ХАҖЫ ЫСМАЙЫЛ

МУГАЛЛЫМЫҢ ГЫЗЫ

повесть

М. Д. Аннагурдовың
редакциясы билен

ТҮРКМЕНДӨВЛЕТНЕШИР
АШГАБАТ—1947

ХАДЖИ ИЗМАИЛОВ

ДОЧЬ УЧИТЕЛЯ

ПОВЕСТЬ

Под редакцией
Аннакурдова М. Д.

ТУРКМЕНГОСИЗДАТ
АШХАБАД—1947

Бейик Октябрь Социалистик революциясының отуз йыллыгында чагалара мениң совгадым.

* * *

В подарок детям в день тридцатой годовщины Великой Октябрьской Социалистической революции.

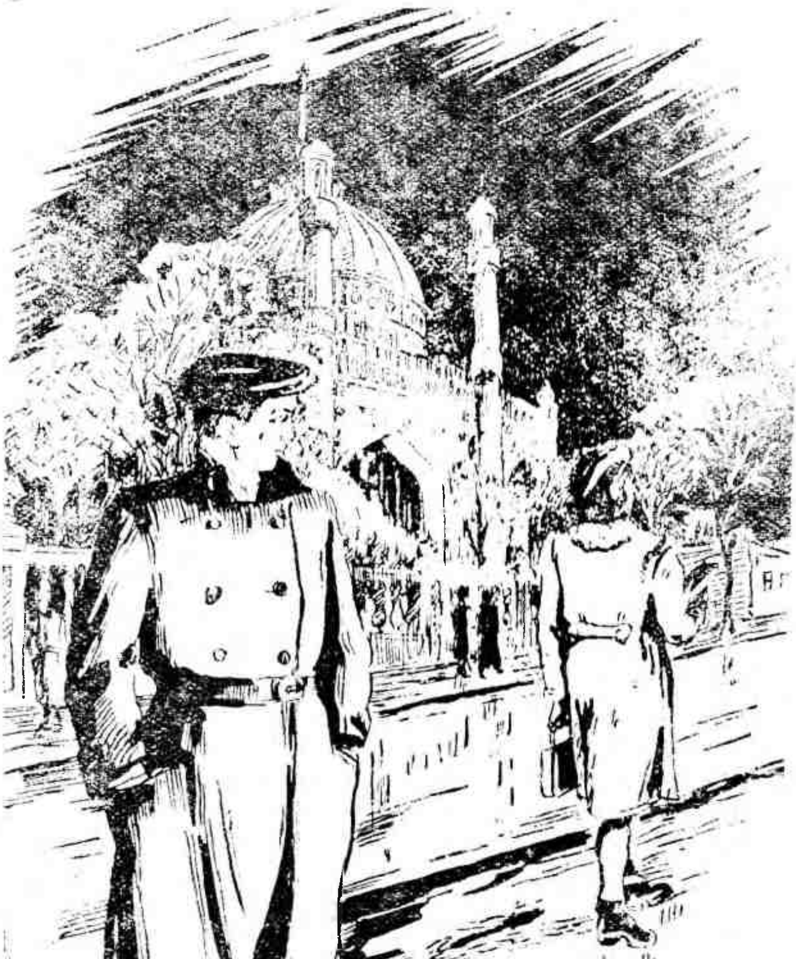

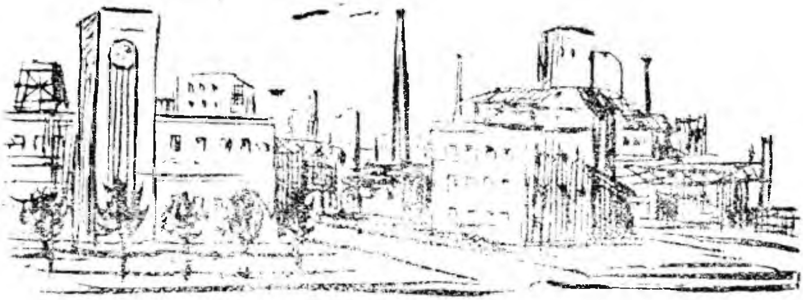

БИРИНЖИ КИТАП

1.

Ер билен булудың арасы, елсиз ховада гаймалашып дуран улы-улы „чопан телпек“ гардан дос-долыды. Ер хем гар, асман хем гар, төверек хем. Онуң бейле ягян вагты аз боляр. Гөвниңе болмаса, ер билен булудың арасындакы шол гиден улы гиңишликде бир бармак басар ялы хем бош ер ёк диен ялыды. Гар асуда гаймалашып, эмай билен ере дүшйәр.

Ине шол гүн фабригиң яңы он еди-он секиз яшан яш мастери Режеп Дурдыев папагыны гөзиниң үстине чекип, көчәниң гырасы билен гаты-гаты йөрәп барярды. Ол газетиң арасына салынан блок-нотыны голтугына гысып, дүнйә билен иши ёк ялы, гөни гидип барярды.

Дурдыев жемендәниң азалан еринде көчеден тротуара еңилжек товсуп угран бадына гөни гаршысындан йөрәп гелйән бир гыза гөзи дүшди. Ол гызың йүзи шейле гаты таныш йүзди, эмма болса-да Дурдыев оны ниреде ве хачан гөрендигини, өзи танышмы, йүзи танышмы я-да йөне таныша меңзешми, ине ол булары акыдасына гетирйәнчә, салам бержегини-бермежегини ойланып, яйданянча, ол портфелини голтугына

гысып, төверегине гараман, Дурдыевиң танажак болуп, чинерилип середишини гөрмән, мунуң янындан гатыгаты йөрәп гечди.

Ол тәзе, яшыл пальтолы, келлеси хем кичирәк шляпалыды. Әхтимал, Режеп оны бу хили эшикде гөрмесе хем гөрен дәлдир, я белки өзини хем гөрен дәлдир, ким билйәр, эмма Режебиң йүреги: „гөрдиң..., гөрдиң..., таныш..., таныш“ дийип айдып дуран ялыды. Режеп Дурдыев оны акыдасына гетирҗек болуп, өзиниң бар пикирини-үнсини жемледи, бир-ики секундың ичинде онуң пикири йылдырым ялы чакылып, энчеме йылларың танышларыны, узакдан думаның арасындан гөрүнйән дүшнүксиз, чала мәлим адамларың үйшмеги ялы гөз өңинден гечирди. Оларың арасында диңе айры-айры адамлар айыл-сайыл билдирйәрди.

Ики тарапа чалт-чалт йөрәп гечйән адамларың ызы үзүлмейәрди. Хер ким мунуң деңесине геленинде, онуң йүзине середип гечиберйәрди.

Бирден Режеп Дурдыевиң үстинден агыр йүк дүшүрилен ялы, хатда бири онуң пикирленип тапжак болян задыны эли билен келлесиниң ичине салып, „ме“ диен ялы болды. Режеп бирден өврүлип, онуң ызындан үчдөрт гезек чалт-чалт этди-де:

—Мугаллымың гызы!—дийип гыгырды: мугаллымың гызы!

Эмма ол гыз мунуң сесини эшитмедими, я эшитсе-де өзине гыгырыляндыгыны билмедими, ызына гараман, өврүмден өврүлди-де, гөзден гитди. Мунуң сесини эшитмезче оларың арасы шейле даш хем дәлди, эмма дүнйәде мугаллымың гызы гытмы! Адыны болса, Дурдыев билмейәрди. (Эгер догрысыны айтсак, Режеп шу махала ченли онуң ады мугаллымың гызыдыр өйдер йөрерди.)

Режебиң илки бады говшады. Ол өзиниң хушсузлыгындан ве онуң адыны билмейәнлигинден кәйинип, бүтинлей дуржак, ызына өврүлҗек ялы этди-де, бир-

ден келлесине тәзе бир хыял гелен ялы, янкы гызын ызындан гаты-гаты йөрәп гитди, хатда ол өврүмден өврүлен соң хем, кәте онын:—мугаллымын гызы! Ёлдаш мугаллымын гызы! диен сеси эшидилйәрди.

2.

Дурсунын обаны биринжи гезек гөрүшиди. Дурсунын какасы Атаев өзинин өңки окувчысы, хәзир колхоз башлыгы Чарыярын чагырмагына гөрә, шу йыл томус каникулы вагтында үзүми-гавуны сапагындан ёлуп иймек үчин, өзинин бүтин машгаласы билен колхоза гидипди.

Дурсун шәхердекә обаны гөрмеги көп арзув эдерди:—гавун-гарпыз обада битйәр, үзүм обада битйәр, пагта, бугдай обада битйәр—хеммеже затлар обада битйәр. Сүйт берйән сыгырлар, улы-улы дүелер, айылганч сесли эшеклер—буларын хеммеси обада боляр. Оба дийилйән ер нәхили еркә?

Эмма Дурсун оба гелениндеи соң бир бада онын обадан гөвни гечди. Бир түйсли, чола, гызыксыз ялы болуп гөрүнди. Көчелеринде машынлар гаймалашып, адамлар гезмелешип йөренок. Бири-бирине меңзеш, өңи эйванлыжа ики отаглы кичирәк ак тамларын арасындакы гиң көчелерде гүндизине улы адамлары кән гөрмек хем боланок, оларын хеммеси ишде, диңе эшек мүнип, дүе мүнип ота барян, отдан гелйән я агажын көлегесинде бир зат ойнап отуран огланлары гөрмек болярды. Көчелерин угрында гөлежиклер, күррежиклер дукурдешип, я овлажыклар сүсүшип, тозан турузышып йөрдилер.

Илки-илки обанын дурмушы хем Дурсуны ген галдырды: хайсы өе барсаң адамларың хеммеси ерде—халынын я кечәниң үстинде отурярлар. Нахары хем ерде иййәрлер, чайы хем ерде ичйәрлер. Хатда хат язжак я китап окажак адам хем, дөшинин ашагында бир яссык гойярда, иши билен мешгул болыберйәр.

Дурсуның бир бада йүреги гысды. Ол бир бада „мени шәхере гайтарың“ дийип хыкгылдап башлапды, эмма бир ягдай Дурсуны деррев гызыкдырды, ол хем обаның адамлары, өзиниң бойдашларыды.

Дурсун обаның адамларыны гаты халады. Оларың хеммеси сада, ачык ве гүлер йүзлидилер. Ол ылайта-да яшы кичилериң яшы улылара эдйән хорматыны гаты халады. Хич бир яшы кичи өзинден улының янындан саламсыз гечмейәрди, гечмек мүмкин хем дәлди.

Эгер, таныш-у-нәтаныш, өңинден яш улы адамлар чыканында, ягдай билмейәниң бири салам бермән гечибержек боланында, улыларың өзлери салам берйәрлер; олар илки йүзиңе середип, салама гарашярлар, эгер сенден седа чыкмаса, олар деррев:

— Аманмы, саглыкмы?—дийип сораярлар. Сонра хем оның бу эдепсизлиги үчин кимдигиңи танажак болян ялы:—Кимлерден боларсың, ханым?—дийип-де сораярдылар.

Эмма Дурсун бу дессуры гызларда гөрмеди. Ол өзиниң нәхили болмалыдыгыны билмек үчин көп сын этди. Ёк. Гызлар хич киме салам бермейәр, гайтам, хер бир габат гелен адам: „Аманмы, гыз, саглыкмы?“—дийип өзи илки саламлашярды.

Дурсун бир-ики гезек өзи шу хили ягдая душ болды. Ол өңинден чыкан аялара салам бержегини, бермежигини билмән, йүзини ашак салып, гаты-гаты йөрәп гечешинде, аялларың өзлери дуруп: „Аманмысың, гыз, сагмысың?“—дийип саламлашдылар, энтек Дурсун жогап бермәнкә, олар ене: „Сен кимиң гызы борсың?—кейгим,“ дийип сорадылар. Дурсун икисинде хем, утанжындан чым гызыл болуп, зордан сесленип:

—Шүкүр—дийип айтды. Адыны болса, догры айтмага утанып:—мен мугаллымың гызы,—дийип жогап берди.

Дурсун шондан соң гайтып утанмалы болмады.

Гызлар утанжаң боляр, шонуң үчин хем олар хич киме салам бермейәрлер. Эмма, оның дерегине, оларың өңинден чыкан адамлар, аял болсын, эркек болсын, тапавуды ёк, хатда яшы улы адамлар хем, гызлара хормат гоюп, олардан өңүрти, салама гарашман, илки өзлери саламлашярлар.

Обаның яшулы адамлары агшамларына хөкман бир ере, көпленч хем Дурсунларың өйине йыгнанып, дүнйә гүррүңини эдйәрдилер. Илки иш хакында, соң уруш хакында гүррүң эдилйәрди. Мугаллымың гүррүңини хас хем ишгәменлик билен диңлейәрдилер. Атаев олара газет, кәте хем китап окап берйәрди.

Обаның чагалары агшамларына улы тозан турузып, гыгырышып, көчелерде ойнаярдылар, эмма оларың бир нәче хөвесженлери улы адамларың бир ере йыгнанып, уруш хакында гүррүң эдйәндиклерини дуйсалар, олар хем шол ере йыгнанып гырада бир ерде отурып, гүррүңи дыкгат билен диңлейәрдилер, кимден тәзерәк хабар эшитселер, шонуң йүзине агызларыны ве гөзлерини ачып середйәрдилер.

Шуның ялы, улы адамларың үйшйән ерини тапып, гиркешип гелйән огланлардан ики санысыны Дурсун берк белледи.√Оларың бири гыл боюн, габа келле, иглиже, кичижик огланды, ол хемише ойна-зада көп гатышман, улы адамларың гүррүңини дыкгат билен диңлейәрди, үмсүмди, ким гүррүң этсе, шонуң әнигине-шәнигине етжек ялы, өзиниң акыллы гөзлерини гырпман оның йүзине середйәрди. Дурсун бу огланы сылап башлады.√Икинжиси болса, эдил мунуң терсине, йүзи долы, гарны чишигирәк, гөзлери якымсызлык билен ойнаклап дуран бир огланды. Ол хемише гелип хем йөрмезди, геләен вагты хем дек отурмазды. Я бириниң бөврине дүртйәрди, я бириниң ызындан эсги саллаярды-да пыңкырярды. Дурсун бу огланы йигренип башлады. Оның бу йигренмегиниң дүйп себәби оның еке якымсызлыгы хем дәлди, иң бетери

онуң агзынын мыдам гэвүшэп дурмагыды. Ол мыдама эли бир кесемен чөрекли, сымышгалар йөрерди. Бир зат айтжак вагты болса, илки чөрегинин ужындан уллакан дишлэп, агзыны тагашыксыз гымылладып бир-ики гезек чейнэрди-де, соң геплемэге башларды.»

Бу огланларын гыл боюн, габа келлесиниң ады— Оратыды. Якымсызынын ады—Кетжалды. Онын чын адыны болса Дурсун билмейэрди.

Бир гүн Дурсунын жоралары гезмэге геленде Дурсун Кетжалың якымсызлыгы хакында гүррүң эдип:

— Нэме үчин ол огланың адына Кетжал дакдыларка? — дийип сорады.

Гызлар бири-бириден өңүрдип:

— Ол шейле якымсыз, шейле якымсыз, этме дийилен зады эдйэр, эт дийилени этмейэр—шонын үчин хем адына Кетжал дакыпдырлар»—дийдилер. Ол гызларын иң кичижиги, йүзи - гөзи овнук, узын сачлыжа сарыягыз Гөзелжик болса Кетжалларын тохумытижи билен танышдырмакчы болан ялы:

— Онын какысына хем Дурды шейтан диййэрлер ахыры,—дийип, ховлукмачлык билен хабар берди.

— Какасына нэме үчин шейтан диййэрлеркэ?

— Билемизок.

— Кетжалын чын ады бармы?

— Эжеси чагыран вагты-ха Ирежеп жан дийип гыгыряр. Иллер болса Кетжал диййэрлер. Ирежеп кетжалам диййэрлер, — дийип, Гөзелжигиң өзи хем бу тарыха гызыгып гүррүң берди: бир якымсыз, бир якымсыз. Обанын хемме огланлары ондан горкяр. Хеммесини этдирйэнем Ораты.

— Ви, Ораты диййэниңиз шол хакыллыжа огланмы?

— Ол Кетжалданам беззатдыр—дийип ене-де гызларын хеммеси гүррүңе гошулды: ол түйс мисгин сокардыр.

Бу гүррүңлерден соң Дурсун Кетжалам, Оратынам, эгер өйлеринде якымсызлык эдэйсе, коварын дийип

лүрегине дүвди. Хатда ол өзиниң пикирини какасына хем айтды:

— Кака, шу улы адамларың йыгнанан еринде чагаларың нәме иши барка? Ылайта-да шу Кетҗал дийсене. Инди геләйсе шоны коварын.

— Кетҗалың ким боляр, гызым?

— Хол мыдам чөрек ийип йөрмәнми нәме. Какасының ады Дурды шейтанмышын.

— Вейт, вейт, гызым, оның болмаз,—дийип, какасы төвелла этди: Ол ковҗак диййәниң Дурды аганың оглы ялы-ла. Онсоң, хәли, Дурды аганы хем өйкеледәйме. Огланлар ёгса-да гарагол болар, якымсыз болар. Сен гайта олара гөрелде бол. Эйле болман, бейле болман дий-де өврет. Бу барада пионер отрядына көмек эт. Шәхере гайдып бараныңдан соң, обаның пионер отрядына нәме көмек бердиң?—дийип сорасалар, нәме җогап берерсиң? Вожатыны тап, иш планы билен таныш бол, онсоң медениет ве арассачылык угрындакы гөреши гүйчлендириң. Оны ковҗак, муны ковҗакдан гүррүң болмаз.

Дурсун пикириниң ялңышлыгына дүшүнди. Ол Дурды аганы танаярды, оны говы хем гөрйәрди. Ол хер гиҗе диен ялы Дурсунын какасының янына гелип, хер хили гүррүңлер эдип берйәрди. Дурсуның пикиринче ол йигит вагтында гаты батыр адам болупдыр, чүнки ениң бир өзи, эли еке пычаклы, барс билен баша-баш урушып, хакыт оны еңипдирем. Барсың нәхили гүйчли, йыртыҗы мөҗекдигини болса, Дурсун китапларда окапды. Ол иш шейле болупдыр:

Дурды ага бир гүн, энтек йигит вагтларында, арчадан-керкавдан одунҗык гетирейин дийип, эшеҗигини минип дага чыкып баряка, хол гапдалда, улы арчаның дүйбинде ысырганып, ики тарапына гаранҗаклап дуран бир мәхнет барсы гөрүпдир. Дурды ага

оның деррев гөржекдигини, гөренден соң болса, бу ач йыртыжының аман бермежекдигини дуюп, гөреш шайыны тутмак билен болупдыр. Ол деррев эшегинден дүшүпдир, келлесиндәки телпегини хем алып, оны чеп элине чөврелигине гейдирипдир, үстинден хем кендир билен пугта даңыпдыр. Саг элине хем пычагыны алыпдыр.

Дурды ага барс билен, хатда гаплаң билен хем баша-баш гөрешен адамларың гүррүнини көп эшидипдир. Олар хем башга говы ярагың болмадык вагтында хут шу Дурды аганың эдиши ялы эдйәрлер экени. Йөне алжырамазлык, өзүңи йитирмезлик герек, онсоң хем йыртыжы эдил бөкен махалында мазалы бир әдим гайра сүйшмеги оңармак герек, ёгсам ол әпет пенжелери билен үстүңден дүшәенде адама хезил бермейәмиш. Дурды ага бу гүррүнлери эшидип, йыртыжының үстине ёкардан гелмек нияти билен букдаклап, япа дырмашып башлапдыр.

Эмма сересаплы, дуйгур барс үстине абанян ховпы деррев аңып, өврүлен бадына Дурды аганы гөрүпдир. Ол илки бир гачжак ялы эдипдир, эмма тәзеже эт иймек арзувы агзына сув йыгнап болара чемели, эрнинден сүлекейини акдырып, арлап үграпдыр. Оның дуяныны Дурды ага гөрүп, дикелен бадына йыртыжы бөкүп-бөкүп голай гелипдир-де, ату мейданына геленде дүйрүлип зыңыпдыр. Дурды ага барсың үграныны гөрениңден, шол даша етип, зыңса герек дийип эден чакы хут әдимләп өлчән ялы догры болуп чыкыпдыр. Йыртыжының аягы ерден гөтериленден—Дурды ага чаласынлык билен өзини ики әдим гайра чекип, өзи хем товсаймага тайынлык гөрйән ялы, аз-кем бүкүлип, эллерини хем өне тутупдыр. Барс гүтүләп эдил бир әдим өн янына дүшүпдир, хатда бир аягы мунын чеп эгнини хем чалажа гылтапдыр. Йыртыжы ере дүшени билен Дурды ага оның нәхең ялы ачылып дуран агзына чеп элини берипдир. Барс бир уллакан какма-

җы аңсатлык билен алдымов диен тама билен дишлерини гысанында гол бойы ак саплы гезлик оның дөшинден гирип, тә гуругына барянча гарныны бөвсүпдир.

Дурды аганың бу хили гүррүңлерини Дурсун бир нәче гезек диңләнди. Шоның үчин хем оны говы гөрйәрди. Ол хатда шейле говы адама оба адамларының шейтан дийип ат бермеклерине хем гынаныпп, өзиниң келлесине гелин-гечйән пикирлерини какасы хем билип дуран ялы:

—Онда нәме оңа Дурды шейтан диййәрлеркә? дийип какасындан сорады.

—Мен оны билйән, гызым. Бу лакам оңа чагалыкдан галыпдыр. Дурды ага хем чагака эдил оглы ялы гарагол экен. Ол бир гүн бүтин обаны алдапдыр, шоның үчин хем оңа шейтан адыны берипдирлер.

—Бе, нәдип алдадыка, кака?

—Ол алдажак болуп хем алдамандыр, гараз өзи бир түйсли шейле болуп чыкайыпдыр-да.

—О нәхиликә?

— Бир гүн ол аркасына ики дессе оты атып гелйәркә, обаның ичинде ики саны адам бир яңа середип, гүррүңлешип дуран. Ол хем: „бе, бу адамлар нәмә середишйәркәлер?“—дийип, шоларың середйән тарапына шунча середипдир, эмма хич зат гөрмәндир. Онсоң ол отларыны шол ере ташлап, хаятың үстине чыкып середипдир, онда хем хич зат гөрмәндир. Хаятың дүйбинде болса бир топар аял тамдырда чөрек биширип отуранлар. Ине ол шонда утаныпп, өзине хич зат гөренок дийдирмежек болуп:

— Бе, онай!—-дийип гыгырыпдыр.

Шондан соң аяллар хем „нәм бар гыз?“ дийишип, хаята япланып, Дурдының середйән тарапына середип башлапдырлар. Ол яңкы ики адам хем „бе булар нәмә середип, нәме гөрүп йөркәлер?“ диен пикир билен хаятың янына гелип, инди хакыкатдан хем бир зат гөржек болуп середип башлапдырлар.

Дурды ага болса өзинин иллери алдаянлыгыны билмән, гайта: „бе, гелен гөрәййәрай, мен нәме үчин геремоккам?“ дийип, гыссанжына, хиле зат гөрйән адамлардан бөлуп, ене-де:

— Я, онай!—дийип гыгырыпдыр.

Муңа якын ердәки өйлериң адамлары хем нәме барка дийип өйлеринден чыканларында, хаята япланып, бир яңа середишип дуран адамлары гөрйәрлер-де, хер ким чайыны, чөрегини ташлап, ылгашып гайдяр. Соңа-бака болса даш ердәки өйлерден хем адам бары чозан-чопан, ким пилли, ким таяклы ылгашып гайдыпдырлар.

Дурды ага шол вагт төверегине гараса хаятын үсти адамдан дүзүм-дүзүмди, ыздан чозуп гелйәнин хем аңрысы-бәриси ёкды, асыл ыздакылар өз-өзлеринден довул турузып, улы гыкылыкды. Обанын илери чети болса буларын янына ылгаман, гайта „гойберме-де гойберме!“ болушып, буларын середйән тарапына ылгапдырлар.

Бу ерде хем хаятың бу тарапында теммеленип дуран мәрекәнин хаятдан агып, шол тарапа акмагы ве ики тарапың гапба гарпышмагы үчин екеже гыкылык бес экен. Ол хем ене Дурды агадан чыкыпдыр. Ол ишиндиз хем бүтин или өзиниң алдаянлыгыны дуйман, гайтам илиң гөрүп, өзинин болса гөрмейәнлигине ичи янып, онянча хем обаның илери четинден чозуп угран адамлара гөзи дүшүпдир-де:

— Ана, етдилер! ана, тутдылар!—дийип гыгырыпдыр.

Адамлар хем диңе шол сөзе гарашып дуран ялы, „Ай тутсана, ай гойбермесене!“ болушып, ким чаршаклы, ким пилли, ким палталы хаятдан ашып, шол тарапа ылгапдыр. Ыздан ылгашып гелйән, эмма энтек хаятын деңине етмедик адамларың гыссанып, паркада-парка асмана гоша түпең бошадып йөренлери хем болупдыр. Дурды аганың өзи хем өз сөзине ынанып,

шол тарапа ылгапдыр. Обанын гырасында ики тарап хем тапышыпдыр, хернә йүзинин угрына ики тарап хем гызыл юмруга гирәймәндир, олар булардан, булар хем олардан „нәме барда-нәме бар?“ болушып сорашыпдырлар. Ахырында гөрселер хич кимиң билйән зады ёк. Онсоң шол төверекде сув тутуп йөрен ики саны дайханың янына барып:

— Ери хов адамлар, нәме бар? Бу төверекде нәме үйтгешиклик болды?—дийип сорапдырлар.

— Бизиң-ә гөрен задымыз ёк. Гайта оба ики тарап болуп, ит урушдырҗакларов дийип кейип эдишип отырдык, дийип, олар җогап бердилер.

Шол вагт шол башда гүррүңлешип дуран адамларың бири Дурдыны тапып:

— Ери, Дурдыҗык, нәме гөрдиң бейле?—дийип сорапдыр.

— Ве, ве...Мен-ә хич задам гөремок...Бе, мунай, өзи илки гөрйә-де иле япя!—дийип сып берип уграпдыр.

— Сен дәлмидиң, ана тутдылар дийип гыгырян?

— Нәме өзиң илки середип дурманмыдың нәме!

Ине бу гүррүңе йыгнанан адамларың хеммеси вакырдашып гүлүшипдир. Шондан бәри хем агыздан-агыза, дилден-диле гечип, мунын ады Дурды шейтан болуп галыпдыр, дийип Дурсунын какасы Дурды аганын өзинден эшидиши ялы, җикме-җиги билен хабар берди.

Дурсун бу гүррүңе хезил эдип, җыкырдап гүлди:

— Кака, мен Чеховың хекаяларыны оканымда шуның ялы бир зада душупдым велин, асыл бу-ха дурмушда-да болҗак экен дийип, бир түйсли бегенди. Ол илки Дурды аганың Дурды шейтан болуп чыканлыгына, шол якымсыз огланың хем шуның оглыдыгына, эмма инди шейтан сөзиниң тарыхыны эшиденинден соң, гайтам бегенип уграды, хатда өзиниң хем Дурды шейтан дийәеси гелди, чүнки бу ады хем Дурды аганың эдерменлиги дийип ойланды.

Дурсун инди Кетжалы ковмазлыгы йүрегине дүвүп, какасының янындан айрылды: „Белки ол нерессэ хем, Кетҗал ады шуның ялы бир себэп билен галандыр, шейле кетжал хем дэлдир. Йөне шу чөрек гемирип йөрмеси болаймаса“.

Какасының берен маслахаты йүрегине жүнк этди: „догрыдан хем чагаларың китап окап йөрени аз, эртир туруп элини-йүзини ювмаяны хем бар. Йөне булара нэхили гөрелде болмалы, эйле болмаң, бейле болың дийип нэхили айтмалы, айдыланда оңа гулак саларлармы—бу пикирлериң хеммеси гөрешип алып болмажак улы везипе ялы болуп гөрүнди. Шондан соң какасының хем агшамларына колхозчылары төверегине үйшүрип, газет-китап окап бермегине Дурсун башгача дүшүнди. „Мениң какам колхозчылара гөрелде боляр, „өвредйэр“ диен пикире ол гуванды. Бирден „мен хем чагалара китап окап берсем“ диен пикире ол өз-өзинден йылгырды. Мениң говы-говы китапларым хем бар.

3.

Дүелер патанаклашып, селпешип, сыгырлар молашып, лоңкуллашып сүриден гайдып гелдилер. Обаның ичи тозандан долды. Малларың ве адамларың сеслери гатышып, обаның үстинде дүшнүксиз говур ялы болуп, яңланып дурярды. Гүн хем өзиниң гүйчден дүшен шөхле танапларыны ерден гөтерип, асманың йүзине серпди-де, юваш-ювашдан күлтерлэп, гызарып, дагларың үстинден гүнбатара тарап сырылып, узакда, деңзиң толкунлары ялы өркүч-өркүч болуп дуран гумың аңрысында, чаларып дуран асманың этегинде эңегини ере гойды.

Чагалар улы гыкылык билен сүрилери гаршылап, маллары ятакларында даңышдырдылар, өнлерине от дөкдилер. Хованың тозаны барха ашаклашып, үзүм-

ли хаятларың, гөк экинлериң, тамларың, чагаларың, үстине синди. Аяллар дүелери, сыгырлары сагмага чыкдылар, колхозчылар ишден гайдып гелдилер. Аяллар, гызлар тамдыр товыларыны гөтерип, тамдырларың, ожакларың башында гаймалашярдылар. Говур песелди. Гүндизки ыссы елиң орныны агшамың мылайым, салкын шемалы тутды, тозаның орныны шол йүзлерче ожаклардан ве тамдырлардан чыкян ажы түсселер долдурды. Иңрик гаралды. Мылайым шемал түссәни обаның ичинден сүрүп чыкарды, гаймалашык азалды, тәмиз, асуда томус агшамы обаның үстине япылды.

Дурсун улы адамларың, ылайта-да чагаларың дүе минишип йөренлерини гөрүпди, шоның үчин оның хем бир дүе минип гөрәймек хыялы гөвнинде ёк дәлди, эмма велин горкман хем дурмаярды: „Шоның үстинден йыкылайсаң, эдил тамың үстинден йыкылан ялы болаярсың!"

Шол агшам, хова мазалы гараландан соң ол тамларың еңсесине, маллар даңылян ятага чыкды. Ятагың бир гапдалында сыгырлар, эшеклер даңылгыды, бир четинде болса ики саны дүе даңылгыды. Оларың бири чөк дүшүп гәвүшәп отырды, бейлекиси дик дуран ериндеи додаклары билен ери сүпләп, нахарыны гутарып барярды.

Дурсун чөк дүшүп отуран дүйәниң [illegible] де, ювашлык билен оның өркижин[illegible] сыпалады. Дүйәниң гарагайгысы хем дәлди. Ол хатда [illegible] геленини хем дуймадык ялы, өвр[illegible] хем серетмән, ялталык билен гәвүшейәрди. Дурсун башга чагаларың дүйә минишлерини гөрүпди. Ол [illegible] күнип, аягы билен дүйәниң дызының үст[illegible] ды-да өзини оның үстине оклады. Оның эллери зордан дүйәниң йүңлек өркүжине илди, эгер эли шунча илмедик болса ол гүтүләп ере гачярды, чүнки Дурсун өзини дүйәниң үстине окланы билен, яңкы

Библиотека
739959
...институт
Библиотека
1938

ялта, эвмезек дүе ашагы яйлы ялы, табырт эдип ериңден турды-да, бир гезек газыгының дашына айланып, өзиниң даңылгыдыгыны дуяндан соң, бир ерде дуруп, ол өзинин узын, салпы додаклары билен ери сүплэп, ямашгандан от иймэге дурды.

Дурсун дүйэниң үстинде көп гарашды, эмма ол инди гайдып чөкмеди. Дурсун инди дүшмэниң алажыны гөзлэп улы алада галды. Какасыны чагырмага утанярды, эжесини чагырмага горкярды. Хатда ятагың янындакы ёлдан адам гечсе-де ол көмеге чагырмага бейледе дурсун, гайтам гөрүнмэге-де утанып, гөвресини өркүжин бейлеки тарапына гечирип, гөрүнмежек болярды. Шол вагт бирден:

—Дурсун, ай Дурсун!—диййип какасынын сеси чыкды.

Дурсун шол дурушына донан ялы болуп галды. Сесини чыкармады: „бирден какам мени гөзлэп шу ерик геләйсе". Шондан соң Дурсун ювашлык билен аякларыны узадып, сырылып дүшмекчи болды. Бүтин аграмын бир гапдала сырыланлыгыны дуян дүе, шол тарапа ян берип, ене-де газыгын төверегине айланмага башлады. Дурсунын йүреги ярылан ялы, деррев ёкары дырмашып, өнкиси ялы ыкжам отурмага межбур болды.

Арадан эп-эсли вагт гечди, дүе чөкмеди, Дурсун хем дүшүп билмеди. Ол бирден эжем хем гөзлэп йөрен болмасын диййип пикирленди-де, хамсыгып, агламага башлады.

— Чөк, харам өлмүш, чөк!—диййип, Дурсун агылы сеси билен кэйинди:—Чөк диййэн!

Дүе ювашжа гымыллады. Өн аягынын дызыны эпен ялы этди. Дурсун өз янындан бегенип, ынха чөкерон диен умыт билен онын өркүжине берк япышды. Эмма дүе чөкмеди, онын чөкмек хыялы хем ёкды. Ол өң аягынын дызыны эпип, дөшиндэки гөгейини дабаны билен ковды-да, ене аягыны патыладып ерде гойды ве ене өнкиси ялы, кэте бир эдип, ери сүплемэге дурды.

Дүйәнин ягы сырыгып дуран түнни енсеси, галың ве кичижик гулаклары, узын ве эгри бойны—буларың хеммеси Дурсуның гөзине эшитмезеклик, әвмезеклик ве күтеклик аламаты ялы болуп гөрүнйәрди. Сен аглаң-да, гүлсең-де оның пархына дәлди. Дурсуның гөзинде окы болса ол шу махал дүйәниң ягы чыкып дуран бейнисине ики гөзиниң хем окыны атжакды. Дүйәниң өркүжини гужаклап-гужаклап, инди эллериниң ысгыны гачанлыгы үчин өңкиже тамасыны—сырылып дүшәймек хыялыны-да дүйбинден йитирди. Инди ол бир эли билен япышып, бейлеки элине дынч берип, ене эп-эсли вагты дүйәниң үстинде гечирмегиң гамыны иймекчи болды: ахыры-на укың гелип ятарсың, хам болмуш! —дийип ене-де чалажа аглады.

Саг гапдалы чалажа гәдилен ай яңы догуп, агачларың арасы билен обаның үстине, илердәки дагың гершине ышыгыны узадып башлан вагты Дурсун ятагың гапдалындакы ёл билен гечип барян бир огланы гөрди. Дурсун ювашлык билен келлесини галдырып:

— Ай оглан, бәрик гел!—дийип гыгырды.

Ол оглан бир сагыныпдурды-да сесиң гелен тарапына серетмәге башлады. Дурсун элини галгыдып:

— Бәрик гел!— дийип чалажа сесленди.

Ол оглан догумлы басып, дүелериң янына гелди. Дурсуның йүзине середип, ени билен бурныны чалды, соң голтугындан бир кесемен чөреги алып, уллакан дишледи-де чейнемәге башлады ве диңе шондан соң Дурсуны танан ялы, ярым чейнелен чөрекден долы агзыны ачды-да:

— Э...Э... —эдип гүлди:—мугаллымың гызы!

Дурсун муны деррев танады. Хут шол, Кетжал-да. Улы адамларың арасына гүррүң диңлемәге баряндыр. „Эт дийилени этмез, этме дийилени эдер“ диен гүррүң Дурсуның гүпбе ядына дүшди. „Вай, мен нәдип муның дилини тапаркам?“.

— Жан доган, гаты гыгырма, эжемдагы эшидәй-

месин. Шу дүйәни чөкерсене. Мен дүшүп билмән отырын. Дүйәни чөкерсең эртир мен сана бир яңы гөк бир яңы гызыл язян галам берейин,—дийип, Дурсун ялбармага башлады.

Эмма ол огланың ойнаклап дуран шейтанлы гара гөзлери, ады төвелла баш бермежегини гөркезип дурды. Ол „мен дүшүп билмән отырын“ диен сөзлери шейле улы шатлык билен диңләп, агзындакы чөреклери чейнемән диен ялы, гулкулладып ювутды-да, гүлмәге башлады. Эмма онянча хем гөкли, гызыллы галам сөзини эшидип, әхли гүлкуси йүзинден гачды. Мөлерлип, ынанмазлык билен серетди. Ол чөрегини ене бир гезек уллакан диңләп, ики гезек чейнеди-де, дүйәниң овсарындан яныпды:

— Чыныммы?!—дийип сорады.

Дурсун оба чагаларыныңкы ялы ант ичмеги, касам этмеги онармаярды, шоның үчин хем ол йүреги билен:

— Хава, чыным!—дийип, жогап берди.

— Валла дий!

— Валла.

— Чөрек чапсын дий!

— Чөрек чапсын.

— Дузжан вурсун дий!

— Дузжан вурсун!

— Шондан соң Кетжал дүйәниң овсарыны силкип:

— Хих, чөк! — дийип силкди. Дүе деррев оймудаклап, чөкмек билен болды.

— Ханы танры кессин дий! — дийип, Кетжал чөкен дүйәниң гапдалына гелип гөрсе, онын үстинде мугаллымың гызы хем ёк, хич кимем ёк. Ол гөзлерини тегеләп, чалт-чалт төверегине гаранжаклап, юваш ювашдан ызына басып уграды. Шол аркан йөрәп барышына бир газыга бүдрәп йыкылды. Ол йүреги ярылан ялы, хасыр-хусур еринден турды-да ылгап көчә чыкды, ёла етен соң хем гөзлерини тегеләп, эгнинин үстинден ызына гарады-да, чагаларың арасына тарап өкжәни гөтерди.

Дүйәниң үстинден дүшмегиң алажыны тапман, хер минуды сагада дөнен Дурсун дүйәниң ики өң дызы-

ның ере дегени билен өзини ере ташлап, дазырдап чүңкден өврүлипди. Муны болса Кетжал гөрмән галып, гөзине гөрүнен болаймасын диен горкы билен гачып барышыды.

Дурсун дазырдап чүңкден өврүлди. Далана енеде колхозчылар йыгнаныпдырлар. Дурсун сыр дуйдурман тамың ичине гечип гитди. Адамлар үзүм нийәрдилер. Дурсуның какасы болса, хемишекиси ялы, ховлукман гепләп, экини көп экмек, хасылы көп алмак, дөвлет өниндәки борчлары ерине етирмек хакында гүррүң берйәр. Инди бизиң фронта улы көмегимиз олары док, эгни битин сакламакдыр дийййәр. Адамларың арасында Дурды ага хем барды. Дурсуның оңа гөзи дүшениңден, бүтин оба улукжың бериһ, алдап йөриши ядына дүшүп, тас гүлүпди. Ол шу вагтлар бир адамының оңа Дурды шейтан диенини эшидеси гелйәрди.

Эмма Кетжал хем бейле эрбет оглан дәл экени. Эгер ол чын кетжал болан болса асыл дүйәни-де чөкермезди. Гайта гүлүп, гыгырып, или өрүзерди. Ёк. Оның хем ады какасыныңкы ялы нәдогры гоюлыпдыр. Йөне оның шу чөрек чейнәп йөрмеси бар. Шонсыны хем ташлайса болайжак.

Улы адамларың енсесинде, гараңкының ичинде бир нәче чага отыр. Оларың арасында уллакан келлеси, кичижик гөвресиниң үстинде токгарып, габарылып дуран Оратыны деррев танамак боляр.

„Какам колхозчылара гөрелде боляр“ диен пикир ене-де Дурсуның келлесине гирди. „Мен нәхили гөрелде болсамкам?“

Дурсун бу пикири йүрегине дүвүп, каникулы долянча оба чагаларының арасында иш алып бармагы йүрегине дүвенинде, оның танаян чагалары үч—дөрт саны өз бойдашларыды. Догры, Дурсуның өзи пионеркады. Ол отрядда ишлейәрди, дивар газети чыкарярды, томсына Пөвризедәки лагере хем гидйәрди.

Эмма ол ерде ишлериң озал ербе-ер, тертипли боланлыгы үчин өз-өзи гидип барян ялыды. Эмма бу ерде нәтмели? Отрядың вожатысы ким, звеночысы ким? Дурсун энтек хич кими тананок. Йөне өйде отурмага-да йүрек гысжак. Эгер Дурсунын озалдан иш тежрибеси көп болан болсады—ол деррев ише башлабержекди. Эмма онда бейле тежрибе ёк, иши нәмеден ве нәхили башламалыдыгыны биленок.

Йөне велин Дурсуның ишине көмек эдип билжек бир ягдай барды, ол хем китап окап бермек я гүррүң этмек үчин оба гызларыны Дурсунын янына чагырып гетирмели дәлди, эртир-агшам оларың өзлери Дурсуның янына гелердилер, оны хер-бири диен ялы зордан өйлерине чагырып әкидердилер, хер гызын Дурсун билен таныш боласы, ойнасы гелйәрди.

Бир гүн ирден Дурсуның жораларындан бир топары, эдил дил бирикдирип диен ялы, үйшүп Дурсунлара гелдилер. Дурсун олары гүлер йүз билен гаршылады ве хемишекиси ялы, екән-екән эллешди. Геленлериң бири Гөзелжикди. Ол шейле хакыллыжа, дүшбиже гыз велин, йөне мыдама эллери кирлиди, бармакларынын богунлары чорлап дурды. Дурсун муны озал хем билйәрди, эмма айтмага утанярды. Шу гүн велин Дурсун шунын угрыны тапып дуйдурмагы ве өзинин ишини хем эдил шундан башламага сынанып гөрмеги йүрегине дүвди.

Дурсун гызлары алып ичерик гирди, өзинин китапларыны ве дептерлерини гөркезди. Ондан соң ол өзиниң ве жораларынын суратыны гөркезип башлады: ине бу мениң мектепдәки жорам, ине бу гыз билен мен Пөвризедәки пионер лагеринде жора болупдым. Шейле арасса, пәкизе гызды. Өзи хем бизин отрядымызда санитар комиссиянын башлыгыды.

— О нәхили комиссия?—дийип, гызлардан бири сорады.

Бу сораг Дурсун үчин гарашылмадык шейле го-

вы сораг болуп чыкды. Хатда оны Дурсунын өзи хем соң дуюп галды.

— Ол арассачылык комиссиясы. Биз мыдама өз отрядымызда арассачылык комиссиясыны сайлаярыс. Ол комиссиянын членлери хер гүн пионерлерин эллерине-йүзлерине середип гөрйәрлер. Кимин ювунмадыгыны билселер, кимин эли-йүзи кирли болса—оны шо тайдан ызына гайтаряpлар.

Дурсун гүррүң эдип дуран вагты гызлар ювашлык билен илки өз эллерине, соңра янындакы отуранларын эллерине середишдилер. Гөзелжик хем илки өз элине, соңра жораларынын элине серетди. Онын эли хеммесининкиден кирли экени. Ол ямашган хем өзиниң бармакларына середип, оны Дурсун гөрдимикә я гөрмедимикә-билжек болуп гөзини галдыранында икисинин гөзлери саташды. Гөзелжик деррев йүзини ашак салды-да, еңини бармакларынын үстине чекди.

— Гызлар, сизиң отрядыңызда шонун ялы комиссия бармы?

— Ёк. Болса-да биз-ә гөремизогам, билемизогам, —дийип гызлар жогап бердилер.

— Онда чагаларын ювуняндыгыны-ювунмаяндыгыны ким барлаяр?

— Хич кимем барланок биз-ә.

— Вий. Онда бизиң отрядымыз говы экен. Отайда хер гүн барлап дуряpлар. Онда-да сабынлап ювмасаң хасабам эденоклар.

Башга бир вагт болса Дурсун бу гүррүнлери ойланып хем тапып билмежек ялыды, эмма хәзир болса сөзлерин өз-өзи агзына гелип барярды. Гүррүниң өз-өзи акып, Дурсунын агзажак меселесинин эдил депесинден аңсатлык билен инди. Дурсун инди Гөзелжигин бармакларына серетмежек болуп жан чекйәрди, инди ненен шужагаз гызын гөвнүне гелмез ялы эдип, меселәнин үстини ачмалы, дүвүнчеги нәхи-

ли чөзмели? Ине шонын үчин хем Дурсун башга гызлара середип:

— Гызлар сиз элинизи сабынлап ювяңызмы?—дийип сорады.

Гызларын кимси „хава“ ышараты билен келлесини чалаҗа эгди, кимси сесини чыкарман, йүзини ашак салды, эмма Гөзелҗик хеммеден өң ве бир өзи „жык“ эдип, келлесини йыкады.

Сесленип геплән Гөзелҗигиң бир өзи боланлыгы үчин ол ялт-юлт эдип төверегине, гызларың йүзине гарады-да, енлерини бармакларының үстине хас хем гатырак чекди.

— Нәме эжең сабын беренокмы?

—Берйә. Биз-ә йөне сабын билен ювунмага утанясам.

— Нәмеден утанян?

— Билемок. Йөне утанайян.

— Ви, Гөзелҗиги, оңңам бир утанҗы болармы? Гелиң, гызлар, шу вагт хеммәмиз эллеримизи, йүзлеримизи сабынлап ювалың.

—Гелиң!—дийип, гызларын хеммеси разылашдылар.

Дурсун деррев күндүги сувдан долдурды-да бир бөлек сабын билен ак полотенцаны алып дашарык чыкды. Гызлар ювунып яңы өе гирипдилер велин эпишгәниң аңрысындан галмагал чыкды:

— Догры йөре! Бир! Ики! Бир! Ики!

Гызлар эпишгәниң агзына ылгашып бардылар. Ол сес Кетҗалың сесиди. Ол өзиниң „отрядыны“ нызам тутдурып алып барярды. Онуң хеммеси дөрт-бәш адамды. Чагалар аякларыны дүзүп билмеселер-де, эллерине бат берип, аякларыны ере батлы-батлы уруп, көчәниң ортарасы билен гидип барярды. Оларың иң өңиндәки—Оратыды.

— Бир! Ики! Гатырак! Эй, төверегиңе ялтаклама! Дүшдинми!

Кетҗал „гошуныны“ алып гечди.

— Шу харам ер чекен иле гүн беренок,—дийип

Гөзелжик зейренди:—ынха шумадам алма огурламага баряндыр.

— Булар пионер дәлми нәме?

— Шуларданам бир пионер бормы? Ишлери беззатчылык. Хеммесем Оратыдан. Кетҗала-да шол сапак берйәр.

Дурсун Кетҗалың нөкерлерини гөрениңден соң өзиниң башламакчы болян ишиниң өрән агыр дүшҗекдигине дүшүнди-де, әхли иши шу җоралары билен гечирмеги йүрегине дүвди. „Хей ол огланлара-да диен этдирип болармы. Гайтам үйшмегимезем позар"! Дурсун шу хили пикирден соң:

— Эгер биз китап окамак үчин окалга барсак, олар бизе азар берерми?—дийип сорады.

Гөзелжик Дурсуның сорагына оңлы дүшүнмесе-де, йүзиниң угрына „хава" диймекчиди велин, онянча башга бир гыз:

— Ёк. Олары беззатчылык эдйәңиз дийип окалгадан коврярлар—дийди.

Дурсун муңа гаты бегенди:

— Йөриң онда, гызлар, окалга китап окамага гиделиң. Мениң говы-говы китапларым бар. Шолары окарыс.

— Йөриң!—дийип гызлар шатландылар: Гүндизине улы адамларам ёкдыр!

Гызлар ювашлык билен окалга тарап уградылар. Булар окалганың бәри тарапындан барып, гапа тарап өврүлҗек боланларында, тамың еңсе тарапындан улы галмагал эшидилди. Бир нәче чага дүшнүксиз шатлык билен гаты-гаты гыгырышярды, бир нәчеси гүлйәрди. Араларында бири болса, демини кесип-кесип ёгын сеси билен зөрледип аглаярды:

—Хә, бигайрат! Нәтдиң!—дийип, огланларың бири гүлүп, эмма дүшнүкли гыгырды. Оңа бири:

—О-о-о... О-о о... сес билен аглап җогап берди.

Дурсун аяк чекди-де, гызларың йүзине серетди.

Онянча Гөзелжик деррев галмагала тарап ылгап, чүнкден өврүлди. Галмагал, гыкылык барха гүйжейәрди:
Ери, ёлдаш Сержант. Ийжекдиң-ле!

— О-о-о... О-о-о...

Гөзелжик көп эгленмән, йыршарып, йүзини гөркезди-де, эл ышараты билен чагырды. Соң оңа хем канагатланман:

— О-я Кетжал. Ёлдашлары оң агзыны чөрекден дыка-дыка долдурыпдырлар. Инди хем не аңрык не бәрик, мөңңүрип дур—дийип хабар берди.

Гызлар ылгашып бардылар. Гөзелиң айданы догры экени. Кетжал агзыны чөрекден долдурып, гәвүшәп билмән дурды.

Огланлар Дурсундагының геленини гөрүп, гыкылыкларыны кесдилер. Ораты инчежик бойны билен, агыр келлесини гөтерип билмейән ялы болуп, келлесини чаларак гышартды-да, өзиниң пикиржең гөзлери билен Дурсуна серетди. Умуман тукат сыпатлы болан оның кичижик гаража йүзинде хәзир вагшы шатлыгың аламаты билдирип дурды.

Ораты чын мискин сокардыр. Әхли беланың көрүги шолдыр дийип, Гөзелжик нәче айтса-да Дурсун оңа гаты ынанмаярды. Дурсуның гөвнине ол хәзир хем бу гыкува гошулмаян ялы болуп дурды.

Кетжал хем агламасыны гоюп, юващлык билен Дурсуна серетди. Оның ики овурды түммерлип дешилейин дийәрди. Ики гөзи мөлерлип, ханасындан чыкайжак болярды.

Үмсүмлик узага чекмеди. Бирден Ораты ичинде темме баглап гиден әхли гүлкисини бирден чыкарды-да, азажык ашак бүкүлип, чапак чарпып гыгырды:

— Хә, ёлдаш сержант! Ханы ийсене!

Огланлар ене-де өңкиси ялы улы пакырды болдылар, гыгырышдылар. Кетжал болса аз-кем эгилип, эдил бир яшар өкүзчәниң сеси ялы, ёгын сеси билен дуруп-дуруп, агламага башлады:

— О-о-о!!! О-о-о!!!

Дурсун өзинин борҗыны үзмели вагтының геленҗигини дуйды. Дүйәнин үстинден дүшүп билмән аглап отуран вагты дадына етишен шу огланды.

Дурсун Ората бакып:

—Чыкарың оң агзындан чөрегини. Оның әнини яздырдыңыз! —дийди. Дурсун шиндиз хем огланларың иң акыллырагы Оратыдыр дийип хасаплаярды.

Огланлар ене-де дымдылар. Кетжал хем сесини кесип, Дурсуна бака үшерилди. Эмма онянча Ораты:

— Өзинден хей. Озал агзына салмасын!— дийип гүлди.

—Алың агзындан. Әни язайса нәтжек?

Кетжал бу сөзи эшидип, илки бир диңширгәп дурҗак ялак этди-де, соң өңкисинден хем бетер мөңңүрип башлады:

—О-о-о!!!

Монжук ялы болуп, оның гөзинден акян яшларың ызы үзүлмән, эййәм дөшини өл сув эдипди.

—Хай бигайрат! Иймерсиң дийип айтмадыммы—дийип Ораты Кетҗалың янына гелди-де, агзындан чөрегини чекип чыкарды. Ол җамың агзы ялы болуп тегеленип дуран, бөлүнмедик, хатда хич бир ерине диш хем дегмедик битинҗе чапатыды. Ол огланлар билен җеделлешип, бүтин чапатыны бөлмән иерин дийип, оны эплэп-эплэп агзына дыкыпдыр-да, соң агзыны говшундырып билмән, гыгырып дуран экени.

Кетҗалың агзындакы чапаты чыкарыланы билен ол еңини бурнына бир чалды-да, элини голтугына сокуп, ол ерден бир кесемен чөреги чыкарды ве ужындан уллакан дишлэп, ики гезек чейнеди-де: ыхык—эдип гүлди.

— Ыхык... мугалымың гызы... Нәме галам берҗек дийип алдайдың?

Дурсун гең галды. Ол Кетҗалы ене бир нәче вагтлап аглар дийип чак эдипди. Эмма Дурсун оның гөзиниң яшының кепәнини хем гөрмән галды: ол эййәм гүлүп дур. Оның ағысының ызының гүлкә өврүләенлигине Дурсун хем йылгырып:

— Мен сени алдамок. Эртир эдил шу вагтлар

шу ерик гел, мен сениң галамыңы гетирейин—дийди.

Кетжал агзындакы чөрегини гулкулладып ювутды-да:

— Ханы чөрек чапсын дий!—дийип үшерилди.

Дурсун чалажа йылгырып, янындакы гызларың голтугындан тутды-да окалгаң гапысына тарап чүңк-ден өврүлди.

4.

Колхозын башлыгы, 1941-нжи йылың гүйзинде Москванын янындакы агыр сөвешлерде аягындан яралы болуп гелен Чарыяр, Дурсуның какасы Атаеви айратын говы гөрйәрди. Башга колхозчылар ялы агшамларына гүррүң этмәге көп гелмесе-де, гүндизине, кәте агшамына еке гелип, аз-салым отурып гидерди, маслахат сорарды. Чарыяр Атаевин окувчысыды, шол себәпли-де оны гойман диен ялы гавуның-үзүмин башына алып гайдыпды.

Эгер Дурсунын Чарыяры танышы догры болса, ол эдермен, догумлы, ядамазак адам болмалы. Мунын хем үстине Чарыяр хакында какасындан эшиден соңкы сөзини хем гошмак герек. Какасы бир гүн Дурды агадагы билен гүррүң эдип отырка: „Чарыярмы! Ол башлан ишини ахырына ченли етирмесе, гиже ятып укысыны хем алып билмез. Мен оны комсомол вагтындан бәри танаярын. Дийсен тутанъерлидир“—дийипди.

Дурсун бу тутанъерли диен сөзи биринжи гезек эшидипди: Чарыярың улы эллери, ёгын бармаклары, онын йити гөзлери, гүне яныпгаралан этлек йүзи—буларың хеммеси онын тутан ерини гопарман айрылмажагына шаят болуп дуран ялыды.

Эмма она жаныпкеш дийилмегине Дурсун өз янындан разы болмады. Жаныпкеш дийилсе, Дурсун бир мылайым, өзеленип дуран адам гөржек, эмма Чары-

ярын йүзинден-гөзинден гахар ягып дуран ялы ахырын. Эмма Дурсун разы болмаса-да ол бу сөзи көп ерден эшитди.

Өтен йылың гүйзинде Чарыяр эхли колхозчылары йыгнап, Ватаны горамага гиденлере ве оларың колхозда галан машгаласына көмек үчин пландан дашары бәш гектар гөк экмәге маслахат сорапдыр.

Колхозчылар муна: „ёлдаш башлык, сениң бу пикириң говылыгына сөзимиз ёк, биз шонуң зәхметинденем гачамызок. Йөне сув болмаса сениң мунуң бош хыял болуп чыкар“ дийипдирлер.

— Сувы болар.

— Нәхили?

— Ынха!—дийип, Чарыяр элини көне оба тарап узадяр:—Өңкилер сувы эдил обаның ичинден гечирмек үчин, серет, хол аланлыгың үстинден айлап гидипдирлер—Дүшдиңми! Япда сув теммеленип, зордан акаяр. Бир нәче ерде-де үстинден улаг гечип, сувының мыдам ики тарапына йыкып йөрлер. Шунда, билер болсаңыз, бизиң көп сувымыз зая боляр, дүшдинми!

Соң Чарыяр бейле гапдала өврүлип, элини сака тарап узатды:

— Ынха, середиң, эгер ябы эдил шундан чекәйсек—сув хич ерде темме-де тутмаз, үстинден ёлам гечмез. Эдил шаглар-да гайдыбир! Дүшдинми!

— Дүшдик, башлык дийип Дурды ага гаршы чыкды. (Шу ерде озалы билен, ёлдаш окыжылар, бир зады шертлешиң гечелиң. Чарыяр фронта гидип гелели бәри, мыдама гара чыны билен геплән вагты сөзиниң соңыны „дүшдинми!“ билен гутарярды. Онуң бу эннигине колхозчылар хем өвренишип, инди онуң сөзини голлажак болсалар-да я гаршы чыкжак болсалар-да, илки „дүшдик“ дийип сөзе башламасаң ол гаты ынжалмаярды. Шонуң үчин хем Дурды аганың янкы сөзлер билен гаршы чыкышыны гең гөрмән):

— Сенин мунын хак гүррүң. Биз өңки обамызы ташлап, ынхатэзе оба, ак тамлара гөчүп гелдик. Сениң бу чекҗек ябын гөни экеранчылыгын үстинден инҗек. Оңа дүшдик. Йөне шу хэзир, адам азка сен онын чекилен азабы өдэрмикэ?

— Эгер бэш гектары артык экип суварып билсем өдедиги боларМы?

— Эгер суварып билсең, болар.

Шондан соң бир нэче адамлар—бэш гектары сувармак бейле-де дурсын, үч гектар хем башартмаз, ики гектарам башартмаз дийип айтмакларына гараман, Чарыяр деррев райондан гидротехник чагырып, өз планы билен таныш этди, соң колхозчылары гүйзи билен, гышы билен ишледип,тэзе яп чекди, яз хем фронт үчин дийип 5 гектар ере гөк экдирйэр.

Дурсун шу сөзлери эшиден хем болса өз пикирини догры дийип тассыклаярды: „Чарыяр, хакыкатданам догумлы, тутанъерли. Эмма җаныпкеш дэл.“

Ине, Дурсунлар шу колхоза геленлеринде томсын эдил газаба минип башлан вагтыды. Ерлер мис ялы гызды. Экинлер япракларыны саллап, реңклерини үйтгедип ограпдылар.

Чарыяры концелярдан тапаймак кынды. Ол хемише өзиниң дор атыны минип, колхозын эхли ерини, хемме экинлерини гүнде ики дагы айланып чыкярды: „бе, Дурды аганын сөзи догры чыкайҗакмыка? Экилен ериң бир-ики гектарыны сувдан чыкарып ташлаймалы бормыка?“ диен пикир билен, хер пелин, хер атызын экининиң нэче дережеде сува мэтэчдигини хут өзи айланып гөрйэрди.

Бир гүн Дурды ага, ве башга бир нэче колхозчы мугаллымың янына йыгнанып, сув хакында, экин хакында, барды-гелди сувсуз гояймалы боланында нирэни гоймалы—шу хакда гүррүңлешип отыркалар, Чарыяр хем таягыны тыркылладып, гаты-гаты йөрэп гелди. Онын адамларын элини пугта-пугта гысып, голла-

рыны силкеләп гөрүшишинден, онын йүзинде тәзе хыялын, кейпи көклигин, шәхди ачыклыгын аламаты бар ялы болуп гөрүнди.

Чарыяр дүшегиң үстинде энтек орнашыклы отурып-отурмаздан:

—Адамлар, билйәнизми нәм бар?—дийип, сожап диен ялы гүррүңе башлады:—мениң шу гүн бир зат күйиме дүшди. Биз хем бөветлеримизе шәхериң ганавжыкларындакы ялы галканжык ясайсак ничикси боларка? Бөветлери палчык билен бекләп, сувы зер-зая эдип йөренден, гатлажыгы чексен ачылып, бассан хем бағланып дурсун-ла! Шу ничик маслахат?

Дурды ага ортадакы жамын ичинден ювашлык билен бир салкым үзүм алды-да, хемишекиси ялы, ховлукман гүррүңе башлады:

— Гөрйән велин, башлыгымыз ене бир хыяла мининдир болара чемели. Бәхбит бола! Йөне обанын сувы шәхерйңки ялы кичижик ганавжыкдан акян сув дәлдир. Онын үчин хем онын ялы зат ясаймак ансат дүшмез.

— Аңсат дүшмез, Шейтан ага, ол белли зат. Ханы аңсат дүшйән зат бармы нәме! Йөне менин хер дамжа сувы тыгшытласым гелйәр. Дүшдинми, Шейтан ага. Япрагыны саллашып, игли оглан ялы мүззерип отуран экинлериң яныңдан гечениңде ичим гыйым-гыйым боляр, дүшдинми! Олар пересе чага ялы элини серип: сув диййәр—сув, дүшдинми! Йөне сен, Шейтан ага, бир задыны айт. Эгер улы бөветлерин хеммесине шонын ялжак гатлалар ясап чыкайсак сув тыгшытлап билерисми—ёкмы?

— Дүшдик, башлык. Онын, эгер ясап билсен, ужы екедир. Хер гезек бөвет ачыланда, беклененде кән сув исрип боляр. Эгер, башлык, сенин онынЫ баша бардырып болса, онын башга-да гговы ери бар. Шу махал әхли пеллерин бөведе голай тарапынын экинлери башга ериче ёкдыр, хордыр, сейрекдир, хачан

гөрсең йүзи чаңжырап дурандыр—себәби оның үстини гырманча басяр. Хер гезек бөведи баглажак боланында энчеме бажакларыңы сув сырып, шол экинлериң үстине ташлаяр. Ынха, башлык, бу сениң тыгшытлан бир дамжа сувыңдан говыдыр. Бу бир.

— Билдиң, Шейтан ага!

— Икинжиден, сениң оның ясалаянда, сув тутмагы чагалара-да табшырайымак бор.

— Билдиң, Шейтан ага!

— Йөне, билениң бар болса, сен мунча гатланы ниреде ясадып билерсиң?

— Менә шоның улы сакаларыны шәхерде демирден ясатжак-да галан овнугыны, пеллерчикиниң жоялларыңкыны, өз колхозымызда, эдил таггадан ясаймакчыдырың, Шейтан ага. Боларми?

—Хек эдер. Йөне мунча таггаңы ниреден аларасың?

— Таггасы менден, ясамасы сенден. Ханы шу ерде уссачылыгыңы гөркез.

—Шондан соң Чарыяр хер элини бир тарапа узадып, шатлык билен геринди-де, Дурды аганы гужаклады:

— Инде ондан соң, Шейтан ага, сув тутмагы Кетжала табшыраярыс. Догрымы Кетжал?

Чагалар бири-бирлериниң йүзлерине бакып йылгырышдылар.

Дурсун хем бу гүррүңлери башдан-аяк диңледи. Чарыярың гөдекси эллери билен Дурды аганы гужаклап, ики яна силтелешини гөрүп, „жанып кеш“ боланлыгы үчин шейле эдйәрмикә?“—дийип пикирленди.

5.

Дурсун өз жораларыны тиркәп окалга гатнап угранындан хөвесжең гызларың саны көпелип уграды, үчүнжи гүни ики-еке тотәнден дүшен огланлар хем барды. Оның окап берйән китаплары гаты гызыклыды. Инде шол башкы гүнлериң биринде бир гызыклы ва-

ка болды. Дурсундагы окалга йыгнанып, яңы окап башлапдылар вели, эгни-башы арасса, йүзи-гөзи догумлы, бойны гызыл яглыклы бир оглан ичерик гирип:

—Китап диңлемэге бизем гатнашсак бормы?—дийди.

— Отрядың вожатысы-да шу—дийип Гөзелжик оны деррев таныш этди:—говы огландыр, дегме гатнашайсын.

Гызлар:

—Гатнашыбер—дийип җогап бердилер.

—Вожаты эли билен гапының ики тарапыны хем ачып:

—Гир!—дийип команда берди.

Шондан соң тамың ичине икибир-икибир пионерлер гирип башлады. Окалганың ичи долды. Отурара ер тапылман, чагаларың бир нэчеси ерде отурдылар. Дурсун муңа гаты бегенди. Вожатыны гөзлэп тапмалы болмады. Оның өзи бүтин отряды билен гелди. Инди ишлер ёла дүшер.

Окув гутарандан соң вожаты Дурсуна шейле дийди:

—Ёлдаш мугаллымың гызы, гелиң окувы клуба гечирелиң, бу ери ёрэн дар. Бир нэче адам ерде отурмалы боляр.

Дурсун энтек утанжаң йылгырып, нэме дийжегини билмэн дурка, Гөзелжик ара дүшди:

—Ек. Биз клуба гечмерис. Хемме гелени хем окалга гойбермерис. Ким элини сабынлап ювуп, сүпүрип гелмесе биз оны арамыза гойбермерис:

Гөзелжигиң инди бейле диймэге гөс-гөни хакы барды. Ол хер гүн элини-йүзини сабын билен ювуп, сачыны дарап гелйэрди Эгер җоралары биринң етмез ерини гөрэйсе, янындакы отуранлар билен пышырдашып, кыкырдап гүлерди

Гөзелжик бу гезек хем ювашлык билен өз эллерине середип, эртирки ювуп гайдышы ялы, ап-арассаҗадыгына гөзи етениңден соң:

—Шейдэлми?—дийип Дурсунын йүзине бакды.

— Эгер хеммеси ювунып гелэйсе нэтжек? Ерде отуртжакмы?—дийип вожаты Гөзелжигиң йүзине чиңерилди.

«—Бай-бай, хеммесиниң ювунып гелэйшини!—дийип Гөзелжик хем жедирдеди. »

—Ювунып гелмедиклерини болса биз суратыны чекип газете язарыс. Тапмаясмы нэме!

Дурсун элини чарпаныны дуйман галды. Бу вожаты гаты иш билен, гурамачы оглан болара чемели.

— Ине билдиң!—дийип Дурсун деррев гүррүңе гошулды:—Хер гүн сөвешжең листок чыкарарыс. Хапыса огланлары шоңа язарыс. Биз хем өз отрядымызда шейдйэдик. Мен сурат хем чекип билйэрин.

— Менем чекип билйэрин—дийип вожаты йылгырды.

— Онда эртирден башлап клуба йыгнанярыс. Гой Гөзелжик хем арассачылык комиссиясының башлыгы болсын.

Шол гүнден соң эхли иш-де, чагалар-да Дурсун билен вожатының арасында өз-өзинден пайлашылан ялы болды. Вожаты клуба йыгнанмаздан озал эхли пионерлери илки өз янына йыгнап середерди. Ол хатда көйнегиниң багжыгы ёлупан, илиги гачан огланлары, сачлары даралып өрүлмедик гызлары хем ызына гайтарарды. Галанларыны болса барабанлы затлы, нызам билен клуба алып гелерди. Дурсуның окувына өнден гатнашып гелйэн гызлар өңкилери ялы. Дурсунлара йыгнанып, шол ерден клуба гайдардылар.

Клубдан дашарыда диңе „Ёлдаш сержант“ Ирежеп Кетжалың „отряды“ галды. Клуб Кетжалларын өйине голайды. Бир гезек ол гүн гушлук галанда отдан гелип, даланда сүзме чалы билен чөрек ийип отырка пионерлериң айдым айдышып, барабан чалып клу-

ба геленлерини гөрди. Оларың ыз яны билен Дурсун хем өз җоралары билен клуба барды. Эмма Кетҗалың ёлдашлары клуба гирмәге йүрек эдип билмән, онуң әпишгесине дырмашып, боюнларыны сүйндүрип, ичине середйәрдилер. Кетҗалың ылайта-да Ората рехими гелди: онуң бойы пес боланлыгы үчин инчеҗик, гаража бойныны сүйндүрип, хас хем гаты хорланярды.

Кетҗал нахарыны иймәге ховлугып, галаныны хопурдадып башына чекди, чөрегини хем голтугына гыссырып, зөвве еринден турды ве клуба тарап элини салгап:

— Ораты! Гирибериң... Ынха менем барян... диййип, ол сандалына япышды. Кетҗал алңасап, сандалының чеп тайыны саг аягына геймекчи болды, гөрсе сыганок, оны алып чеп аягына гейәймегиң дерегине, голтугына гысды-да, сандалының саг тайыны алып, саг аягына гейди, чеп тайыны болса... тапмады. Оян-буянына серетди—тапмады. Соң голтугында чөрек билен янашык дуран сандалыны аңрырак итип, чөрегини хем бир ики гезек үфлешдирип элине алды-да сандалыны гөзлемәге башлады. Эсли гөзледи. Еринден турды, диңширгенди, җамы гөтерип, ашагына серетди, тапмады, диварларың йүзине серетди—тапмады. Соң ики тайыны хем бир аягыма геен болаймайын диен пикир билен аякларыны барлап гөрди—ахырын хем тапып билмән, бир аягы гаплы, бир аягы яланач клуба тарап ылгады.

Кетҗал әпишгәниң агзына етенинде, соҗап, чөрегини бир дишледи-де, эли билен ышарат эдип:

— Йөриң, гирелиң!—дийди.

Булар клубың ичине гиренлеринде чагалар энтек китап окамага башламан, узын хатара дуруп, хеммеси эллерини өңе узадып дурдылар. Гөзелҗик еке-еке —хеммесиниң элиниң йүзиниң арассалыгыны барлап гөрйәрди. Гөзелҗик гапының агзына, Кетҗалың яны-

на етди-де пыңкырып, ызына серетди. Чагалар серетдип гөрселер—ынха йүзи-гөзи гатыклы, эли черекли, бир аягы гаплы, бир аягы ялаңач бир оглан өзүнде мүйним бардыр өйүтмән, дылмыллап дур. Чагаларың инчежик, шатлыклы гүлкиси клубың ичини долдурды.

Ораты гаты есержеди. Ол деррев Кетҗалың гулагына пышырдап:

— Бигайрат, саңа гүлүшйәрлер. Сандалыңы берсеңе—дийип, оның голтугындан сандалыны чыкарды!

Кетҗал гең галып Оратының йүзине серетди:

— Валла кессин, мен муны өйде йитирип гайдыпдым-ла! — дийип гаты гүлди.

Шатлыклы гүлки өңкиден хем гүйчленди. Эмма Гөзелҗик-де ве башга чагалар-да Кетҗал билен оның ёлдашларыны ковҗак болуп дурмадылар.

Бу гүн окалмага башланан китап айратын гызыклыды. Ол даг дүйбиндәки бир обадан бир дирижк гузыны бүргүдиң алып гачышы ве шол обаның пионерлеринден үч-дөрт саны огланың ол гузыны бүргүдиң пенҗесинден сыпдырмак үчин ызындан чыкышлары хакындакы ховсалалы ваканы гүррүң берйәрди. Китабы хемме чагалар халадылар, хатда Ирежеп Кетҗал башда дишлән чөрегини тә окув гутарянча ювудып билмән отурды. Китабың довамыны эртир окамалы этдилер.

Эртир ене дүйнки тарых башланды. Илки вожаты пионерлерини алып гелди, соң Дурсундагы гелди, соң Ирежеп Кетҗал хем „отрядыны" нызам билен алып барды:

—Бир! Ики! Догры йөре! Дүшдиңми! (Ирежеп Кетҗал өзини командире хас меңзетҗек болуп, хиле фронта гидип геленлерден болҗак болан болуп, Чарыярың „дүшдиңми" сөзини гөтерип алыпды).

Эмма бу гезек оның кейпи бозулмалы болды. Булар клуба гирени билен диварың бир четинде бир то-

пар чаганың йыгнанышып, бир зат окап гүлүшйэндигини гөрдүлер. Онянча Ораты мунуң бөврине сымсыклады:

— Йөр, бигайрат, бизем гөрэли...

Кетжал билен Ораты „Сөвешжең листокда“ гүлкүнжи эдилип чекилен суратлары гөрүп, гүлүшип башладылар. Эмма булар тиз дымманы болдылар. Онда чекилен суратың бири агзы чөрекли, йүзи кирли, бир аягы ялаңач, бир аягы галлы огланды. Өзи хем Кетжала чалым эдип дурды. Ондан хем башга суратың ашагына „Ирежеп Кетжал“ дийилип язылыпдыр.

— Вий, бигайрат, бүйэ сен!—дийип Ораты ямашгандан гүлүп башлады.

— Онда бу ким?

Ораты ене дымды. Ол бейлеки сурата середип, оның өзине меңзэп дурандыгыны дуйды. Оның хем ашагына „Ораты“ дийилип язылыпдыр.

Гел, бигайрат, йыртaлы!—дийип Ораты Кетжалың бөврине сымсыклады.

Ораты „йырталы“ дийип айтса-да өзиниң гатышмажагыны Кетжал-да билйэрди, өзи-де билйэрди. Кетжал болса йыртмага милт эдип билмеди. Биринжиден оның китабын ызыны диңлемек хөвеси гаты улыды, ол хатда гижэ галаймайын дийип, ота-да өңкисинден ир гидип, ир гелипди, икинжиден ол Дурсуны ве оның какасыны гаты сылаярды, үчүнжиден хем — гурамачы вожатының бейле „эден-этдилиге“ ёл бермежекдигини дуйды, эхли ишиң гурамачылыклы ёла гоюлмагы оның суссыны басды. Шоның үчин хем илки ол төверегине гарады, соңра хем йүзини туршардып Ората серетди-де келлесини яйкады:

— Жык. Бу вагт йыртсак бизи коварлар. Агшам гелип йырталы (ол соңкы сөзлери пышырдап айтды).

Кетжалың суссы пес болуп ыза чекилди. Ол гайтам китап окаляң ере хас голайрак отурды. Китапдакы пионерлериң гузыны тапып билжекдиклерини

я билмежекдиклерини оның гаты эшидеси гелйәрди. Себәби Ирежеп Кетҗал дүйшинде шол гузының ызындан гиденлериң баштутаны өзи болупдыр ве бир дагың гаясының үстинде бир өзи бүргүди тапып, оның өзини ве гузыны алып гелипдир. Шоның үчин хем китапдакы пионерлериң өзиче бардыгыны я ёкдыгыны билеси гелйәрди.

Вакалар барха гызыкланяр. Буларың хеммеси оларың эдил гөзиниң өнинде болуп дуран ялы, чагалар жыңкларыны чыкарман диңлейәрдилер. Хатда Ирежеп Кетҗал бу гүн гетирен чөрегиниң ужыны хем гәтмеди. Догрыдан хем ол вагт чөрек дишлемек дәл, хатда йүзиңе гонан синеги ковмага хем үнсиңи үйтгедесиң гелмейәрди. Өзлери ялы чагалар дашдан-даша, гаядан-гая бири-бирлерини гөтерип, йүп билен чекип дырмашып, шейле улы кынчылыклара дөзйәрдилер. Эдил' ине шу ерде гаядан гаярларов дийип йүрегиң тарсыллаян ери болярды. Ахырын хем олар үч арчалы бейик гаяның башына чыкдылар. Олар озал хем шу гаядан бүргүтлериң учуп-гоняндыгыны гөрүпдилер. Ине олар чыкып гөрсе—эййәм яңкы йыртыжы гузыжыгың үстине чыкып, галагоплык билен төверегине гаранҗаклап дуран экени. Оглaнлар ерли ерден гыгырышып, дашлап, бүргүди учурдылар, гузыжыгы хем гөтерип, алып гайтдылар.

Китап гутарды. Чагалар бегенишип, улыдан демлерини алдылар. Китапдакы пионерлерин догумына хеммәниң гөвни етди, Кетҗалың хем гөвни етди, эмма оларың башаран иши Кетҗалың дүйшинде башарышыча даш ёкды.

Кетҗал нәдипди. Ол бүргүдиң гузыны гөтерип угранындан хайдан-хай билинден сапаныны чөзүп, сыртмак ясады ве дагын бир гершине чыкып, бүргүдиң учуп гелҗек ёлыны габатлап дурды. Шол бармана, пеңҗесине гузыны гысып, хәли иерин-шинди иерин тагмасы билен агзыны тамшандырып барян бүргүт үстин-

ден гечибержек болды велин:

—Хай залым, сыпдырма!—дийип, еринден сычрап турды-да, кемендини бүргүдиң бойнына зынды. Сыртмак барып, бүргүдиң эдил бойнындан дүшди. Кетжал ая-

гыны даша дирәп, бүргүди өзине тарап чекди велин... вей, вей, бу нәхили иш?.. аягының ашагындакы даш ашак епилен ялы болайды. Ол „бе, бу не хал хекаят?!“ диен пикир билен ашак серетди велин, гөрсе арчалы, кемерли даглар хол ашакда галыпдыр, өзи болса ал асманда, булутларың бәри янында, дагларың, дерелериң үстинде гайып йөр. Обаның ичиндәки тамлар, агачлар Оратыдан хем кичижик болуп гөрүнйәр.

Ирежеп Кетжал чигит ялжак хем горкмады. Ол гайта: „Әхә. Бу залымжык меңем гөтерип баряров!“ дийип сесленди-де ёкарык серетди. Гөрсе, бүргүдиң үркенлигинденми-нәмеми, гөни ёкарылыгына тутдурып баряр. Асыл, ынха инди гөге хем голайлашайыпдыр.

„Бохов, бу болуп барышыма бирден сапанымың багы үзүлсе—эдил чигидим чашаяр. Говысы мен муның үстине артлайын минейин-де асмана сейил эдейин йөрейин-ле!“ дийип, сапаныны юваш-ювашдан күлтерләп, дырмашарка, ахыр элини гушың инжигине етирди, соң дызының ёкары янындан гысымлады-да бир бөкүп саг элини гушың бойнына етирди, соң эдил дүйә дырмашып миниши ялы дырмашып, үстине чыкды-да гушың ики ганатының арасына отурды.

Гуш шиндиз хем ёкарылыгына учуп гидип барярды. Инди, обалар, даглар хеммеси гаралып, эдил элек ялжак болуп гөрүнйәр. Булутлар хол ашакда галыпдыр. Кетжал ене бир гезек ёкарык серетсе—асыл асмана халыс якынлашайыпдыр. Чанак ялы-чанак ялы йылдызлар кетени көйнеге дүзүлен апбасылар ялы балкыллашып дур. Орта арасында ялдырап дуран гүн болса эдил гөзиңи дешәйжек боляр.

„Охо! Бу болуп барышыма бирден келләм асмана дегип дешиләймесин!“ дийип ол деррев ашак песелмегиң гамыны ийип башлады.

— Песел, эл гушым, песел!—дийип Кетжал оның әгнине какды. Гуш гайтам батлырак учуп башлады.

„Эе-хе, шуның хем Кетжаллыгы меңкиче бар бора чемели“ дийип, Кетжал жүбисинден чакгыжыгыны чыкарды ве чакгының дили белен гершине чаларак басды велин...гуш деррев егшерилип, ашак гайдып уграды: вэлле! Тапдың сен эсгермежеңни!

Ирежеп Кетжал бир эли билен чакгыны басып, бейлеки эли билен хем гушың бойнына какып:

— Ятага, эдил клубың агзына!—дийип хөкүм берди. Гуш юваш-ювашдан песелип, ене булутларың арасына гелди. Хонха сувсуз агаран булутлар хем ёкарыда галды...Хонха инди даглар, обалар хем гөрүнип башлады... дагларың гершинден хем ашак инди... Инди гуш эдил ок ялы болуп гөни ашаклыгына гайытды.

— Гөни клубың агзына барайгын!

Кетжалың максады мугаллымың гызының окаян китабындакы пионерлер гузыны бүргүдиң элинден алманкалар, ол бүргүди клубың агзында дүе чөкерен ялы чөкержекди, сапаны билен хем газыга даңып, гузыны клубың ичине алып баржакды-да:

— Ме, ёлдаш мугаллымың гызы! ынха шуңа гузы диерлер. Мен ол бүргүдиң үстинде артлайын отыркам сениң пионерлериң гаяларың арасында бири бирлерини йүп билен даргышып йөрдилер. Мен болса, бүргүди пенжесиндэки гузысы билен алып гелдим“ дийжекди. „Гой мугаллымың гызы мениң кимдигими билсин. Мен хич затдан горкян дэлдирин. Мениң сандалымың бир тайы хем шонда, асманда гайып йөркэм гачды. Хер бир Гөзелжикдагы мана гүлен болуп йөрмесин!“

Кетжал шу хили пикирлер билен:

— Ятага сүр, ятага!—дийип, гушы гатырак депгиледи велин, ол пахырың сүңклери шакыр-шакыр этди. Өзи хем эдил адам ялы диле гелип: „Нэме болды, оглан!“ дийип гыгырды-да өңкисинден хем батлырак ашак гайтды.

„Бай-баёв! Бу болуп барышыма ере дегэйсем улы

гикәм гулагым ялы болар“ дийип, гушы нәче саклаҗак болды—хич саклап билмеди. Гайтам инди эдил Кетҗалын өз какасы Дурды шейтаның сеси ялы сес билен: „Ирежеп!... Ирежеп!... Нәм болды?“ дийип гыгырды.

Кетҗал диңе шу ерде горкды. Ол:

— Ай какаҗан тутсана!—дийип гыгыраны билен бүргүт патылап ере дүшди. Онын сүңклери шакыр-шакыр этди. Кетҗал тисгинип гөзини ачды, гөрсе... не гуш бар, не гузы. Диңе какасы Дурды шейтан үстине абаныш:

— Ирежеп! Ирежеп! Нәм болды?—дийип дур. Аяклары билен дебсиләнде шакырдаянлар хем—кроватын тагталары экен.

Ине, эгер китапдакы пионерлериң дерегиңе Ирежеп Кетҗал болан болса, ол гузыны шу хили гутарҗакды. Йөне арман, ол мунын дүйши болайяр. Оялыкда-затда душ геләйсе, мунын ялы затлардан оның горкҗак гүманы бармы нәме! Оялыкда, гуш хем өзини бейле ере урәймаз, оңа хем җан герекдир. Шундан соң ол оялыкда хич затдан горкмайын, хич бир кынчылыкдан басылмайын дийип өз-өзине сөз берди.

Клубдан чыкып, гайдып гелйәркәлер Кетҗал өзинин гөрен дүйшини Ората айдып берди:

— Алла вурсун, тас келләм гүтүләп гөге дегипди.

— Сен гөги гөрдиңми?

— Хава гөрдим. Йүзи эдил чанак ялы йылдызлардан дос-долы.

— Охо! Онда нәме китапда асман бир ховадыр, Йылдызлар хем айдан, ерден улы, айланышып йөрен җисимдир дийилип языляр? (Ораты энежигини ёкары гөтерип, акыллы гөзлери билен Кетҗалың йүзине серетди).

— Мен чындан гөрдимми нәме? О-ла дүйшим.

— Валла вурсун шу, биғайрат, хер барамызда Гөзелҗик нәме „кирли-кирли“ дийип гүлен болуп,

ырай. Шонына дулугына бирини чекэймек герек. Какасы фронта гидипдир дийип, дегмежек болсаң аты гидйэр.

— Хавалай!.. Йөне онсоң бизи клубдан коваймалар нэтжек?

Клубдан ковулмагы диңе Ирежеп Кетжал дэл. Ораты хем гаты кын гөрйэрди, эмма ол өзлериниң гүлкили суратларының асылыш дурмагыны хем өрэн якуш гөрйэрди.

— Шол залымжык Гөзелжиги һэмэ сайлапдырлары—дийип, Ораты келлесини бир гапдалына атып сорады. Шол вагтлар онын кичижик гаража йүзи, инчежик бойны, ичиндэки бар сырыңы соруп алып барян гөзлери алачсызлык, эмма бахыллык билен дем алярды.

— Арасса комиссияның башлыгы.

— Хаз-залым!

Оратының көмек сораян ялы эжизлик билен сиңе серетмегине Кетжал хем өз элинден хич зат гелмежегини билдирйэн шекилде, чөрегини уллакан дишледи-де, тагашыксыз чейнеди.

Эртир Кетжал хемишекисинден хем ир турды. Гүн догманка эртирлик нахарыны ийип ота гитди ве ол гүн хич ким билен оракатды хем ойнаман ве хич ким билен якалашман, гүн энтек гызманка, эшегини отдан мес йүклэп алып гелди. Гөлесини сува якды, өңине от дөкди. Ондан соң бир огурлык иш этжек ялы төверегине гаранжаклады-да күннүги сувдан долдурды, онсоң өйден бир бөлек сабын алып дашарык чыкды. Ол ене төверегине гөзини айлады ве хич ерде Ората гөзи дүшмэнинден соң, тамың көлеге тарапына гечип, ювунмага башлады. Онун бармакларының богунларында отың ренки билен гатап гиден кири айыраймак ансат дэлди. Эмма ол элини ере ойкады, сабын чалды, ахырын хем айырды. Ондан соң йүзини хем ювуп, ылгап өе гирди-де сүпүринди ве айна-

ны алып, йүзине серетди. Ол айна середени билен бойнының йүзинден сырыгып барян дамжаларың ыз салып гидендигини гөрениндеп, ене ылгап дашарык чыкды. Өтен агшамкы тозанлы, гыкылыклы оюнда үстине сиңен гум дурушына галыпдыр.

Кетҗал өз-өзинден утанды. Ол ене тамың көлегели тарапына гечип, бойныны хем сабынлап ювды. Ене айна серетди, элинде, йүзинде, бойнында ювулман галан кирин ёкдыгына гөзи етенден соң, шкафы ачып, акҗа көйнегини гейди, гайыш гушагыны гушапды, сандалларыны сүпүришдирди. Ондан соң эпишгәниң янына гелип, келлесини чыкарды-да, ювашлык билен төверегине гаранҗаклады. Ораты хич ерде ёк!

Бә, эгер шу махал дагы Ораты Кетҗалы гөрәйсе нәме диеркә!—„Хай бигайрат! Гөзелҗикден горкдыңмы“? диер.

Кетҗал Ората гөзи дүшмәнлигине бегенип, клуба тарап даз ясады. Ол эпишгәниң янындан гечен инде клубын ичи улы галмагалды. „Хейҗан элек. Энтек окамага башламандырлар. Шумат Гөзелҗик чагалара середйәндир!“

Кетҗал клубың гапысының агзында көйнегиниң этеклерини чекишдирди, гушагыны дүзелтди, төрегини хем голтугына гысып, ичерик гирди. Ол ялңышман экени. Гөзелҗик чагаларың хеммесини диварың бойы билен бир хатара дурузып, оларың эллерине, йүзлерине, эгин-башларына середишдирйәрди.

Оратыдан өң гелҗек болды. Кетҗалың эхли чекен-азабы бидерек болупдыр. Ол эййәм гелипдир экени. Кетҗал эдил гапыдан гирәенде середилип дурулан хем Оратыды. Кетҗалың оңа гөзи дүшенинден тас ызына өврүлип гачыпды, эмма Ораты хем Кетҗалың гапыдан гиренини гөрүп, йүзини ашак салды. Асыл ол хем, Кетҗала гөрүнмежек болуп, шейле ир гелен болара чемели. Бу вагтдагы оны танар ялы дәлди: ол кемсиз ювуныпдыр, гейинипдир. Ондан хем башга—ол бир улы

ак папагы хем бир ерден тапып, келлесине гейипдир- Кетҗал оны гөрүп: „Ыхык“ эдип гүлүп ярамсак. лык этҗек болды велин ол келлесини хем ерден галдырмады. Соң Кетҗал өз достының янына барып ол хем башгалар ялы ики элини өңе узадып дурды.

Дернев гутарандан соң Гөзелҗик Дурсунын йүзине бакып:

— Вий. Инди кими язарыс? — дийип сорады.

— Ол хатда Ораты дагының башгалар ялы арассаҗа гейинип гелмегине гынанан ялы болуп дурды.

Вожаты билен Дурсун хем бу сорага җогап тапмаян ялы бири- бирлериниң йүзлерине середишдилер. Догрыдан хем инди кими язмалы? Я-да „Сөвешҗең листогы“ чыкармагы бес эдәймелими?

Дурсун бирден чым-гызыл болуп, Гөзелҗиге тарап өврүлди. Ол нәме дийҗегини билйәрди, эмма мунын ялы көп чагаларын арасында гепләп гөрмәнди. Эмма шейле хем болса, Гөзелҗиге җогап бермек герекди, себәби чагаларын хеммеси өз башларындан дүшүләйҗек ялы, өз эллерине середйәрдилер.

— Инди хич кими яманлап язмарыс, гайтам өвүп язарыс,—дийип Дурсун ахырын дилленди. Гайтам гелич өңки язанларымызы хем айыралын. Бар Гөзелҗик айыр.

Дурсун шу ере гелйәнчә эхли сөзлери утгашдырын, деррев айдып гойберди-де, пикиринин ызыны җемләп билмейән ялы болуп дурды. Чүнки Дурсун хем, вожаты хем бейле болар өйдүп чак хем этмейәрдилер. Гайтам олар Кетҗал билен Ораты өңки язылланлары хем йыртарлар, оларын ерине тәзесини язмалы боларыс дийип пикир эдйәрдилер. Эмма иш дүйбинден башгача болуп чыкды. „Сөвешҗең листогын“ тәсири тамаларындан гүйчли болды.

Дурсунын пикири Пөвризедәки пионер лагерине ве өзлеринин отрядындакы ишлере гитди-де:

— Инди сыяхат гурарыс. Китап окарыс. Иң гө-

релделилери хем газете язарыс. Өни билен хем арассачылык комиссиясы говы ишледи дийип язарыс. Догрымы?

Муна чагаларың хеммеси йылгырышып, макулламак билен җогап бердилер.

— Их? Чагалар, гелиң бир зат эделиң!—дийип, вожаты өрән говы пикир келлесине гелен ялы болуп, шатлыклы гыгырды:—гелин колхоза көмек берелиң. Шумат башлык кән тагта гетирдйәр. Ол хемме бөветлере кичиҗик гатлаҗыклар ясатҗакмыш. Бизиң шонда көмегимиз көп дегер. Тагта чекишерис. Кесен вагтлары ики янындан тутушарыс. Гелиң көмеклешәлиң!

— Гелиң!...

— Гелин!...

— Гәң!..—дийишип, эл чарпышян чагаларын сеси клубы долдурды. Олар эртирден башлап көмеге бармагы карар этдилер.

Эртир чагалар өңкиден хем ир ве шатлыклы йыгнандылар. Гөзелҗик (ол өз ишине гаты җүрди) деррев олары хатара дурузып, барлап гөрди.

Дерңев гутарандан соң вожаты нызам тутуп, айдым айдып, ише уграмагы теклип этди. Бу маслахаты хем чагалар шатлыклы шовхун билен макулладылар. Шу ерде бир говы пикир Дурсунын ядына дүшди: Олар шәхердекә шунын ялы дүзгүн билен ише, евара чыканларында мыдама гызыл матанын йүзине шыгар язып, гөтерип гидйәрдилер. Бу пикир келлесине гелени билен ол йырша йылгырды:

— Гелин онда, чагалар, бир ерден гызыл мата тапалын-да, шонын йүзине шыгар язып, ин өнден гөтерип гиделиң!

Шатлыклы шовхун, эл чарпышыклар ене-де лубын ичини долдурды: Гелиң! Гелин!...

— Онда гызыл мата тапылармы?

— Отрядда бар. Онда хем таяклара елмелгиси бар.

Ынха мен мата-да гетирейин, хекем гетирейин,—дийип, вожаты мектебе тарап дүңк ясады.

Вожаты гитди. Чагалар эдил тоя гитжек ялы бегенжинден, галмагаллашып, ковалашярдылар, басалашярдылар. Эмма Дурсун бу шатлыга гошулмады. Вожаты гиденден соң, „матаның йүзине нәме язарыскак?" диен пикир онын бир түйсли йүрегини дарыкдырды. Ол деррев клубың ичине айланып, оның диварларындакы шыгарлара гөз гездирди. Эмма гөвнине якан зат тапмады, чүнки оларын хеммеси мундан ай ярым озал, I-нжи май үчин язылан шыгарларды.

„Бу пикири тапан хем өзим болдым. Инди онын йүзине нәме язаркак?" Дурсун гыссанып, китапларынын сахыпаларыны чалт-чалт агдарып башлады. Эмма ол ерде хем шу сетири гөчүрсек болжак дийәер ялы зат тапмады. Дурсун шинди хич зат пикирленип тапманка ол гапынын агзындан дазылап гирен вожатыны гөрды. Онын бир голтугы гызыл маталыды, бейлеки элинде хем ичи хекли, чотгалы кружка барды.

— Ынха гетирдим!—дийип ол гетирен затларыны Дурсунын өниндe гойды: мен ынха деррев хеки хем ябын башында эрип гелейин.

— Ек, сен гитме—дийип Дурсун оны саклады: муны гой башга бири эзип гелсин, онянча биз язжак задымызы пикирленели.

Гөзелжик Дурсунын бу сөзини эшиденинден, кружканы элине алып, өзи хем пикирленйәнлерден болуп:

— Кетжал, ме сен муны ябын башында эзип гел. Онянча биз язмалы зады пикир этжек—дийип узатды.

Кетжал болса өзинин ише ярадыланлыгына бегенип, кружканы алды-да ябын башына тарап ылгады.

— Нәме язсаккак?

Бу сөз чагаларын арасында телим гезек гайталанды. Бирден Ораты тукат гөзлерини йылдыратды-да:

Мен айдайын!—дийди.

— Айт!

— „Биз яшлар болуп улылара көмек берелин"!

Чагалар диллери билен хич зат диймеселер-де гөзлери билен макуллап Дурсуның йүзине серетдилер. Бир дым-дырслык аралашды. Соң Оратының янкы шыгары темме тутуп дуран сувын бөведини ачан ялы ерли-ерден шыгарлар ягып башлады:

— Яшасын яшлар!

— Яшасын I-нжи май!

— Яшлар улы гүйчдир!

— Биз яшлар болуп яшалың!

— Бизиң гошандымыз!

Башга-да шулар ялы манылы-манысыз шыгарлар депеден инен сув ялы үст-үстине дөкүлйәрди.

— Дурың, ёлдашлар!—дийип вожаты гыгырды:—еке-екеден айдың. Мен хеммесини язайын. Соң ичинден сайлап алаярыс.

Вожаты язмага отурды. Шыгарлар ене даш төверекден дөкүлип башлады:

— Биз яшлар болуш, улылаң орныны тутарыс!

— Биз яшлар болуп фронта көмек эдерис!

Айдылян шыгарларын арасында говылары, ярайжак ялылары хем барды. Эмма оларын шейле кән ве тиз айдылянлыгы үчин, язмак дәл, динләп хем етишер ялы дәлди.

Эмма бу болуш хер ничик-де болса улы көмек берди. Ол шыгар сайламагың кын болмажагыны гөркезди. Инди йүреги гинелен Дурсуның өзи хем пикирленмәге башлады. Ол бирден өйлеринде Дурды ага билен Чарыяр гүррүң эденлеринде Чарыярын: „хер дамжа сувы тыгшытлажакдырын" диен сөзини ядына салды.

— Дурың ёлдашлар, менем бирини айдайын! Клубың ичи гарашылмаздан сув сепилен ялы, дым-дырслык болды. — „Хер дамжа сувы тыгшытлалың!"

—Болды!

—Болды! ... дийип, чагалар ене шовхун этдилер.

— Дурың ёлдашлар! — дийип вожаты галамы билен столы урды:—гулак салың!

Эмма оның сесини чагаларың ярысы хем эшитмеди.

— Онда гелиң шейле язалың: „Хер дамжа сув угрында гөрешелиң!"

Галмагал, гыкылык өңкиден хем гүйчленди. Оларың бир нәчеси Кетжалың гелерине ховлугып, оның ызындан ылгадылар. Вожаты билен Дурсун хем матаны догрылап, столың үстине чекдилер.

— Инди болды, бу шыгары Чарыяр хем халар!— дийип Дурсун бегенди. Эмма шейле хем болса енеде бир зат етмейән ялыды. Ол өзинин бу пикирини вожата хем дуйдурды:

— Биз ханы өзимизиң ишлежекдигимизи айтмадыкла!

— Догры. Онда гелиң оның хем ашагына: „Биз ише гелдик!" дийип язалың.

Дурсун бегенжинден ганат баглады.

— Инди кеми галмады!

Арадан бир сагат геченден соң чагалар ики хатардан ызама дуруп, колхозың правлениесине тараң уградылар. Узын колоннаның иң өнинде барабанчы барярды. Оның ызы билен Кетжал ве ене өзи ялы бир даяв оглан шыгары гөтерип барярды.

Чагалар айдым айдып, шыгар гөтерип обаның ичинден гечен ерлеринде обаның хемме овнук чага-чугалары улы хүмер болуп, буларың ызына дүшдилер. Хатда улы адамлар хем дуруп-дуруп булара середйәрдилер.

Чагалар колхоз башлыгыны правлениеден тапман, ябын бойына, уссахана гурулян тарапа уграды.

6.

Чарыяр гатлажыклары ясамагы Дурды шейтана табшырып, агач ишинден башы чыкян ене ики кол-

хозчыны оның янына гошупды. Сувың бойында агачларың арасында кичирәк бассырмаҗык салдырып, әхли гелйән тагталары шол ере дүшүрдйәрди.

Дурды ага шол ерде гатлаҗыклары нәхили шекилде ясамалыдыгы хакында Чарыяр ве мугаллым Атаев билен маслахатлашып дуркалар, барабан чалып гызыл мата гөтерип, обадан чыкып гелйән чагалары гөрдилер.

Колоннаның өң чети бассырманың янына етенде вожаты:

— Отряд, дур!—дийип команда берди.

Озалындан дилленилиши ялы, барабанчы гапдала сөвулды, плакат гөтерйәнлер болса өңрәк сүйшүп, матаны хас язгын тутдылар.

Чарыярың гөзи плаката дүшенинден ювашҗа йылгырды. Соң ол бирден чым-гызыл болуп, маңлайыны йыгырт-йыгырт этди-де еринден турды. Агсаклап, чагаларың янына гелди. Ол бир мейдан сесини чыкарман өзиниң яш, эмма аграс йүзи билен чагалара ве оларың гөтерип гелен плакатына середип дурды. Оның гахарланяндыгыны я бегенйәндигини йүзинден билер ялы дәлди.

Шол вагт хемише гүлер йүзли, эмма хәзир ики гашының арасы чаларак, догумлы чытылан мугаллым хем Чарыярың янына гелди:

— Сының отурдымы, Чарыяр? Хей шейле несли болан халкы енип болармы?!

Ек, ёлдаш мугаллым, бейле несил етишдирйән халк хич хачан еңилмез. Усса Дурды!—дийип ол бирден Дурды ага йүзленди:—Ханы бәрик гел-де шу матаның йүзине язылан хаты ока. Гөр нәме язылыпдыр:

„Хер дамҗа сув үчин гөрешелиң!“

„Биз ише гелдик!“

Ай берекелла, шабазларым! Усса Дурды сен шу матаны бассырманың үстинде, говы гөрүнер ялы эт-

де дик, Дүшдинми! Гой хемме киши окасын. Бу сөзлери мениң дилим тампаса-да йүрегим текрарлаярды. Хава, гөрешерис. Биз шу йыл фронт үчин ве фронта гиден гоч йигитлериң машгаласы үчин он гектар экин экдик. Эгер шоны гуратман саклап билсек—Ватан үчин улы көмек этдигимиз болар, дүшдинми!

— Ханы отряд, мениң командама гулак ас:

— Чепе-дөн!

Чагаларың бир топары чепе, бир нәчеси хем сага доланды. Чарыяр муны гөрүп, бирден ачылды-да: „хах-ха" эдип гүлди:

— Бай йигитлер-ә машк өвренипдирлеров! Ханы вожатыңыз ким?

— Мен вожатый, ёлдаш башлык!—дийип, вожаты өңе чыкды.

— Ханы, сен вожатый болсаң бәрик гел. Серет, мен команда бердим булары өзиме бакдыржак болуп. Дүшдинми! Оларың ханха бир топары аңрысыны бакып дур ла. Пәхей, сен-ә, валла, оңармадың!

— Ёк, Чарыяр ага, олар мениң отрядымдан дәл, олар Ирежеп Кетжалың отрядындан.

Догрыдан-да шейле экени. Аңрысыны бакып дуранларың бири Ирежеп Кетжал экени. Олар диңе шондан соң яландан йылгырышып, бәрилерини бакдылар.

— Ери, „ёлдаш сержант"! Гүн узын командирлик эдип йөрсен-де, билйән задың ёк экени!—дийип, таягының ужы билен оның чишик гарнына дүртди: ха-ха! Сен Кетжалмы? Сен шу хәзир хем Кетжаллык эдип дурмыкаң диййәриң! Ай, айбы ёк, чагалар, хеммесини өвренер гидерсиңиз. Хәзир, ынха, Дурды ага көмек бериң. Хер дамжа сув үчин гөрешсеңиз—дама-дама көл болар! Дүшдинми?

— Дүшдик!—чагалар улы вагырды болуп җогап бердилер.

— Хәзир уруш заманы. Ин йигит, иң гүйчли колхозчыларымызы—барың сиз чагалары беладан горан дийип фронта ибердик. Атларымызы, машынларымызы хем ибердик. Ханха гөриң: инди тагтаны хем дүе билен дашаярыс. Ишчи гүйжимиз азалды, талап болса көпелди,—дүшдиңми?

— Дүшдик!

— Талап көпелди. Сизиң какаларыңыз, доганларыңыз озал бизи эклейәрди. Инди биз олары эклемели болдык. Биз шу йыл олара бәш вагон үзүм, гавун-гарпыз ибермекчидирис. Дүшдиңми?

— Дүшдик!

— Иберелиңми?

— Иберелиң!

— Ишләлиңми?

— Ишләлиң!

— Ягшы, онда мен сизи усса Дурда көмекчи берйәрин. Йөне, говы ишләң, якымсызлык этмәң, дүшдиңми?

— Дүшдик!

— Иң говы ишләнлер үчин болса ынха ёлдаш мугалымын янында сөз берйәрин, агаҗымыз, тагтамыз бар, кичиҗик отургычлар, столҗыклар хем ясап берерис.

— Яш-ша!—дийип, чагалар эл чарпышып гыгырышдылар ве ерли ерден: „мен говы ишләрин, мен говы ишләрин“ болышдылар.

— Усса Дурды! ынха яш шәгиртлерини кабул эт.

Хер бир сөзини чын йүреги билен айдян Чарыяра середип, Дурсун шу гүн илин пикири билен разылашды: „Хава, Чарыяр җаныпкеш экен!“

7.

Чагалар ише нызам билен гидип, нызам билен гайдардылар. Бу тертиплиди. Эмма иш вагты кимин нәхили ишлейәнлигини билмек кынды—ким ишләп

йөр, ким гезип йөр, кими болса сува чөрек ташлап, үйшен балыклары даш билен уруп айланып йөр.

Шонун үчин хем, чагалар ише гайтмак үчин клуба йыгнананларында отряды ики бригада бөлмеги маслахат этдилер. Пионерлери — бир бригада бөлүп, онын бригадири хем вожаты болды.

Эмма икинжи бригада кими бригадир эдип беллемели. Бу хакда көп маслахатлашдылар. Чагалар бир агыздан: Мугаллымын гызы! дийип гыгырышсалар-да Дурсун разы болмады. Ол өзинин иш гутарманка гайтмалы болжагыны хем-де оңа шу обалы бир огланы сайламагын герекдигини айтды. Чагалар разылашдылар.

Дурсундан сон бригадир белләймәге инаматлы адамларын бири Ирежеп Кетжалды. Биринжиден ол өзине табшырылан чагалара диенини этдирип билжекди, икинжиден — уссахананын эеси онын какасыды, үчүнжиден—онын өзинин хем уссачылыкдан хабары барды.

Дурсун Кетжалы теклип этди.

— Ёк — дийип, вожаты гаршы чыкды: онын өзини тертибе боюн этмән белләп болмаз, гайта бейлекилере-де беззатлык өвредер.

— Мен айдайын, — дийип Ораты келлежигини гышардып вожатын йүзине серетди.

— Айт.

— Кетжалы илки пионер этмек герек, онналам, сайламак герек.

— Догры!—дийип, Дурсун чапак чаланыны дуйман галды: Кетжал пионерлиге гирермин?

— Оратынын өзи гирсе менем гирерин. Нәме?

— Ораты сенем гирермин?

Ол өзинин уллакан келлесини гымыладып, разылык ышаратыны билдирди.

Дурсун онсон вожата йүзленип:

— Булары гөтәрсиниз герек?—дийип сорады.

— Эгер пионерлик борчларыны ерине етирмэге сөз берселер—гөтерерис.

— Вий, онсузам бир пионер бормы? Гелиң онда Кетжалы сайлалың.

Кетжал хем бир агыздан сайланды.

Отряд икэ бөлүнеңлиги үчин хер бириниң өз „Сөвешжең листогы“ хем-де арассачылык комиссиясы болмалыды. Ики бригаданың сөвешжең листогыны хем Дурсуна табшырдылар.

Бир бригадада Гөзелжик арассачылык комиссиясы болуп галды. Икинжи үчин кими сайламалы?

Вожатый „Оратыны сайлалың!“ диенинде клубың ичи улы гыкув билен долды. Кимиң нэме диенине дүшүп болмаярды.

Ораты соңкы вагтларда өзини ве гейим-гежимини айратын арасса саклаярды. Ол гайдың Гөзелжиги өзине гүлдүртжек дэлди. „Бир гызжагазы өзиңе гүлдүрип дуруп болмаз ахырын“.

Ораты комиссияның башлыгы эдилип сайлананда ол „нэтдин?“ диен шекилде эгниниң үстинден келлесини өврип, Гөзелжиге серетди.

Уссаханада гыкылыклы чагаларың пейда болмагы иши гызыкдырды. Ише гатнашян чагаларың саны гүн-гүнден көпелйэрди. Хер ким бу тэзе ишиң илкинжи өнүмине ве биринжи нетижесине хөвес билен, сабырсызлык билен гарашярды.

Гатлажыгың биринжи нусгасыны ясамак хакында уссаларың Чарыяр билен ве мугаллым Атаев билен гүррүңи көп болды. Уссаларың бири хич бир чылшырымлы зат ясажак болман, йөне хер бөвединң өңине ики-үч саны газык какып, шонын өнинде ясы тагтаны гоюп, айырып дурмагы теклип эдйэрди. Бейлеки бириниңки хем шоңа меңзешрэкди, ол йөне тагтаның ашагындан сув сырыгмаз ялы ашагына яссык ясамагы теклип этди. Эмма Дурды аганың теклиби хас кэмилрэкди.

— Бары бир ачмак-япмак дәл, огланлар, ислән загтың сувы азалтмак-көпелтмек хем башардар. ялы болсын, бөвет агзының экинлерини басмаз ялы гырманчаны сакласын—дийип айдярды. Шоның үчин гатланы ашак ёкары сүйшүп дурар ялы этмек герек, ашагының яссыгы бейгирәк болсын, ики гапдалында тагганың гырасы ашак-ёкары сүйшер ялы ойтумлы аяклары болсын, хеммеси хем айры-айры болман битеви болсын—дийип айтды.

Дурды аганың проекти чагаларың гөвнине хем макулды. Оны Чарыяр хем, Атаев хем макуллады. Шондан соң уссалар Дурды аганың табшырыгы билен ише гиришдилер. Чагалар звено-звено бөлүнип әхли табшырылан иши эдйәрдилер -тагта дашашмак, тагта кесенлеринде ики тарапындан тутмак, агач ёнмак, гараз улы шагаланды.

Эмма кичижик отургыч ясамак пикири Ирежеп Кетжала ынжалык бермейәрди, хатда гижелер хем күйине дүшйәрди. Бир гиже ол ики яна товланарка, агдарларка, ахырын. ятып билмән еринден турды.

Өйде хич ким ёкды. Оның какасы, эжеси ве өзинден улы гыз доганы тамың үстинде ятярдылар. Кетжалың еке өзи ашакда ятмалы болярды. Догры, ол хем тамың үстинде ятжак болуп, көп надаралык эдип гөрүпди, эмма хер гезек какасы:

— Оглым, сен ердежик ятыбер. Сениң ятышың эрбет. Бир гүн тогаланып гачарсың-да гаррылары ызында агладарсың,—дийип райыны гайтарярды.

Хава, ашакда Ирежеп Кетжалың еке өзиди. Ол еринден туруп, төверегине гаранжаклады. Гапак ялы тес-тегелек ай дик асмана галып, өзиниң бар ягтысыны укыда ятан обаның үстине дөкйәрди. Узакда бир ерде үйрүшйән итлериң сесини, гоңшыларының дүесиниң гәвүшәп, кәте дишини жыгылладышыны хасапламасаң—оба үм-сүмликди.

Кетжалың тураныны гөрен Акбай хем иймәге бир

зат ташлаймазмыка диен тама билен гуругыны булайлап, оның янына гелди-де, чалт-чалтдан ысырганып башлады, себәби Кетжалың янының чөрексиз вагты аз болярды, муна болса Акбай гаты белетди ве шонуң үчин хем оның билен арасы гаты сазды. Кетжал какасына-эжесине дуйдурмазлык үчин оны гөзи билен, йүзи билен, эли билен нәче ковҗак болса, ол гайтам бир гизлин сыра шәрик болҗак болян ялы самсык тумшугыны ёкары галдырып, хич зада дүшүнмейән сораглы гөзлери билен Кетжалың йүзине гараярды.

— Йит, ятыбер! диййип ол ахыр чаларак, эмма гахарлы кәйинди-де, аягының бурны билен Акбайың бөврине депди:—Сең шумат чөрек ядына дүшйәр, гөзиң башыны ийсин!

Акбай режәниң гең дәлдигини билип гитди, эмма Кетжалың гөвнинде бир сырың бардыгыны аңан ялы, барып еринде ятандан соң хем гаңырлып-гаңырлып гарады.

Ирежеп Кетжал өе гирип, какасының шай саляп торбасыны ве сувлы бедресиниң ашагында гоюлян көне күрсини алып чыкды. Бир мейдан отурып, онасын этди: „Шуны бир сөкүп, беҗерәйсем-ә өзимем ясарын!“ Шу пикир келлесине гелени билен еринден турды-да, бир яна зым учан ялы учды.

Ол Оратыны чагырмага барярды. Ол пикирлижедир, хөкман бир говы маслахат тапар!

Кетжал Оратыларың өйлериниң янына етенинден бир огрын гелйән юмшак аяк сесини ве бир чыбшылды дуйды. Ол деррев ыза чекилди-де теләре япланып гөзлерини улалтды, кесерлип диңширгенди: „Бе, бүнәмәкәрайт!?“ Кетжал гең галып, агзыны хем ачды Шол вагт бир йылыжак, түйлек задың элине дегени билен: „Ә-ә!“—эдип гапдала бөкди. Энтек элине деген задың нәмедигини гөрмәнкә: „Кимсиң?“ диййип, Оратыларың гапысындан ёгын ве галагоплы сес чыкды.

Кетжал йүреги ярылан ялы болуп, эмма сесини чыкарман ызына гачды. Янкы ёгын сес хем хасанаклап, юмшак дүкүрдәп, мунын ызындан ковды. Эмма Кетжал она зыг этдирмән өйлерине етди, шонда хем янкынын хасанаклап, ызындан галман ковуп гелйәнлигини дуюп: „Ә-ә!"—эдип ызына өврүлди. Гөрсе... Акбай. Хем месине шу гүнәкәр. Чөрек гөзләп элини ысган, сон хасанаклап, ызындан ылган—хеммеси шу Акбай. Ол шиндиз хем Кетжалын сырына шәрик болжак болуп, самсык тумшугыны ёкары галдырып середйәрди.

Кетжал муны гөрүп йылгырды ве өзинин шейле горкаклыгына намыс эдип, келлесини яйкады. „Мен нәме мугаллымын гызынын окан китабындакы пионерлерче болманмы? Инди гайдып, шунын ялы затдан горксам—менин түйс бигайрат болдугымдыр" дийип касам этди.

Сон ол дос-догумлы көрәп, Оратылара барды ве хич киме гөрүнмән, оны ювашлык билен оярып, өйлерине алып гелди.

— Гел, Ораты, шу отургыжы сөкүп гөрели?

— Нәмедип?

— Эртир оннон өзимиз шунналы эдип ясалы.

— Гел, бигайрат.

Эмма курсини сөкмек олара башартмады. Олар яны чекичләп, эллери билен дартып, онын аякларынын арасындакы бир гермежи согуран батларына Дурды ага оянды:

—Ү-хүм! Ирежеп, нәмишлейән о ерде?

Дурды аганын сеси чыканы билен Ораты өйлерине тарап өкжәни гөтерди. Кетжал болса өзини кроватын үстине ташлады.

— Ирежеп диййән!—дийип, какасы ёкардан гыгырды.

— Хав, кака, ай басырганып, кроватдан йыкылайындырын.

— Бейлеки тарапына агдарылдажык ятыбер оглым.

Дурды ага ынаныл ятды. Ораты гайдып гелмеди. Кетжалың бир өзи галды. Соң ол ювашлык билен күрсиниң аягыны өнки ерине гейдирип, өз ерине экидип гойды: „ай шуна ясарын!“ диен умыт билен ол ямашгандан сүйжи ука чүмди.

Эртир уссаханада Ораты билен Ирежеп Кетжал Дурсуның янына бардылар.

— А мугаллымың гызы, эгер сен какамдан ругсат алып берсең—мен кичижик отургычлар ясап билердим. Оннаң олары говы ишлейәнлере сылаг берердик.

— Чыныңмы?—дийип Дурсун хөвес билен йылгырды ве бир вагт дүйәниң үстинден дүшүп билмән дурка мунуң ичирен антлары ядына дүшди:

— Ханы чөрек чапсың дий.

— Чөрек чапсын!

— Ханы дуз кессин дий.—

— Дүз кессин.

Дурсун бейлеки бригададан вожатыны хем чагырып гелип, бу хакда дөрт болуп, Дурды аганың янына бармакчы ве ондан ругсат сорамакчы болдылар. Барып илки геплемеги хем вожата табшырдылар.

Дурды ага гара дере батып ишлейәрди. Онуң манлайындан, йүзинден акян дер күмүш ялы ак сакалының ужындан сырыгып, ере дамярды. Чагаларың дөрдиси хем йылгырышып, онуң янына бардылар.

— Дурды ага.

— Хав, гузым.

— Ирежеп мен отургыч ясап билерин диййә велин, шол ясаберсинле?

— Хай, огланларым, Ирежебиң элинден бейле иш гелмез.

— Гелер!—дийип, чагаларың хеммеси бир агыздан шаят гечдилер.

Дурды ага эгниндәки ялыгы билен йүзиниң, бойнуның дерини чалып, чагаларың йүзине серетди-де йылгырды:

— Хош, балаларым. Ынха тиз башлык геляжекдир, Чарыяр. Шондан өзим сизе урусгат алып берәерин.

Догрыдан хем шейле болды. Арадан бир сагат хем гечмәнкә Чарыяр билен Атаев икиси уссахана гелди. Олар бу гүн Дурды аганың биринжи десгасына сын эдип, сынап гөржекдилер.

— Усса Дурды, арма? Чагалар армаверин?— дийип, Чарыяр энтек хол анырдака гыгырып башлады. Онын йүзи-гөзи ачыкды. Кейпи көкди.

Чагалар ерли-ерден:

— Бар бол!—дийип гыгырышдылар.

Чарыяр билен Атаев Дурды аганың биринжи нусгасына сын эдип башладылар. Чагалар хем дөрт төверегине йыгнаныш, шол эдилен ишде өзлеринин хем хак пайы, зәхмет гошанды бар ялы, гуванч билен йылгырышярдылар.

Улы эпишгәнин бир гөзи ялы рамканы тутуп дурап, ёкарысы тутавачлы тагта ашак-ёкары сүйшүп дурды.

Чарыяр оны элине алып, сүйшүрип гөрди, ерде гойды, ёкары галдырды, ахыр хем:

— Валла, гөрйән вели, шуны усса Дурды ясапдыр өйүдйән,—дийип мугаллымың йүзине йылгырып серетди. Сон гатлажыгы она узатды. Чагалар эл чарпышдылар.

— Ери чагалар, усса Дурды ясап билипми? Шуның билен сиз бөвет баглап билерсиңизми?—дийип, Чарыяр чагалара гөзини айлады.

—Баглап билерис,—дийип чагалар жогап бердилер.

— Ханы гөрейин!—дийип, Кетжал гүлмән-йылгырман, башлыгың янына барды.

— Ынха гөр!—Чарыяр йылгырып оңа гатлажыгы узатды.

Ирежеп Кетжал оны элине алып, пугта серетди. Сон илки какасына, соңра хем башлыга середип:

— Ёк, болмандыр—дийди.

— Хэ, о нэме үчин болмандыр?—дийип Чарыяр

улы адамларың адатча чагалара болан мылайым гөвни етмезлиги билен гүлди:—ери, нириси болмандыр, нәхили болмандыр?

Ирежеп өзиниң чага хасапланып гүлүнйәндигини дуйды, эмма болса-да ол пикирини айтмагы йүрегине дүвди.

— Нәме гөрмийәнми муны? Тагтаның йөрежек ойтумыны гиңирәк этмели ахыры. Ёгсам сува салсан чишер вели оннон нәдерсиң? Йөремез дурыбир-дә!

Дурды ага ериңден туруп, оглының элинден гатлажыгы алянча Чарыяр оны чекип алды:

— Угры бар болаймасын, Шейтан ага, шуның? дийип, ол ямашгандан середип башлады.

— Ол, башлык, бичеме дәл. Шол гиңирәк эдиләйсе кем болмаса-да болмаз.

— Гөрйән велин, усса, сениң шу оглың чөрек иймеден башга зады хем оңаржак,—дийип, ене-де элиндәки таягы билен оның бөврине дүртди:—мыдам дыкаланып долдурылан ялыдыр. Чагалар! Инди ким шуна Ирежеп Кетжал дийсе мен оның гулагыны тама чүйләрин. Инди муна Режеп Хакыллы дийиң.

Чагалар гүлүшдилер.

— Чарыяр, ынха шу Режеп Хакыллы эртирден бәри гарныны гәбердип,—мен отургыч ясажак дийип отыр. Оны ненең маслахат билйәсиң?— дийип, Дурды ага башлыга йүзленди.

— Ясасын, ясасын. Маслахатдыр. Ханы гөрели, белки уссамызың саны көпелжек болядыр.

Режеп Хакыллы башлыгың индики гелерине бир стулжык ясап гоймага сөз берди.

Режеп ише гиришди. Чагалар, ылайта-да Ораты оңа айратын хөвес билен көмек берйәрди. Ол ясанжа бөлеклерини хем, уссаханада гоймага йүрек эдип билмән, өйлерине гөтерип гитди, агшам хем тә клуба йыгнанянчалар (инди булар китап окамагы агшамына гечирипдилер) икиси ишледи.

Эртир башлыгың гележек учурларына ченли отургыч тайяр болды. Чагалар биринжи үстүнлиги улы гыкув билен гаршыладылар. Отургыч элден-эле гечйәрди. Чагаларың хер бири онуң үстинде отурып гөрди. Ахыр Ораты оны гөтерип, гапдалда гойды:

— Биринжи отургыч башлык үчин!—дийип ол гыгырды.

— Догры, биринжи отургыч башлык үчин!—дийип чагалар гыгырышдылар.

— Ханы кимде черник галам бар?

— Ынха менде бар!—дийип, вожаты галамыны чыкарды: гетир мен онатжа эдип язайын.

Вожаты отургыжың екары четине: „биринжи отургыч—башлык үчин" дийип язды.

Чагалар нахара чыкжак болуп дуран вагты, Чарыяр билен Атаев Дурды аганың кемсиз бежирилен өнүмлерини гөрмәге гелдилер. Ол ене хемишекиси ялы, хош анрыдан:

— Шейтан ага, арма! Чагалар, армаверин!—дийип гыгырды.

— Бар бол!—чагалар ерли-ерден гыгырышдылар.

Чарыяр гелип, Дурды аганың гатлажыкларына серетмекчи боланында, чагалар Режеби өңе итекледилер:

— Гөркез! Гөркез!

Режеп Хакыллы отургыжыны гужаклап, өңе чыкды:

— Ынха ясадым!

— Биринжи отургыч башлык үчин!—дийип, Ораты ыздан, чагаларың арасында өкжесини галдырып, бойныны узадып гыгырды:—Ханха йүзине язылгыдыр.

— Ханы, ханы?—Әкел гөрейин!

Чарыяр кичижик, онатча йылмалып ясалан отургыжы элине алып йылгырды:

— Муны өзи ясадымы, усса?

— Менинә, башлык, шуны ынха гөрүп дурушым.

— Берекелла, ине сен инди түйс Режеп Хакыллы

болдың! Серетсене муңа,—дийип, ол отургыжы мугаллыма узатды.

— Догрыдан хем, Чарыяр, шу огланда башаржанлык бар. Муны Ашгабада ибермек герек. Мазалы, сенетчилик училищеси хем бар, эгер шонда окайса, сизиң бу Хакыллыңыз өкде усса болуп етишер.

— Шуның хак сөз, мугаллым. Гел мен шуны гелен йыл Ашгабада иберейин. Бу йыл гой маңа көмек берсин. Гидермиң Ашгабада окамага?—дийип, ол Режебе серетди.

— Җык—эдип, Режеп келлесини яйкады.

— Ханы, мугаллым, биз муның ясан отургыжында отурып гөрели. Әл, өз-ә, ужыпсызжов,—дийип, Чарыяр яралы аягыны аңыррак узадып, өзиниң агыр гөвреси билен отургыжың үстинде отурды. Ол отураны билен йүзиниң угрына аркан серрелип гитди. Отургыч чалажа шатырдап, чалам-чаш болды.

Чагалар бир пакырдашып гүлүшдилер-де, деррев сеслерини кесип. Режебиң йүзине серетдилер.

— Хай Режеп Хакыллың бар бола! Шуны ясан отургыжың?—дийип, Чарыяр ятан еринден гыгырды: сен шуны хем кетжаллыкдан шейле ясансың! Ёк, сениң Кетжал адыңы айырып болмажак! Чагалар, гулагыңыздан горкман-да муңа Ирежеп Кетжал дийиберин.

Чагалар хезил эдишип гүлүшдилер. Чарыяр ятан еринден гымыллап билмән, яралы аягыны дик ёкарык гөтерип ятырды.

Дурды ага билен мугаллым деррев көмеге етишип, Чарыяры туруздылар. Дурды ага чалам-чаш болуп ятан отургыжы элине алып, середишдирди-де гүлди:

— Серет муңа!—дийип, ол отургыжың аягында гермежиң гейдирилйән дешигини оглына гөркезди: элбетде, йыкылар. Йөне йүзини сәхел гәдәйипсиң! Булары чуңрак дешерлер, өзи-де дар болсын, чекичлән салмалы болсын!—дийип, оглына чыны билен табшырды.

Чарыяр билен мугаллым Дурды аганың ясап гоян гуралларына сын эдип боланларындан соң:

— Ханы, муны сынап гөрсек нәдйәр!—дийип шатлыклы гыгырды:—Йөриң, чагалар, бир сынаг эдип гөрелиң!

Уссаханада хер бригададан бир нобатчы гоюп, галанларының хеммеси сынага гитдилер.

Дурды ага бөветде гуралыны пугта беркитди. Соң сув гойбердилер. Ачдылар, япдылар. Не ашагындан, не

гапдалындан, хич еринден сув сызып гечмейәрди. Сувы ислесең аз гойбер, ислесең көп. Хер гезек бөвединң өңине палчык ташланып ачыланда, япыланда пелиң ичине гидип, экинлериң үстини басян ләбиклер инди ёк.

Чарыяр бегенжинден дуруп билмән йылгырды:

— Берекелла, усса. Түйс болупдыр! Кеми ёк! Ынха инди хер бир дамжа сув үчин гөрешип билерис. Шейле дәлми, чагалар?

— Шейле!

— Гөрешип билерисми?

— Гөрешип билерис!

— Шейле болса, усса ага, ишиң шовлы болсын, ясабер!

8

Ругсат вагты долды. Ир билен бир кичижик еңил машын гелип, Дурсунларың гапысының агзында дурды. Мугаллымы уґратмак үчин Чарыяр, Дурды ага ве башга бир нәче колхозчылар гелипдилер.

Илки, адамлар чемоданлары алып чыкдылар. Дурсун болса эжеси билен иң соңкы затларыны йыгнашдырярдылар. Улы адамлар чемоданлары гөтерип, гапыдан чыканлары билен Дурсунның танышжа, мыдама эшидип йөрен барабанының сеси чыкды. Ол ылгап барып, эпишгеден серетди. Гөрсе: бүтин пионер отряды, ише ве окува гатнашан чагаларың хеммеси Дурсунларың гапысының агзына гелип, нызам билен дурдылар. Барабан чалян хем шолар экени.

Дурсуның йүреги гүрсүлледи. „Булар мени уґратмага гелипдир“ диен пикир Дурсуның бир хили, йүрегини гысдырды, бокурдагыны долдурды. Оның гаты агласы гелди. Ол бу чагалара шейле гаты өвренишипди. Булар гураманы, гуралмагы ве хер бир көпчилик ишини говы гөрйәрлер. Хер бир көпчилик ойнына, башланан-ише, окува улы хөвес билен япышярлар. Дурсун өз башлан ишиниң нетижеси шейле

улы болар дийип гарашмаярды. Дурсунда айратын гурамачылык тежрибеси ёкды, өзи-де утанжан гызды, эмма оба чагаларының хөвесженлиги өз-өзинден ёл ачды. Пионерлер шу башланан ише: хер агшам, я гүндиз йыгнанып китап окамагы, ише гурамачылыклы чыкмагы, арассачылык угрында гөрешмеги сөз бердилер. Дурсун олара өзиниң иң говы китапларыны галдырды.

„Бу чагалара дегишли тербие берилсе гөр нәче Чарыяр етишер!“ Бу сөз Дурсуның какасының сөзиди. Ол догры. Ине серет бу чагалара. Дурсун пикирден ачылып ене-де чагалара серетди.

Олар узын хатар болуп дурдылар. Иң өңинде бойдан-башына акжа, хемишекиси ялы арассажа гейинен вожаты дур. Оның дурушында, середишинде айратын догумлылык, башаржаңлык бар ялыды. Дурсуның азажык көмегини ол өз отрядыны гиңелтмек, пугталамак үчин шейле өкде пейдаланды.

Вожатының ыз-янында барабанчы гапа тарап середип, ховлукман, барабан чалярды. Оның янында белли гарагол хасапланян, эмма хәзир өңкисине меңземейән Режеп Хакыллы дур. Дурсуның оны илки йигренип, өйлериндэн ковжак боляанлыгы шу гүнки ялы ядына дүшүп дур. Инди болса пионер ве оңат гурамачы. Оның мыдама ойнаклап дуран гөзлери хәзир асуда. Йөне Дурсун оңа шәхере, сенетчилик мектебине гит дийип нәче төвелла этсе-де, ол хемише „жык“ эдип келлесини ырарды. Хатда хәзир хем оның келлеси ыралмага тайяр ялы болуп, ёкары галып дурды.

Режебиң янында оның айрылмаз йүрекдеш досты, арассажа гейинен ве шол уллакан папагыны келлесине атан Ораты дур. Барабанчының янында Гөзелжик дурды. Бейлеки чагалар буларың ызында бир узын хатар болуп, машының дашына ярым өврүм айланыпдырлар.

Дурсун эжеси билен гапыдан чыканында барабан

хас гаты какылды, байдак ёкары гөтерилди. Илки вожаты, сонра хем Ораты билен Гөзелҗик эллерини келлелериниң үстине гөтерип, пионер салютыны бердилер.

Дурсун тас аглапды. Ол зордан өзини саклады. Серет бу Оратыжыга. Онуң мыдама тукат, пикирҗең гөзлери улы папагың ашагындан йылдырап, бу айрылышмага гынаняндыгыны билдирип дурды. Ине Гөзелҗик. Ол шиндиз хем бармакларыны гөркезмәге утанян ялы, салланып дуран чеп элиниң бармаклары билен еңини элиниң үстине чекйәрди. Ал онуң шу вагтлар говҗадыгыны, арассаҗадыгыны! Дурсун гапыларындан чыкалы бәри ол гөзлерини айырман середип дурды. Онуң кичижик хорҗа йүзи хас хем агаран ялы болупдыр.

Дурсун машынының янына барып, ызына өврүлди, бир затлар айтҗак болды. Эмма нәме айтҗагыны билмеди: китап окайышлары, гатлаҗыклары ачып-япып сув тутушлары ядына дүшүп, агысы улы гүйч билен, сесленип чыкҗак болуп дызаярды. Хич зат айтмага гүйҗи етмән зордан элини булады.

Ыздакы хатарда дуран чагаларың хеммеси эллерини буладылар. Барабанчы барабаныны етиши билдигинден какярды. Ораты, Гөзелҗик ве вожаты болса бир болушларындан гымылдаман салют берип дурдылар.

Муна хатда улы адамлар хем үнс бермән дуруп билмедилер. Олар гуванч билен тәсин галып середйәрдилер. Ынха Чарыяр. Таягына сөенип середип дур. Онуң гахарланяндыгыны я бегенйәндигини йүзинден билмек гаты кын. Ол хемише шейле. Эмма ол догумлы, тутанъерли хем-де җаныпкеш. „Чагалар, хер дамҗа сувымыз көл болды, бир дүйп экин хем гурамады!“ дийип, бегенҗинден чагалары тырралдар йөрерди, эмма шонда хем онуң бегенйәндигини билмек кынды.

Ол хәзир хем чагалары бегенжине ковала бермесин! Эмма ёк, ол диңе Дурсуна бакып:

— Ханы гыз, хошлашда сенем!—дийди.

Дурсун зордан йылгырып, элини булады ве чалажа сесленип:

— Хош галың!—дийди.

—„Саг-аман бар!"—чагалар бир агыздан чыкан ялы жогап бердилер.

Дурсун машына минип, гапысыны япанында машының гапдалындан бир зарын, чага сеси чыкды. Ким-де болса бири аглаярды. Дурсун айнадан середип гөрсе, Гөзелжик эдил машының гапысының янына гелип, элини булап, аглап дурды.

Соң башга бир эдил шоңа меңзеш инчежик, аглаян сеси чагаларың хеммеси эшитди. Икинжи сес машының ичинден чыкды.

Машын уграды.

ИКИНЖИ КИТАП

I.

Мугаллым Атаеви бүтин оба сылаярды. Ген гөрмели зат—оба мектебиниң мугаллымлары хем она „ёлдаш мугаллым“ диййәрлер. Ол бир вагт ёкары мектепде мугаллымлары хем окадыпдыр. Мугаллымларын мугаллымы! Дурсун хем-онын гызы. Еке Режеп дәл, башга-да көп чагалар онын адыны билмейәрди: „мугаллымын гызы“ диен сөзлер онын ады болуп галыпды.

Шу хили абрайлы адамын гызы боланлыгы үчинми, я Дурсунын хер сөзи долы ве ачык айдян, аз-кем рус акцентли энайы дили үчинми, я онын сыпайылыгы, эдеплилиги үчинми—белли дәл, йөне Режеп оны гаты сылаярды. Дурсун геплән махалы, Режебин гөвнине, яшайыш өз канунларыны шоның агзы билен айдян ялыды. Хатда сона бака Режеп онын янында чәрек чейнәп отурмага да чекинерди.

Ине шу хили гыз хем Режепден өйкелән, гынаныл гайтды. Хич болманында Режебиң гөвнине гелиши шейледи. Нәме үчин ол мугаллымың гызынын сөзине гулак асмады, нәме үчин шәхере окамага гитмеди? Ол элбетде, нәразы болуп гайдандыр.

Бу пикир Режебе ынжалык бермейәрди. Нирә гитсе әдимме-әдим ызына дүшүп йөрди. Мугаллымын гызынын башлап гиден ишине Режеп хас ишеннир гатнашып уграды, агшамларына китап окамак, ише гурамачылыклы чыкмак, „Сөвешжен листоклар“ чыкармак өнкиси ялы алынып барылярды. Шиндиз хем Ораты билен Гөзелжик хер гезек окувдан ве ишден өң чагалары диварың бойы билен хатара дурузып, олара середйәрдилер. Эмма ханы бу затлары мугаллымын гызы гөрүп дурмы нәме? Онын гидели бәри, Режебин гевнине, оба бошан ялы болды.

Бир гүн Режеп ир билен турды-да, тамын үстине какасынын янына чыкды:

— Кака!

— Хав.

— Мени шәхере, шол Чарыярын диййән мектебине экит!

— Бар инди, оглым, ишин билен болыбер. Чарыяр иберейин диен вагты гөзини мөлердип, „жык“ эдйәрдин. Ана саңа жык болса! Инди сөв-сөв сырда йөр.

— Онда, кака, маңа машын пулы бер.

— Нәдерсин оны?

— Ай, өзимем гидип билерин. Догумлы болмак герек. Пионерлере шейле өвредйәрлер.

Режеп бу сөзлери айтмак билен, бир өзинин гитмеги йүрегине дүвендигине ве нәхили кынчылык душ гелсе хем горкмайын диен пикирине өз-өзи өнинден гуваныпп, мердемсиреди, йүзине догумлылык сыпатыны бермек үчин, агзыны пугта юмуп, гашларыны хем гөзинин үстине саллады.

Эмма какасы мунын йүзине-де серетмеди:

— Пәхейде вели, бидөвлет экенин, оглым. Ил саңа билип кетжал дийипдир. Бәш гүн мундан өн айдан болсаң-а, ынха мазалы, мугаллымың өзи билен иберердик. Сенин бир өзиң ненең угур тапарсың? Мектеп диениң барып гириберер ялы, энен өйи дәл

ахырын, комиссиясы бардыр, эгзамыны бардыр, өзиң бу затлары менден говы билйәң ахырын!

— Магарып бөлүми диер-де сорабирин.

— Ашгабады сен обадыр өйүтдиңми, пылан кесиң өйи нирде дийип тапаяр ялы? «Бар, ишиң билен болыбер!»

Режебиң лапы кеч болуп, тамдан ашак дүшди, эмма рухдан дүшмеди. Эҗеси сыгыр сагып, ичерик гирди велин, Режеп агламҗырап, оның янына барды: « — Эҗе, какама дийсене, мени Ашгабада окува иберсин-ле.»

— Вий, балам, хемме окув бир окувдыр-да. Ынха, өкабер обада.

— Ек, эҗе, ол башга окув. Ол хүнәр өвредйәр. Муны маңа шол обамыза гелен мугаллымың өзи айтды, нәме даш ерем дәл, хәли-шинди гелерин-гидерин дурарын, йүрегини гыссырмарын, эҗе. Боля дийәйсене.

— Боля, Ирежеп җан, боля. Сениң гөвниң сынандан, шейтаның бойны сынсын. Окув өвренсең, хүнәр өвренсең, оңа етеси нәме бар? Айдаярын.

Эртир гүн догманка бири Режеби ыралады:

— Ханы, Кетҗал, гитҗегиң чының болса, шайыны тут. Колхозын машыны хәзир шәхере ыграяр.

Режеп, бегенҗинден йүреги гурсүлдәп, еринден турды. Ол ыралаян какасыды.

2.

Режебиң Ашгабады биринҗи гезек гөрүшиди. Ики гапдалындан чекилип гидйән бир гат, ики гат, үч гат —бейикли-песли, овадан, ак тамларың аңрысына гөз етирер ялы дәл. Бай-баёв—залыват! Булары нәнең салып аңрысына чыкдыларка? Көчәниң үстине асмандан дүшйән гүн, эдил айнаның үстине дүшйән ялы, ялпылдап дур! Бу ики тарапын агачларыны! Бу машынлары! Эдил сиңек ялы гайда-гаймалашык адамла-

ры гөр, буларын кәндигини! Бу узын тамларын арасында олар ненен өйли-өйлерини тапып билйәркә!

✓Шу хили шәхериң окувчысы болмак умыды Режебиң хөвесини хас хем гөтерди. Онын ики гапдала серетдигиче середеси гелйәрди. Онын гөвнине болмаса, көчәнин ики гапдалындакы агачларын ашагы билен барян гызларын бири ылгап, машынын өңинден чыкып: „Ирежеп Кетжал!" дийәйжек ялы болуп дурды. Дашындан гөрәймәге оларын хеммеси мугаллымын гызына меңзәп дур. Эмма машынын гаты йөрейәнлиги үчин Режеп ики гапдалындан гечйән адамларын ярысына хем середип етишип билмейәрди.

Шофёр гүн гушлук галанда машыны бир улы, гөк дервезәнин агзында саклап:

—Ынха, Дурды ага, сизиң бармалы ериңиз шу жайдыр,—дийип гөркезди.

✓Дурды ага машындан дүшени билен гөс-гөни дервезә тарап уграды. Режеп болса гушагыны гатырак чекди, көйнегини дүзедишдирди. Дурды ага дервезәнин кичи гапысыны ачып, бойныны узатды.

—Сизе ким герек, атам?

Дурды ага сес чыкан тарапа середип гөрсе, дервезәнин көлегесинде бир кичижик, гартмач адам газете середип отыр экени.

✓—Мана хич ким герек дәл... Йөне... мен ынха шу огланы окутмак үчин гетирдим. Бесдир, обада-да битирип барян иши ёк.

Дурды ага өз янындан ишиң ярысыны дүзелдендирин өйдүп, ызына өврүлди-де Режеби чагырды:

— Ханы, Ирежеп хан, мунда гел!

Режеп дервезәнин янына якынлашаны билен, дөрт хатар болуп, нызам билен гелйән бир топар оглан өврүмден өврүлип, дервезә тарап уграды.

—Кака, ёл бер! —дийип, ол какасынын донындан чекди. Дурды ага совулды. Дервезе ачылды. Он дөрт-

он бәш яшлы, хеммеси бир мензеш эшикли огланлар ховлының ичине гирип гитдилер.

Режебиң гөзине ол огланлар өрән овадан ялы болуп гөрүнди. Оларың хеммесиниң папаклары, пенжеклери ве балаклары бир мензеш матадан, аякларында хем юкажык, тәзеже пашмаклары бар.

Шу махала ченли мектебе гирмек умыды Режебиң йүрегини галкындырып, бегенжине учайсам диййәрди. Эмма огланлары гөрен бадына умыдыны гачырды, кейпи хем бозулды.

—Ай, кака, муңа мени гөтермезлер.

—О нәме үчин?

—Ай, янкы гечен лери гөрмединми нәме? Хеммеси гелишикли.

—Саңа хем шол эшиклери гейдирсем гелишикли борсың оглым. Йөр гирели.

Гапының агзында дуран адам булары директорың кабинетине алып барды. Дурды ага салам берип гапыдан гиренинде, этли-ганлы бир гараяңыз адам ачык йүзи билен серетди:

—Салам, салам.

Дурды ага оглының элинден тутуп, кабинетин ичине алып гирени билен ол адам ериңден туруп гелди ве Дурды ага билен эллешип гөрүшди.

—Шу ериң деректири сенми, иним?

—Мен.

— Онда ынха, мен шу догмажагымы саңа табшырып гидейин. Бир ики гүн бәри мен шәхерде окажак дийип петең этди. Өзи окамажагам дәлмикә диййәрин.

— Бо-о. Бу өрән говы. Йөне бу йыл гиже галдыңыз, агам. Биз окувчылары июль айында йыгнап гутарярыс, август айында болса, олары агзыбирже ругсада иберйәрис. Ынха олар бир-ики гүнлүкде ругсатдан гайдып гелдилер. Эртир хем окува башлаярлар. Онсоңам, бизиң пландан артык алмага хакымызам ёк.

Догрыдыр догрыдыр. Йөне сен, деректир ёлдаш, бизи хер ничигем болса ызымыза гайтарма. Биз хәлишинди шәхерде дүшүп йөремизок, обамыз даш. Режеп хан болса, нәме, бу йыл урусгада гитмесе-де онар, ол гаты ядов дәлдир.

Директор чалажа йылгырды.

—Ягшы онда, яшулы ага. Мениң муна гаршылыгым ёк, ол шейле хөвесжең болса, бир адам үчин ер хем тапарыс. Йөне велин оглыңызы комиссиядан гечирмек герек болар. Эртирем, мазалы, комиссия болжак гүндир. Сизиң, яшулы, мыхман ериниз бармы?

—Хэзир-э бизиң дүшен еримиз ёк. Йөне, тапып берип билсеңиз, шу төверекде Атаев диен бир таныш мугаллым болмалыдыр.

—Бизиң, өз огланларыны гөрмэге гелйэн ата-энелер үчин йөрите жайымыз бар. Эгер ислесеңиз, шол ерде болайын.

—Ислэрис, иним, ислэрис. Эйлем болса, башга мыхман ери гөзлэбем йөрмерис. Биз ынха Ирежеп хан билен шонда болыберерис.

3.

Дурды ага шэхерде ики гүн гарашып, ахыры Режеби хем бейлеки огланлар билен бир эшикде, бир хатарда гөрүп, гуванч билен йылгырды:

—Гөрдиңми, Ирежеп хан, гелишдиң де өтэгитдиң. Инди йөне гайрат эт-де ока.

Шондан соң ол директор билен ве оглы билен хошлашып, ызына гайтды.

Режеп өзиниң тэзеже, гелишикли геймлерине кейип эдип, додакларыны йыгнап билмэн, узын эйваның ичинде йөремэге башлады. Ол хер эпишгэниң өңинден гечeнинде, огрынча өврүлип, өзиниң шекилине середйэрди.

Ховлының ичи гиң. Оның хер четинде айры-айры дуран жайлар бар. Ортарасында баскетбол мейданчасы, салланчага меңзеш асылгы йүплер ве башга хер хили затлар бар. Хол бир гапдалда өзи ялы огланлар аякларына орак ялы бир зады даңып, агачлара дырмашып чыкярлар. Башга бир ерде бир топар оглан чарых ялы бир машының төверегине эгрилишип дурлар.

Буларын хеммеси Режеби ховлукдырды. Барып гошулыбереси гелди, эмма екесирэп чекинди. Онын илкинжи гүни огланлара бар гошулан ери, ики гезек, гүнортан ве ашгам, нызама дуруп, нахара гидип гелди. Өйлэн гиденлеринде нахары үч тапгыр чекдилер: илки билен ичи картошкалы ве этли чорба гетирдилер. Режеп оны ишдэ билен ийди ве чөрегинин галаныны хем гезип йөрен еринде иймек үчин, жүбисине салмагын угрыны тапжак болуп дурка, икинжисини гетирдилер. Бу нахар яны түвили ики бөлек котлетди. Режеп оны хем ийди, эмма чөреги ене галды. Ол мазалы доюп, столын башындан турмагын ве чөрегини жүбисине салмагын тэрини тапман дурка үчүнжисини гетирдилер. Ол киштеден-кишмишден гайнадылан компотды. Режеп өнки нахарлардан кемсиз доян хем болса, компотын якымлы иси ве сүйжи тагамы иймэге межбур этди.

Агшамкы нахардан сон Режеп көпчилиге гатышып яны ойнамага башланы билен зан какылды. Агшам сагат он. Огланлар дуран-дуран ериндеи оюнларыны ташлап, хер ким өз ятян жайына тарап уграды. Режеп хем башга чагалар ялы, үст-башынын тозанларыны какышдырып, элини-йүзини ювуп, өзине берилен кровадын янына барды. Гөрсе огланлар эййэм дашкы геймлерини чыкарып, олары энниган эплешдирип, тумбочканын үстинде гойярлар.

Режеп хем оларын гөрелдесине эерди. Ол шовурдап дуран ак матадан тикилен ички геймлерини сыпалашдырды, хатда онын шол дурушына даш чыкып геләеси хем гелди. „Шумат Ораты дагы гөрэйседи". Ол аякларыны полын үстинде гоюп, кровадынын үстинде отурды, онын укысы гелмейэрди.

Шол вагт гапыны ачып, гызыл йүзли, гөзлери эйнекли, орта бойлы бир адам тама гирди.

—Ятын, огланлар, ятын. Хэ, сиз шу гүнки гелен огланмы?—дийип, ол Режебе йүзленди. Сиз нэме

ятаңызок? Бо! Аякгабыңы чыкаранындан соң яланач аягыңы ере дегирмек болмаз. Огланлар, сиз муңа өвредин.

—Боля, ёлдаш тербиечи,—дийип, огланлар ятан ериңден җогап бердилер.

Бу гелен тербиечиди. Онуң өзи рус хем болса, түркмен дилини говы билйәрди

—Сизиң адыңыз нәме?

—Ирежеп.

—Хә, Режеп дийсенизле. Өрән говы. А фамилияңыз нәме?

—Фамилиям?—дийип, ол бир сагыныпдуржак ялак этди-де соң йүзиниң угрына айдып гойберди:

—Ирежеп Кетҗал!

Режебиң бу сөзине огланларың хеммеси пыңкыршып гүлүшди. Режебиң өзи хем алҗыранлыгыны, тербиечиден суссының басыландыгыны дуйды.

—Кетҗалдан хем бир фамилия боларм ы?—дийип, тербиечи йылгырды. Сиз хич алҗыраман, ёлдаш Режеп, эдил өз какаңыз хөкмүнде гөрәйиң.

—Агзыма гелди-де айдып гойбердим,—дийип Режеп чым-гызыл болуп, өзиниң алҗырандыгыны боюн алды:—ёгсам бизиң башлыгымыз: „ким шуна Кетҗал дийсе гулагыны тама чүйләрин дийип хем айдыпдыла".

Муна огланлар ене гүлүшдилер. Хатда олардан бири тирсегиниң үстине галып, үркек ат ялы кеерлип середйәрди.

— Гүлүшмән огланлар! —дийип, тербиечи олара кәйеди: Байрамов келләңизи яссыга гоюң.

— Ягшы, сизиң өз адыңыз Режеп. Какаңызың ады нәме?—дийип, ол ене Режебе йүзленди.

—Дурды шейтан.

Озал хем гүлкилерини зор билен саклап дуран огланлар келлелерини яссыкларының ашагына сокуп, улы пакырды болдылар. Муңа Режебиң өзи хем гүлди. Гүлкисини зордан саклап дуран еке тербиечиди.

— Дурдымы?

— Хава, Дурды.

— Хэ, инди душүндим, ёлдаш Режеп Дурдыев. Хэзир сиз ятың. Эртир болса сизиң хайсы угурдан окамак ислейэндигиңиз хакында геплешерис.

Тербиечи чыкып гитди. Чыра өчүрилди. Тамың ичи дым-дырслык болды. Азажык вагт геченден соң огланларың кимси сыгырып, кимси хор чекип, парахат укыда ятырдылар. Эмма диңе бир огланың гөзине укы гелмейэрди. Хер гүн ярыгижеден өң ятмаян Режебиң пикири обада гезип йөрди: Хэзир эжем тамың үстине ёрган-дүшек дашаяндыр, какам болса, чал билен чөрек иййэндир. Оратыдагы улы галмагал болуп ойнаяндырлар. Оларың хем окувы башландыр. Бе, инди олар өңки ялы агшамына йыгнанып, китап окаяжакмыка?... Какам оба гайдып билдимикэ?.. Гөлэмизе инди оты ким гетирйэкэ?..

Бирден Режебиң йүреги гысды. Обаны, чагалары, эжесини гөреси гелди. Ол гөзини юмуп, уклажак болуп шунча жан этди—болмады, гайтам бүтин гараңкылык дурушына тукатлыга өврүлип, оның үстине шонча хем бетер абанды. Режеп гөзини ялпа ачды, тирсегине сөенип, улыдан демини алды: багтлы огланлар дүнйэден гайгысыз мысылашып ятырлар. Ораты хем багтлы, ол залымжыгың хэзир йүреги гысян дэлдир. Мугаллымың гызы... Оның йүреги гысмаз, ол хер сөзини чейнэп-чейнэп китап окаяндыр. Серет: эпишгеден гөрүнйэн бир улы агач шахасы Режебе гыңанып, башыны ыралап дур... Эгер бир адам шу махал Режебиң гапдалындан огрынча сын эдип дуран болса ол гең галарды. Режеп бирден чалт дикелди-де, кровадың үстинде айбогдашыны гуруп отурды, тумбочканың үстиндэки пенжегиниң жүбисинден чөрегини алып, оны уллакан дишледи-де кейпи көклүк билен иймэге дурды ве бирден хем шатлыклы йылгырып, келлесини яссыга гойды: „мениң геленими му-

галлымың гызы эшидэйсе гөр нэхили бегенер! Соң хем тутанъерли экениң диер!“ Деррев Режеп хем умуми хора гошулды.

Ики металың бири-бирине зарп билен дегмегинден чыкян гүйчли заңңылды Режеби оярды. Ол гөзиниачса—хова ягтылыпдыр. Огланлар ховлукмачлык билен эгин-эшиклерини геййэрлер. Илиң нэме үчин гыссаняндыгыны билмесе-де Режеп хем деррев гейинмек билен болды.

Огланлар ылгашып, дашарык чыкып гитдилер. Режеп хем оларың ызы билен ылгады. Гиң ховлының ичинде огланлар эййэм бөлек-бөлек, топар-топар болуп нызама дурлар. Хер топар өз башына зарядка гечирди. Соң ылгашып өе гелдилер, сабынларыны, полотенцаларыны ве диш чотгаларыны алып, ховлының гырасындакы узын гиден умывальнигиң ики тарапындан эгрилишип, улы шовхун билен ювунмага башладылар.

Огланлар нэме этсе Режеп оларын ызындан галмаярды. Соң хеммеси дашкы көйнеклерини гейдилер ве ене ховлының ортасында нызама дуруп, топар-топар болуп, эртир нахарына уградылар.

Ине, бу дүзгүни Режеп халады: „ылгашып зарядка чыкмак,“ шакырдашып ювунмак онын бир түйсли гөвнини ачды, кейпи көкелди.

Эртир нахарындан гайдып геленлеринден соң тербиечи Режеби директорың янына алып гирди.

—Ери ёлдаш Дурдыев, сизиң хайсы угурдан окасыңыз гелйэр?—дийип, директор муңа йүзленди: биз электриклер, водопроводчылар, дизел бежерйэн слесарлар, дизелчи машинистлер үчин көмекчилер етишдирйэрис. Сиз буларың хайсы бирини халаярсыңыз?

—Мен-э билемок, хайсысына гит дийсеңиз гидэйжек.

—Разы. Бизе дизел билен иш салышмак үчин даяврак огланлар герек боляр. Сиз онда слесарлыга окайың.

Соң тербиечи Режеби алып эйвана чыкды-да:
—Аманов!—дийип гыгырды.

Тербиечиниң сесине Аманов ылгап гелди. Режеп оны өз янындан класком болса герек дийип чак эдйәрди.

—Аманов, ынха шу оглан сизиң класыңыздан. Хәзир өвренишйәнчә гордероб билен, зат билен таныш-дырын. Соң Режебе йүзленип:—Шу Аманов сизиң класыңызда мастериң көмекчиси эдилип белленди, нәме дийсе шуның гепинден чыкмалы дәлдир—дийип табшырды.

Аманов Режеби ховлының ичинде айры дуран бир тама алып барды:

—Ынха шу там—гордеробдыр. Запас костюмларымыз шунда сакланяр. Гезек вагтың—ынха шу эгниңиздәки болар. Ише гидиленде—муныңызы табшырып, иш костюмыны аларсыңыз, теория боланда, шу ерде, класда окаланда—клас костюмыңызы аларсыңыз?

—Бә, бизе үч костюм берйәлерми?

—Ёк, бэш. Булардан башга хем ики саны той костюмыңыз болар, парадда-затда гейип чыкмак үчин.

Режеп өзине клас гейимини алып чыкды, шол вагт хем оның агшамкы эшиденини ялы заңңылды эшидилди. Ховлының ичинде ковалашып, ылгашып йөрен огланлар деррев эйвана йыгнандылар.

„Хезил экенов, өвренишип болайса“—диен пикир келлесине гелени билен йүреги бөкди, оның хем гыкылыклап ойнасы гелди, эмма онянча хәлки тербиечи чыкып, элини эйваның боюна узатды-да гыгырды:

— Хер клас өз башына умуми линейка дүзүл!

Вагыр деррев ятды. Огланлар хер ким өз ерини тапып, узын ики хатара дүзүлдилер. Режеп болса бу сөзлериң манысына дүшүнмеди. Ол линейка дийилип чызгыжа айдылянлыгыны билйәрди, эмма „умуми линейка дүзүл нәмекә?“

— Чыне гөнел!

Огланлар илери—гайра сүйшүшип, йүп белен чекилен ялы, ики саны узын хатар болуп дурдылар. Режеп „Линейка дүзүл“ сөзиниң манысына инди дүшүнип галды: ола асыл чызгыч билен чекилен ялы догры дурың дийилдиги экени.

Режебиң гөзи тербиечиде галды. Ол огланларың хеммесиниң фамилиясыны билип дур. Сөзлери шейле юмшак, дүшнүкли. Ол уруш хакында аз вагт шейле говы, дүшнүкли, якымлы гүррүң берди велин, Режебиң бир түйсли эл чарпасы гелди. Хачанда ол өзиниң сөзини: „Бизиң шөхратлы гошунларымыз шу гүн сөвешлер этмек билен гожаман Днепр дерясына етдилер!“ дийип гутаранында, бейлеки огланлар хем Режебиң пикирини билип дуран ялы, бирден „ура!“ дийип гыгырышдылар, эл чарпышдылар. Режеп элини хеммеден гаты чарпярды.

Ат окаландан соң огланлар класа тарап уградылар. „Хэ!“ Перекличка диймек — ат окамак экени! Муны хөкман Ората я Гэзелжиге язарын.

Режеп гелели бэри хер бир алан тэсирини оба язсам дийип хыял эдйэрди. Ол илки нахар беришлерини язмакчыды, соң сагат алтыда шакырдашын беден тербие эдишлерини, улы хезиллик билен ювунышларыны хем язсам дийип хыялланды. Соң болса бэш саны костюм берилжегини язсам дийип дурка, ынха гөр ене нэче затлар өвренди. Окувдан соң отурып язарын.

Буларын биринжи сапагы йөрите технология болды. Бу хили окувы Режеп биринжи гезек гөрйэр, өзи-де ол бир түйсли халады: мугаллым булара хер хили металлары, оларын бири-бириндеи тапавудыны, нирелерде герек болярдыгыны айдып берйэр. „Ине, шу хүнэр өвредйэн окувдыров!“ Бу пикир Режебиң бар үнсини жемледи, шонын үчин хем ол айратын пугта үнс берип диңлемэге башлады, йөне, эдил ичини якайын диен ялы, мунын өң яныидакы

партада отуран, гулаклары үркек атыңкы ялы кеерлип, аз-кем өне абанып дуран, инче йүзли, жүйк бурун бир оглан ашагына сув чыкан ялы зиңк-зиңк эдип дур. Бу оглан өтен агшам хеммеден көп гүлен Байрамовды. Ол бир гулач инчежик кендириң ики ужыны чатып, оны бир түйсли-бир түйсли эдип, бармакларына чолашдырды-да, ортасында бир еринден тутуп чекди велин, хеммеси сырылып элине геләйди. Бей, залымжык!

Ол бирден Режебе тарап өврүлди:

— Эй, шейдип билерминң?—дийип, ол йүпини бармакларына сарашдырмага башлады.

— Ханы әкел гөрейин,—дийип, Режеп элини узатды. Эмма ол йүпини бермән, гапдалындакы оглана тарап өврүлди:

— Эй, шейдип билерминң?

— Әкел гөрелиле, валла!—дийип, Режеп онын элинден чекени билен бир таркылды эшитди. Гөрсе мугаллым булара середип, элиндәки хеки билен таггаңы таркылладып дурды. Режеп муңа гаты утанып, еринде отурды. „Инди гайдып сениң голайында отурмарын!“

Бейлеки умуми билим дерслеринде Режеп үчин иң кын душени рус дили болды. Гөр, рус дилинде нәхили говы китаплар бар экени. Мугаллымың гызы окап берди ахырын, онсоңам Режеп шәхере гайданында—шу русча екделән, китап окап кейпден чыкарын диен арзув билен гайдыпды. Ынха инди болса—эдил гөкден ере гачан ялы болуп отыр. Эмма ол төверегине середип, өзи ялы башга хем огланларың бардыгыны оларың гөзинден, отурышындан дуюп, аз-кем ынжалды. Байрамовың болса гара гайгысы дәл, оның йүпи шиндиз хем элиндеди. „Оның янында отурманым говы болупдыр. Окамага гелмәндирлай би, валла!“

Окув сагатлары тиз-тизден гечип гутарды. Алты

сагат окувың нәхили гутарандыгыны Режеп хатда дуйман галды.

Окува я башга бир зада гүйменилмедик вагтда бир дүшнүксиз пикир, я башга бир зат бир түйсли Режебиң үстинден басып дуран ялыды. Эмма нәмедигини ол билмейәрди, хатда гидип барян вагты хем кәте, бирден дуруп, пикирленип гәрйәрди, онуң нәмедигини билжек болярды. Озаллар Режеп бир ерде бир задыны галдырып гайтса шейле боларды: бир түйсли йүреги агырян ялы, үстинден бир зат басян ялы боларды, шонда Режеп пикирленип пикирленип ахыр тапарды: „үмх! А мен Оратыларда дептерими галдырып гайдайсам нәтжек!“

Хәзир велин Режеп шунча пикирленип чыкды, тапып билмеди. Ол нахардан сонкы дынч алыш вагтында шонуң нәмедигини билмеги йүрегине дүвдем, тапдам...

Ынха эжеси, какасы, аял доганы өйлеринде отырлар. Эжеси мунуң өзиниң ясан акжа отургыжыны айратын аяп саклаяр, мунда Ирежеп жаныц өзи гелип отурар диййәр. Режебиң йүреги бир хили товланып, агырып гитди. Шу вагт гөлежигимизи эдил сува якян вагтымды, оны менсиз ятдан чыкараймасалар... Ол нәче көп пикир этлигиче шонча хем йүреги гаты гысярды, бир улы гүйч ялы болуп, Режеби юваш-ювашдан говшадып, өз пенжесине салып барярды: онуң гөзлери ачылды — эмма хич зат гөрмейәрди, ояды, эмма хич зат эшитмейәрди. Ол хатда дынч алмак вагтының гутарып, огланларың чыкып-чыкып гиденлигини хем гөрмеди.

Режеп бир хайыкдан соң улыдан демини алып, келлесини галдырды, гөрсе тамың ичинде хич ким ек. Ол хем гейимлерини гейди ве йүзиниң угруна дашарык чыкмакчы болды. Эмма гулагына эшидилмейән, йүрегинден чыкян бир ички сес: „ай дашарыда нәме ишиң бар, ичердежик ичини геплетде отур!“ дийип айдан ялы болды. Онуң деррев бады говшады, соңра хем ёлыны үйтгедип, әпишгәниң янына барды ве бур-

ныны эпишгэнин айнасына дирэп, дашарык серетмэге дурды.

Онын эдил гаршысында, чүнкде ики гат өй бар. Онын ренки нэме башга тамларынкы ялы ак дэл-де сарыка? Йүреги гысяндыр, оннон саралаяндыр, пахыржык. Ханха ики саны гыз аякларыны гошуп, гатыгаты йөрэп барярлар. Өйлерине гитмэге ховлугяндырлар, эжелерини гөреслери гелйэндир. Ханха бир кичижик гүжүк селк-селк эдип гелип, ики өн аягыны галдырды, шытыр-шытыр эдип дырнаклап, агламжырап, чынсап гапыны ачжак болды—баша́ртмады, бурны билен итди—болмады. Ондан сон бир гапдала үч-дөрт эдим лонкуллады-да ене дурды, онсон йүреги гысып, көчэнин ол гапдалындан барян адамлара үйшен болды. Режеп она хем гынанды...

—Ёлдаш Дурдыев!—диен бир таныш сес онын агыр пикирини үзди: Нэме йүрегиниз гысярмы?

Режеп өврүлип, тербиечинин гөзүни ве йүрегинин гысянлыгыны боюн алмага утанып:

— Ёк. Иөне шейлэк середип дурын,—дийип жогап берди.

— Йөне шейлэк середип дурсаныз йүрегиниз гысар. Йөрин гиделин. Бизде хер хили кружоклар бар, оюнлар бар—гатнашыбирлер: күшт ойнап билйэнизми?

— Азыражык билйэн.

— Гөрдинми! Биллиардам ойнап билйэнизми?

— Хава.

— Серет, серет. Китап окамагы халаянызмы?

Ине, тербиечи Режебин эдил йүрежигинден турды.

—Мен орус дилини говы билемок. Эмма китабын говысы орус дилинде болян экени. Шу йыл томус бизин обамыза шэхерден бир мугаллым гелди, шол мугаллымын гызы бизе шейле гызыклы китаплары окап, дүшүндирип берйэрди велин, эдил биз бүтин оба болуп динлемэге гелйэдик.

— Бизде онынкыдан хем говы китаплар бар. Түркменче хем бар, русча хем. Сиз илки түркменчелерини окап гутарың, эгер онянча русча өвренип билмесеңиз биз эдебият кружогында окап дүшүндирип берйән адам тапарыс. Йөне велин, Дурдыев, рус дилини тиз өвренмек герек. Рус дили медениетиң хазнасыдыр. Ынха уруш гутарандан соң Англиянынам, Американынам мектеплеринде рус дилини сапак берип башларлар. Дүшүндиңизми?

— Дүшүндим.

Тербиечи Режеби алып гызыл уголога, күшт ойналян ере, биллиард ойналян ере алып барды ве хеммесинде хем, Режебиң утанҗындан йүзине гызгын сув сепилйән ялы болса хем, оны дуйман:

— Ынха шу ёлдаш Дурдыевиң эдебият билен гаты улы хөвеси бар, шуны эдебият кружогына языи, я ынха, шу ёлдаш Дурдыев күшт ойнамага гаты өкде, муны күштчилер кружогына языи,—дийип, бир нәче ере айлап чыкды ве ахыр айланып гутаранларындан соң:

— Илки хайсысындан башлалы?—дийип сорады.

— Билемок.

— Күшт ойналымы?

— Ойналы.

— Йөриң.

Режеп өзиниң тербиечиси билен күшт ойнамага отурды.

4.

Эртири окув класда гечмеди. Огланлар иш гейимлерини алып, өнүмчилиге иш өвренмәге гитдилер.

Ине машын залы. Режеп муның ялы уллакан, гиң тамы хич вагт гөрмәнди. Бу җайың ичинде улы депе ялы айланышып дуран эпет-эпет машынларың гүввүлдисинден хут сес-үйн алышар ялы дәл. Бай-баёв, залыват! Хий-де бу машынлары өвренип болармы?

Режеп анк болуп галды. Булары алып гелен мастериң дине агзының гымыллаяндыгы билдирйәрди. Мастер соң өз йүзине гарап, тегеленип дуран гөзлере серетдиде йылгырды ве онын дине элинин ышараты билен окувчылар жайың үчүнжи гатына чыкдылар.

— Янкы машынлары гөрдиңизми чагалар?—дийип мастер огланлара йүзленди: сиз ене бир йылдан соң тежрибәни шол машынларын янында гечерсиңиз. Бу йыл болса сизе иши ине шу ерде өвредерис. Илки шу ерде ишләп, шол машынларын механизми билен таныш боланыңыздан соң, ашак, яңкы улы зала дүшерис."

Режеп диңе шундан соң ынжалды.

Мастер булары илки хер хили гураллар: гысачлар, ийгелер, төрпилер билен таныш этмәге башлады:

— Чагалар, гаты үнс берип диңләң. Хер гуралы нәхили тутмалы, нәхили ишлетмели, шоны илки башдан өврениң, соң терс энниги дүзелтмек кын болар, аңрысы бир ики айдан сиз янкы машынларың дөвүлен я заяланан шайларыны берчинлемели, дүзелтмели я тәзеден ясамалы боларсыңыз.

Бу сөзлер Режебиң гөвнине хас хем жай болды. Шейдип кем-кемден өвренмесеңдагы ол әпет, үстине мердиван билен чыкылян машынларын хайсы гапдалындан бармалыдыгыны-да билер ялы дәллай!

Режеп бегенип, хөвес билен диңләп дуран вагты бири оның бөврине дүртен ялы болды. Ол өврүлип, ызына середени билен, йыршарып дуран Байрамовы гөрди. Ол деррев жүбисинден ялыгыны чыкарып ичине бир отлычөп салды-да:

— Эй, ме шуны дөв, соң мен ене битинлигине чыкарайын—дийди.

Режебиң гахары гелди. Күйини-кәрини фокуса берәйипдиров, бу адам! Өзем оканок, илем окыданок. Шумат мугаллымың гызы болса, эдил суратыны чекип,

газетиң йүзинде гайдыраймалыла! Онсона билйэн деррев дүзелэйжегини.

— Айрылсанай, валла!—дийип, Режеп онын элини гахар билен итди-де ене диңлемэге дурды.

— Эй, ханы шейтдэ, гайратың болса,—дийип, ол аз вагт гечендеп соң Режебиң бөврине какды-да, йүпиниң бармакларына сарап уграды.

— Гулагын дүйбини гыззырарына!

— О-хо! — эдип Байрамов мөлерлип бакды-да, режэпин ген дэлдигини аңып, онын янындан айрылды.

Тежрибе Режеп үчин хас хем гызыклы болды. Бу вагтлар онын үчин, бир түйсли, таныш адам билен геплешен ялыды. Ол өзине деррев, „шу ише башлабер" дийилсе кем гөрмежекди, эмма ол шейле-де болса улы сабыр билен диңледи.

Өнүмчиликден чыкылып гайдыланда онын кейпи гоӈди. Машын залында умытсызлыга салан агыр тэсир айрылды, онын ерини ынам, гөрни гиңлик тутды. Шу вагтлар онын ылгашасы—коваланасы гелди, эмма нызам билен йөрелмэнлиги үчин ол мүмкин дэлди, хич болманында бөврини быжыкладып дуран хыжывы көшешдирмек үчин айдым айтмалыды, ол хем болмады, огланлар сеслерини чыкарман йөрэп барярдылар. Ахырын ол өң янындан барян Байрамовын тирсегине какды:

— Эй, Байрамов, аягыңы гошуп йөре!

Байрамов бөкүп, аягыны гошды-да, көне харман совурмага башлады:

— Сен мең бөврүме кэн какан болма, гулагын дүйбини гыззырарын диен болуп! Гаты гитсенем ёлдаш мастере айдар отырыберерин!

— Ким бу гүррүң эдип барян?—дийип ыздан мастерин сеси эшидилди. Огланларын икиси хем сөзлерини ортасындан кесип, дымдылар-да, аякларыны гошуп йөремэге башладылар!

Бу кейпи көклүк Режепде бүтин гүнләп сакланды, нахар вагтында хем дегишди, гүррүң этди, гүлүшди. Өйлән дынч алыш сагадындан соң болса, гейинип, эйвана чыкды-да, бирден гүлүмжирәп ызына доланып гелип, эл ышаратлы билен Амановы чагырды. ✓

Амановы Режеп бир түйсли говы гөрүп башлады, оны гөренинде йүреги ачылярды, мунуң себәби хем, эгер онуң йүзинде азажык билдирип дуран пешехорлыгының ызы диймесең—йүзиниң аклыгы, бойы, дурупдуруп геплейши эдил Режеплен обасындакы вожа мензәп дурды. Шонуң үчин хем Режеп деррев онуң билен тиркешип башлады.

Режеп Амановы эйвана алып чыкды-да, тербиечиниң өңүнде саралып, йүзини саллап дуран Байрамовы гөркезди:

— Ахыр шейле болармыка диййәдимле!

— Онда-да муна кәр этмез.

Булар тербиечиниң сесини эшидер ялы, олара тарап йөрәп уградылар.

— хер мугаллымы, хер өзиңден улыны гөрениңизде үч әдим еткип-етмәнкәң салам бермели диййилип өвредилмедими? Хә?

Байрамов келлесини галдырып билмән йүзини ашак салып дурды. Аманов билен Режеп йөрәп барышларына тербиечиниң янына етмәге үч-дөрт әдим галанында салам бердилер:

— Салам, ёлдаш тербиечи.

— Салам, салам, оглан:лар. Ынха гөриң ёлдаш Байрамов,— дийип, тербиечи Режеби гөркезди: гелелине үч гүн хем боланок. Сизе болса бир айлап ругсат вагтында салам бермеги хем өвредип билмедим. Асыл мугаллымлар хем зейренишип башладылар.

Байрамов йүзини саралдып, нәгилелик билен Режебе серетди.

— Барың хәзир ойнаберин. Йөне велин гайдып шунуң ялы эдепсизлигиңизи гөрмәйин!

Байрамов тербиечиниң янындан айрыланындан товсаклап, ылгап гитди.

Тербиечи оның ызындан гарап, келлесини яйкады ве соң Режебе тарап өврүлип:

— Хә, ёлдаш... ёлдаш...—дурың, дурың өзим тапайын... ёлдаш... Дурдыев. Шейлеми?

Режеп келлеси билен „хава“ ышаратыны эдип йылгырды.

— Гөрйән велин, ёлдаш Дурдыев, икимиз күшт ойнашып билжек экеник. Йөрин ене бир-ики дөв салалың. Эртир болса эдебият кружогы ишлежекдир, шона гатнашарыс.

Режеп догрыдан хем күшти мазалы ойнаярды. Ол энтек яңы секиз-докуз яшлы огланжык вагтындан хайсы ерде күшт ойналса, шол ере барып, узак вагтлап оюнчыларың ойнына середерди—мунуң бир себәби хем ойның бир гапдалыны тутян хемише Дурды ага боларды. Режеп гарныны ере берип середеркә-середеркә, илки маллары дикмесини өвренди, соң айры-айры малларың гөчүшини, уршыны өвренди, ахырын хем—ойнамасыны өвренди. Өтен йыл болса, мектепде күшт турнири гечириленде ол хеммеден көп утук утуп, бир күшт байрак алыпды.

Ине, бир гүн шуның ялы күшт ойнап боланларындан соң, тербиечи:

— Берекелла, Режеп, ынха икимиз күшт ойнаберсек болжак дийди-де, утанжындан гызарып, йылгырып дуран Режебиң эгнине какды: Сиз комсомол членими?

— Ёк, пионер;

— Бо-о! Инди сизиң яшыңыз, ёлдаш Дурдыев, пионерлик яшындан чыкды. Комсомола гирмек герек. Догры дәлми?

Дурдыев мунуң жогабына дине утанжаң йылгырды. Ол энтек комсомола гирмек дережесинден өзини хас пес тутярды. Комсомол члени болмак үчин иң

азындан көпчилиге дилини дүшүндирип билмек герек. А Режеп нәме?

— Мен энтек оңарманмыкам диййән.

— Оңарарсыңыз. Ханы өз-өзи оңарылян зат бармы? Окувы—окап алмалы, тежрибәни—ишләп. Окаберсеңиз, ишләберсениз—өзи оңарылар гидер. Комсомол сизи хут командир эдип етишдирер. Командирлер болса—бизе герек. Бизиң хеммәмиз ватаның эсгери ахырын. Бизиң фронтымыз хем—окув Ким шиндиз хем өзини огланлыга салса, якымсызлык этсе, окаса—ол дезертир. Шейле дәлми, Режеп?

— Шейле.

— Шейле болса бизде бир дезертир хем болмалы дәлдир. Көпчилик ишине гатнашың, окувчыларың арасында тербиечилик ишини алып барың—инә бирден гөрсең—оратор хем болансыңыз, гурамачам. Комсомол члени болмак үчин шейтмек герек. Сиз хаял этмән-де башлабериң. Ишлемәге болса ишем бар, вагтам.

Режеп бу гүн тербиечиниң янындан дүшүнжеси гиңелен ялы болуп гайтды.

Догрыдан хем бизиң фронтымыз – окув! Шу фронтда хем командир болмак герек Режеп обада бир топар огланлара командирлик эдип йөренлигини ядына салды. Чын командир болмагы болса Режеп мыдамада арзув эдип йөрди. Комсомола гирейин. Чарыяры хем шейле ёлбашчы эдип етишдирен комсомол ахырын!

Бир гүн Режепдагы өнүмчиликден гайдып геленинде эйванда, эпишгәниң янында асылгы дуран дивар газетиниң төвереги улы хүмерди. Чагалар ол ерде бир зат окап гүлүшйәрлер. Режеп билен Аманов гаты дыкылышып дурман, гардероба тарап гечип гитдилер, эмма Байрамов йүпини бармакларындан чекип айырдыда, көпчилигиң арасына өзини урды. Ол дыкылып, сүмүлип, иң өңе гечениңден соң, газетиң йүзинде

узын йүпини бармакларына сарап: „Ханы шейт“ дийип дуран сураты герди. Ол мунын ез суратыды. Байрамов ез елине серетди, герсе—йүпи дур Муны башга класларың окувчылары герэймесин дийип, хасыр-хусур йыгнап, суратың ашагындакы макаланы окады. Хут шейледә! Мунын езини язайындырлар. Макаланың ашагына гол чекен хем „Белет“.

Шол гүни ве ондан соң хем бир нәче гүнләп, бейлеки класларың окувчылары топар-топар гелип:

— Сизиң хайсы бириңиз Байрамов фокусчы?—дийип гүлүшйәрдилер.

Байрамов бир нәче гүнләп йүзини ерден гетермән гезди. Макаланың шовхуны песелшенден соң ол игенип башлады.

— Болдың мең башыма активист,—дийип, ол гезиниң гытагы билен Аманова середйәрди: мен езим муны кимиң язанлыганам билйән. Шейдениңе герә, мен гайта бетер якымсызлык эдериң...

— Бетер якымсызлык этсең диңе езиңе зыян етирерсиң. Мектеби гутарып йөнекей ишчи болуп чыкарсың. Хонха дүйн күкүрт туршусының нәхили авыланяндыгыны хем айдып берип билмедиң.

— Гой оны Дурдыев айдыберсин... Хиле отличник огланмышда мең башыма, мен айтҗак болуп дуркам деррев элини галдыран боля...

— Ол, ёлдаш Байрамов, ёгса-да отличник. Окувда-да, ишде-де. Ынха ене бәш гүнден ол ез ясан гураллары, бежерен шайлары үчин айда йүз элли-ики йүз манат пул алып уграр. Ханы сениң аласың геленокмы?

— Ол хер айда йүз элли манат алса, маңа какам герек болса, ики йүз элли манадам иберер.

— Хачана ченли эҗем оглы болуп гезҗек. Сен бир пикир эт...

— Маңа „сен“ дийме... Сиз диймели дийип нәче өвретдилер.

Аманов кинае билен гүлди:

— Бар ядында галан зат шол. Шонама оңаранок. Хей „Сиз“ дийип геплән ериң ядына дүшйәрми? Мыдама мугаллымларын өңинде саралып дурсын. Алла чапсын, пул иберме дийип, шуң какасына хем хат язмак герек... Ызындан пул гелип дурмаса дүзелер...

— Дүзелмен!

Режеп хат язып отуран еринден буларын гүррүңини динлейәрди, себәби макаланы язан өзиди. Ол Байрамовың „дүзелмен“ диен сөзини эшиденинден:

— Онда сен Байрамов—дезертир!—дийип ериңден турды, ол ене тербиечиниң дүшүндириши ялы бир нәче гүйчли сөзлер айтжак болды-да, ызыны тапман, чыкып гитди. Ол гапа етенинде:

— Болдың мең башыма отличник,—дийип Байрамовың инчежик, кинаялы сесини эшитди.

5

Гыш гүнлериди. Оваден сары иликли, гара, формалы пальтосы эгнине лайык отуран, даяныклы, сыратлы бир яш оглан тербиечинин кабинетине гиржегини-гирмежегини билмән гапынын агзында айданып дурды. Ол элини галдырып гапыны какжак болды-да, ене йүрек эдип билмән элини ызына чекди ве гапының йүзине язылан „тербиечи“ диен сөзи гөр нәченжи гезек!—гайталап окады Окувын башланмалы вагты хем голайлапды. Ахырын ол оглан йүрегине даш баглап, юмругыны гапа етирени билен, хич бир тарпыллы чыкман гапы ачылды, оның хем эли тамын ичине тарап узалып гитди.

— Хә, ёлдаш Дурдыев,—дийип эдил гапыдан чыкжак болуп дуран тербиечиниң сеси эшидилди: Сиз мениң яныма гелдиңизми?

— Хава, ёлдаш тербиечи, - Режеп утанжаң жогап берди.

Тербиечи Режеби алып кабинете гирди-де гапыны жебис япды ве Режебиң айтжак болян задыны илки өзи онуң йүзинден-гөзинден анжак болян ялы сиңе серетди:

— Айдып отурың, ёлдаш Дурдыев.

Режеп диййжек сөзини диййип билмән сагыныпп, пальтосының иликлерини товлашдырып гопарайжак болярды.

— Айдың, ёлдаш Дурдыев. Менден хич утанмаң диййип айтмадыммы нәме? Мениң элимден гелжек көмеге сиз үчин мен мыдам тайяр. Ханы, айдың.

— Маңа, ёлдаш тербиечи, мугаллымлар отличник диймесинлерле...—Режеп сөзиниң ызыны айдып билмән, гызарды ве бирден ызына өврүлди-де ылгавына, гапыны хем япман, чыкып гитди.

Тербиечи йылгырып, отуран еринден бүтин гөвреси билен ыранды:

— Гөзел яшлык, алтын яшлык!—диййип өз-өзи билен гүрлешйән ялы, сесленип гепледи. Утаняр.

Ондан соң тербиечи еринден туруп, Режебиң мектебе геленден бәри гечен гысгажык дөври гөз өңине гетирди: ахырында ыхлас герек. Фамилияң ким диййиленде—Режеп Кетжал диййип дураны хем яңыды. Ярым йыл хем геченок. А инди еерет!

Шол гүниң эртири, ирки „линейка“ вагтында сыяси информациядан соң директор бүтин хатарың өңине чыкды:

— Режеп Дурдыев!

— Мен!—диййип гырадан Режебиң сеси чыкды.

— Үч әдим өңе чыкың!

Режеп санап, үч әдим өңе чыкды-да, гөни гаршысындакы әпишгә середип дурды.

— Инди йүзиңизи хатара тарап эдип өврүлиң.

Режеп өврүлди.

— Окува ве ише ыхлас билен япышып, биринжи ярым йылы әхли дерслер боюнча отлично гута-

ранлыгы ве өзини гөрелдели алып баранлыгы үчин, сенетчилик училищесиниң дирекциясы Режеп Дурдыевe сағ бол айдар хем-де үч йүз манат пул билен сылаглаяр.

Хатарда дуран огланларын хеммеси узак вагтлап эл чарпышдылар, хатда Байрамов хем эл чарпярды. Мунын ялы зала гарашмадык Режеп болса, эхли беденинин ганы зарп билен йүзине йыгнанан ялы, бирден чым-гызыл болуп гара дере батды.

Директор эл чарпып, үч йүз манады хатарын өнинде Режебе гетирип говшурды.

6

Агачлар гейимлерини тэзеледилер. Хатда өйлер ве диварлар хем безенен ялыдылар. Язын ялкымлы гүнлеринин тэсири билен оларын хем йүзини агартдылар.

Бу гүн Режебин ылайта да кейпи көкди. Ол шу гүн какасына ве ёлдашларына язан узын хатларыны хем-де ишлэп газанан илкинжи бэш йүз манадыны какасына ибермек үчин почта говшурып гелипди Бужагаз пулы алайса какам гер нэхили бегенер, Режеп жана асыл адам болайыпдыр диер, хер кимин янында гүррүн эдер.

Көчеден гелйэн арасса, мылайым шемал онын йүзини сыпалап гечйэрди, эпишгэнин өнинде дуран агач хем Режеби гутлаян ялы шемалын сазына ойнаяр, онын япраклары чалажа эшидилйэн чыгшыллы билен бири-бирине дегип, эл чарпышярлар. Кейпи көк гүжүжеклер көчеде товсаклашып, ковалашярлар Ики гат сары өйин йүзине эпишгелерине гүнин шөхлеси дүшүп шэхди ачыклык билен йылгыряр.

Режебин гөвни хош болуп өз-өзинден йылгырып дуран вагты Байрамов ювашлык билен йөрэп онын янына гелди-де, тирсегини дивара сөйэп, Режебин яз ховасы ялы ачык, ягты йүзине серетди. Өзинден гөвни гечмек, кемсинмек дуйгусы онын тукатлык билен серетдйэн гөзлеринден гөрүнип дурды.

— Режеп, нэче ибердин?

— Бэш йүз!

— Хай залымжык. Какан-а бегенеров.

Режеп мунын жогабына, йүрекден жошуп чыкян бегенч дуйгысыны саклап билмән йылгырды:

— Элбетде, бегенер. Ол мениң шу оглым иениии халаллажак дийип. Чарыяра хем гүррүн берер.

— Биз-ә чөрегем ийип йөрмели дәлле... Режеп инди сен маңа дезертир дийме. Аллавурсын, менем жан эдип окайын.

— Гөрдиңизми! Окаң. Шу вагт бизиң хер биримиз ватаның эсгеридирис. Әхли совет халкы сөвешйәр. Бизиң фронтымыз болса—окув! Онам окамасаң дезертир боларсың.

Байрамов онуң бу хили овадан сөзлери тапышына гең галып, өзинден өңкиден хем бетер гөвни гечип, окаман, бәлчиклик эдип гезишине пушман этди. Бу залымжык эййәм мугаллымлар ялы геплэп гидип барярай.

— Биз-ә чөрегем ийип йөрмели дәлле!—дийип ол гайталады: инни менем гайрат эдип окайын. Сенем көмек бер, хош дий.

— Хош.

— Дурдыев! Оглым!—диен башга бир таныш сес буларың гүррүңини кесди.

— Б-о! Иван Степанович, салам!—дийип Режеп гапа тарап ылгады ве барып, гапының агзында йылгырып дуран, пес бойлы, гарташан адам билен гөрүшди. Ол өнүмчилигиң старший мастериди.

— Салам, Режеп, салам. Өрән говы габат гелдиң. Сен бармыкаң, ёкмыкаң дийип, айланайдым. Озалы билен, оглым, мени багышла, мен сени хут оглым хөкмүнде гөрүп, „сен" дийип геплешжек. Разымы?

— Өрән разы, Иван Степанович.

— Разы болсаң, ынха шейле. Мен яңы директор билен геплешдим. Мен сени өз яныма алжак, хер гүн өйлә́нден соң айратын окутжак, тизрәк мастер болуп етишер ялы. Өзинем, Аманов билен сени дизелде ишлемәге гечиржек. Разымы?

— Өрән разы.

— Онсоң эгер гөвниң ислесе сен мениң өйимде болыбер. Менин ики отагым бар, өйимиң диварлары, өзиң гөрдиң, дурушына хер хили машын чызмыкларындан долыдыр. Бизе түркмен класлары үчин хер гуралың өз адыны эне дилинде тутуп өвредип билжек мастерлер-мугаллымлар герек. Дүшүнйәмиң?

—Дүшүнйән, Иван Степанович. Мен сизиң бу ягшылыгыңызы хич вагт ядымдан чыкармарын. Эмма мен йөне сизиң яныңызда окайын велин...—Режеп шу ерде сөзини ахырына етирип билмән сакынды.

—Гаршы дәл, гаршы дәл,—дийип Иван Степанович чалт-чалт гепледи: шу огланларың арасындан айрыласың гелйән дәлдир. Гаршы дәл. Йөр онда хәзир гидели.

Кәрхананың старший мастери, көне инженер Иван Степанович Степановың хут илки гүнлеринден башлап диен ялы, Режебе сыны отурды. Оның иш башында дурушына, гурал ишледишине үнс берип, оны деррев чызгы билен ишлемәге өвретди, соң оны хут өз оглы хөкмүнде говы гөрүп, бир нәче гезек өйине чагырып экитди, биле отурып нахар эдиндилер, дынч алдылар, гүрлешдилер.

—Режеп, сенде зехин бар, ыхлас хем бар Йөне шу икисиниң үстине тутанъерлилиги хем гошмак герек,—дийип, оңа аталык маслахатыны берерди биз душманы ине шолар билен еңйәрис. Бизиң хеммәмизиң энемиз—ватан—хер оглыны бир ише иберди, бири сөвешйәр, бири ишлейәр, көрпелери болса шол энәниң мынасып оглы болмак үчин окаярлар, шуларың хеммесинде хем ыхлас ве жан аямазлык герек. Буларың хеммесиниң умуми ады болса—ватанчы!

—Догры, Иван Степанович, менем тутанъерли боларын. Хөкман боларын... Мен... инди комсомол члени ахырын,—дийип, йүрегини толгундырып дуран гүррүңини айтды: комсомол шейле болмалы ахырын.

Хол бизиң колхозымызың башлыгы Чарыяры хем комсомол етишдирипдир ахырын.

Иван Степанович оның улысыражак болян, эмма энтек утанжаң чага йүзине середип, бу сөзлери оның түйс йүрежиги билен айдандыгыны, йөне бидерек сөз бермек дәл-де, өзинин ве хер бир комсомол членининң зерур иши, биринжи боржы дийип хасаплаяндыгыны дүшүнди.

—Берекелла оглым, берекелла. Инди мен сениң түйс ватанчы болуп етишжекдигиңе ынанярын.

Ине, ахырын Иван Степанович Режеп билен ве Аманов билен айратын ишлемеги йүрегине дүвди ве ол барада училищәниң дирекциясындан разылык алды.

7.

Режеп Дурдыев машындан дүшүп обаның гырасындан гиренинде оның гөвнине оба кичелен ялы болуп гөрүнди. Оларың „йөрин чагыллыга ойнамага гиделиң" дийип, узак ердир өйдүп гидйән ерлери асыл ярым километр хем ёк экени!

Оны илки бада танамадылар. Ынха овадан, сыпайы гейинен бир етгинжек оглан төверегине гаранжаклап, өз-өзинден йылгырып, агачларың ашагы билен баряр. Обаның хемме зады—тамлары, эпишгелери муна бир түйсли гең, кичи ве ыссы ялы болуп гөрүнйәрди. Ол өз ховлыларына тарап өврүлжек боланында, гапдалдан, эшегини отдан йүкләп гелйән бир оглана гөзи дүшди. Өзиниң танышжа иши, белки хем танышжа огланыдыр. О-х, ай, сен хер ерде хем болсаң Ораты болсаң герек, бойның инче-де келлән улы!

Догрыдан хем шейле экени. Режеп оны тананындан ачылып, йылгырып уграды. Ораты мунын дениңе геленинде бир огланың йылгырып өзине середйәнлигини гөрсе-де, оны танаман, эшегини гатырак сүрмек үчин, „хых" эдип чыбык билен бойнына какды.

— Эй, Ораты!—Режеп йылгырып она тарап угрды.

— Эйвай, залыват... Ирежеп Кетжал!

Ораты эшегини саклап, ынанжагыны я ынанмажагыны билмейән акыллыжа гөзлерини тегеләп серетди.

— Хаз-залым.

Режеп оның янына барып элини пугта гысды:

— Салам, Ораты. Отдан гелйәңизми?

Ораты янында өзинден башга хем адам бардыр өйдүп, төверегине гаранжаклады, эмма хич кими гөрмән, бир өзине дийилйәнлигини дуюп:

— Хава, отдан гелйән—дийди:—гутардыңмы окувыңы?

— Ёк. Гелен йыл гутармалы.

— Хаз-залымжык! Ынха мен отымы дүшүрип гелейин.

Режеби эжеси хем зордан танады. Ол өсүпдир, семрәпдир, агарыпдыр, оның үстесине хем—оны формалы гейим-гежими хас хем үйтгешигрәк эдип гөркезйәрди.

Режеп өйлерине гирип, эжеси билен нәхили гөрүшжегини: барып гужаклажагыны я-да йөне элини узадайжагыны билмән өйиң ортарасында бир дурды ве соң гезеги эжесине берйән шекилде гинден йылгырды:

— Эже!..

Илки танаман, эмма эннамы сызып, аңк ялы болуп дуран Шекер эже бирден гужагыны ачып топулды:

— Вий, Ирежеп-жан,—дийип, гелди-де Режеби гужаклады, йүзинден-гөзинден огшады. Ол асыл Режеби бир йылың ичинде шейле өсер ве улалар дийип чак хем этмейәрди. Шекер эже Режеби гужаклап, оның йүзинден огшамак үчин бойныны сүйндүрмели боланында бир зат бокурдагындан тутан ялы болды. Ол зордан гепледи:—Йигит чыкан балам:

Еке гынанан выгтында дәл, кәте гаты бегенен ваг-

тында хем йүрегине йыгнанан көп, өрән көп дуйгы адамын кичижик гөвримине ерлешмән, дашарык чыкмак үчин улы гүйч билен дызаяр. Эгер жыда өзине эрк эдип билйән адам болаймаса, ол дуйгы күрсәп дашарык чыкяр. Ине, шу гезек хем шейле болды. Бир зоманында деррев бокурдагына етен гүйже Шекер эже гаршылык гөркезип билмеди ве... ген гөрмели зат... янкы теммеленип дуран шатлык дуйгысы зарын ве ёкушган агы болуп дашарык чыкды. Шекер эже хут улы бир зада гынанян ялы, гөзиниң яшыны дөкүп аглады:

— Окап гелен балам, адам болан балам!...

Эмма чагалар оны аглап кейипден чыкмага гоймадылар. Даланда уйтгешик шакыр-шукур ве вагырды эшидилди:

— Ол залыват мен екеже өзиме-де сиз дийип йөрлай, валла!—дийип Ораты шол көне таныш, йити сеси билен гүррүң берйәрди.

Ол сөзлери эшидип, Режеп хем йылгырды. Гапы тарка ачылды. Ораты бир нәче оглан билен Режеплериң өйлерине гирди. Режеп эжесиниң ыхласлы агысындан өзине хем ёкушып, гөзине йыгнанан чыгы дуйдурман сүпүрип, эжесиниң гужагындан сыпды-да огланлар билен екән-екән гөрүшди. Ол хер ким билен гөрүшенинде оның элини өзиниң ики эли билен тутуп, вагты билен гойбермейәрди. Ненең гойберсин! Ол өзине шейле таныш, якын, мәхрибан йүзлериң хер бирине середенинде, ине шу обада шоның ялы таныш, мәхрибан ерлерде гечирен огланлык дөвриниң бир кичижик бөлегини: биле ойнашан, терслешен, урушан, соң ене ярашан дөвриниң бир кичижик тарыхыны гөрйәрди. Оларың хер бириниң йүзи китабың бир сахыпасы ялы оның гечирен гүнлерини хабар берйәрди.

Эмма ол соң тиз-тиз гөрүшмели болды. Чагалар илки ікән хем дәл ялыдылар. Режеп олары бәш-алты адамдыр дийип чак эдипди. Эмма гөрүшип анры-

сына чыкмак Режеп үчин кын болды. Оңа тарап узаян эллер барха көпелйәрди. Ол бирден келлесини гөтерип, ичерик гөзини айласа—тамың ичи чагалардан долыды. Оларың хеммеси Режебиң ёлдашлары, агшамларына биле китап окашан, ишлешен чагалары. Оларың хер бириниң обадакы тәзеликлерден айтжак заты я Режебиң шәхерде гөрүп-эшиденлеринден сорап билжек заты барды.

— Режеп жан, отур оглым. Балаларым, отуруң. Нәме дик дурсыңыз?—диййип, Шекер эже чагалары өйиң ичинде отуртды. Бир улы жамы кишмишден долдурып гетирди-де, ортада гойды:—тамшаныл отурың, гереклерим, ынха чаям гайнажак болуп дур.

Режеп тамың ичинде тегеленип, дерлешип, шатлык билен чай ичип отуран чагалара гөзини гездирени билен клуб, окалга, китап окамага башлайышлары, клубың ичинде узын хатар болуп, эллерини өңе узадып дурушлары, мугаллымың гызы ядына дүшди. Ёк, ядына дүшмеди, оларың хеммеси гөзиниң өңине гелип гечди. Хатда ол шо вагт өз сураты чекилен „Сөвешжең листогы“ хем гөрүп дуран ялыды. Ол хәзир хич киме сораг бермейәр, чүнки көп затлары сорамаздан билип дурды. Ине чагалар отыр. Хеммесиниң үст-башлары ве өзлери арасса, ылайта-да Гөзелжик говыжа ве арассажа гейинипдир. Онуң гызыл атласдан тикилен көйнеги үтүклижеди. Ол Ораты ялы дәл, месе-мәлим өсүпдир, хас сыпайы болупдыр. Онуң хатда өзиниң отурып-турушында, гепинде-гүррүңинде Дурсуна меңзежек болуп жан эдендиги дуюлып дурды, ил дуймаса-да оны Режеп дуйды. Ондан хем башга, Режебиң гөвнине онуң өзи хем мугаллымың гызына чалым эдип дурды аз геплейәрди.

— Гөзел, сен шиндиз хем арассачылык комиссиясының башлыгымы?—диййип, Режеп оңа хабар гатды

Гөзел эдил Дурсуның көп вагтларда жогап бериши

ялы, дине келле ышараты билен: „хава“ дийип жогап берди.

— Китап окаяңызмы?

Бу сорага Ораты жогап берди:

— Инни өңки ялы окамызок. Биз инни эдебият кружогыны ачдык. Мугаллымлар көмек берйәр. Башга вагтлар хер ким өз өйинде окаяр, хептеде бир гезек хем кружога йыгнаняс,—дийип, Ораты долы хасап бермәге башлады: Йөне, валла, хептеде бир китап окамалы этдик велин, бизе китабам чыкашанок, валла.

— Шиндизем өңки ялы ишлейәнизми?

— Б-о! Инди өңкиден хем говы гуралдык. Обада инди дружина гурдык. Өтен йылкы ишләнимиз үчин болса, Чарыяр бизиң хер биримизе бир стол билен бир отургыч алып берди. Өзимиз йыгнакда шейле карар этдик.

— Ине шун-а онарыпсыңыз. Ерде отурып ишлемек чагаларың өсмегине зыян берйәр, дөшини гиңелтмейәр. Бу хакда бизе врач лекция окап берди.

Муны чагаларың хеммеси сеслерини чыкарман, дине келлелерини гымылдатмак билен макулладылар, эмма дине Гөзел бир зат хакында чуң пикир эдип, бу гүррүңлери эшитмейән ялыды. Ол догрыдан хем шейле экени. Режеп она тарап середенинде Гөзел өзини ынжалдырмаян пикирден дынмагы йүрегине дүвди:

— Ирежеп, сен шәхерде мугаллымың гызыны гөрдиңми?

Режеп келлесини яйкады. Онуң өзиниң хем Дурсуны гөрмек арзувы Гөзелиңкиден аз дәлди:

—Ёк. Гөрүп билмедим. Ашгабат улы. Гөни өйлерине бараймасаң, йөне душ геләймек кын. Өйлерине бармага хем утандым.

Режебиң бу сөзине чагаларың хеммеси гынандылар. Оларың хич бири хем бу ерде утанмага ер

бардыр өйдүп пикир хем этмейәрдилер. Хей-де шейле ёлдашыңы утанан болуп, гөрмән гелмек болармы!

— Вий! Танышың янына бармагыңам бир утанжы болармы? — дийип, Гөзел хас хем гаты гынанды: бир йыл Ашгабатда болубам гөрмән гайдыберишини!

Режеп бу хили сорагларың берилжегини ве бу игенчлериң болжагыны озал хем дуйярды. Эмма алажы болмады. Аслында гаты утанжаң болмадык Режебиң мугаллымың гызындан утаняндыгы чынды. Нәме үчин утаняр—оңа өзи хем дүшүненок, ине бу ёлдашлары хем дүшүненок.

—Онда ол бизе китап хем иберип билен дәлдир?

—Ёк. Йөне мениң өзим сизе китап гетирдим. Түркмен дилинде соңкы чыкан китапларың хеммесини алып гайтдым.

Чагаларың йүзинде дөрән шатлык Режебиң гүнәсини оларың багышлаяндыгыны билдирди. Хатда Гөзелиң хем йүзи-гөзи ачылды.

Режеп чемоданыны янына чекип, онуң ичинден дашлары овадан бир нәче китап чыкарды-да орта ташлады. Онуң китапларыны чагалар бири-бирлеринден өң алжак болуп, ерли-ерден топулдылар. Режеп иң соңкы, бир кичижик китабы Гөзелдагының янына ташлады. Олар ики бир-үч бир үйшүп, китапларың дашына, ичиндәки суратларына середишйәрдилер.

Режеп өзиниң гетирен китаплары билен чагалары шейле хөвеслендирип билендигине бегенип йылгырды ве оларың китап окамак хөвесини хас хем артдырмак үчин:

—Китап хем, ёлдашлар, гадрыны билене эдил чөрек ялы герекдир,—дийип, чыны билен гүррүңе башлады: сизем китаплары көп окаң, ол умуми билимиңи артдыряр. Хәзир бизиң алмалы галамыз, фронта бермели көмегимиз окувдыр. Ыхлас, тутанъерлилик, жан аямазлык—шуларың хеммесиниң билеликдәки адыны билйәңизми?..

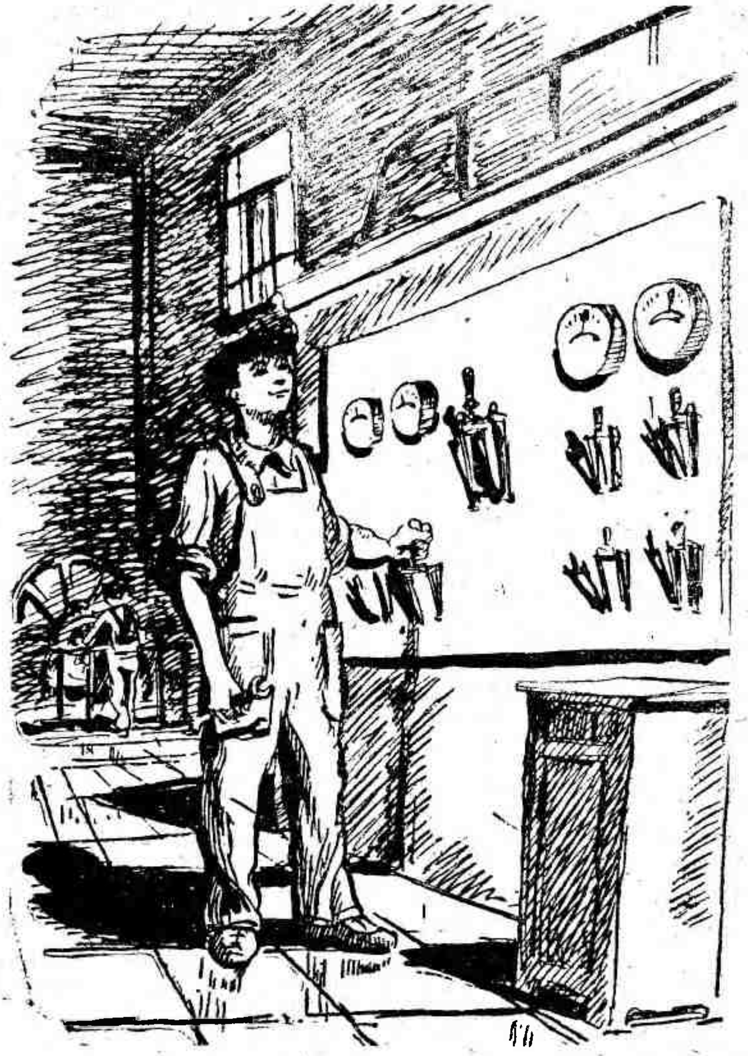

Чагалар гөзлерини китапдан айрып, Режебе дикдилер.

√ — Шуларың хеммесиниң билеликдәки ады—ватанчы. Шуларың бири кем болса хем улы ватанчы болуп билмейән. Колхозчы экин экйәр, ишчи машын

ясаяр, окувчы окаяр, эсгер сөвешйәр—шуларын хеммеси хем мензеш, хеммесинде хем ватанчы болмак герек. Шуны ватан талап эдйәр.

Чагалар Режебиң бу сөзлерини улы үнс билен диңледилер. Өз ёлдашларының, өз хатарларындан етишен Режебиң сөзлери олара хас хем дүшнүкли, тәсирли ве хас хем макул ялы болуп гөрүнди. Оларын бириниден сес чыкмады. Режебиң дыкгат билен окан чепер ве сыяси эдебият китаплары, диңлән лекциялары нетижесиз гечмәндир. Бу хили сөзлер Режебиң агзына өз-өзлери гелип барян ялыды. Муңа онуң өзи хем geң галды.

Чагалар Режеп билен көп гүррүң эдип, гүнортанлар дагадылар. Гөзелжик иң соңындан хошлашды:

— Ирежеп, табшырдыгым болсын!—дийип, ол сүем бармажыгы билен хайбат атан болды: шу гезегем утанян дийип, саламымы говшурман геләйсең, сенден мыдам надыл болуп гезерин.

— Ягшы. Шу гезек хөкман говшурайын.

Өйләнлер Дурды ага хем ишден гелди:

— Бо-о! Ирежеп хан, геләйдиңми?—дийип, Дурды ага оглының маңлайындан огшады.

Режебиң өзини билип, оны какасының биринжи гезек огшайышыды.

8

Май. Ине, Режеп Дурдыев инди майы икинжи гезек Ашгабатда гаршылаяр. Икинжи гезек онуң гөзиниң өңинде шол эпишгәниң өңиндәки улы агач көне япракларыны дөкди ве тәзеден безенди ве ол ики гезек нурана биринжи май гүнинде гызыл байдак гөтерип, асфальтлы Свобода көчесинде трибунаның өңинден гечди, ол онларча мүң адамлар гөрди, эмма мугаллымың гызыны гөрмеди, Гөзелиң хем саламыны говшуруп билмеди. Ек. Еке бир салам говшурмак хем дәл. Инди там ялы эпет дизели Режебиң нәхили ишледйәндиги-

ни, сан етмез көп улылы-кичили машынларың ишине Режебиң көнеден таныш ялы середип, угрукдырып дурушыны мугаллымың гызы бир гөрседи! Гөр нәхили бегенер!

Эмма Режеп оны гөрүп билмеди. Ол бир нәче гезек оларың өйлерине гитмеги хем йүрегине дүвди, ене болмады. Белки ол муны эййәм ядындан чыкарандыр. Танамазам. Режеп вели оны ядындан чыкарып билмейәрди, себәби хем мунын оңа улы сагбол айтмагы герекди. Ынха аңрысы бир айдан ол мектеби гутаряр. Окувчыларың арасында, комсомол гурамасында абрайы улы, өз класынын окувчылары болса муны гаты сылаярлар. Байрамов болса оңа шәгиртлиге язылды.

Хава Режеп экзамене тайярлык гөрйәрди. Хер гиже ятанында даның атарына ховлугярды. Хонха майың хем эййәм секиз гүни гечди. Даң, тизрәк ат!

Хут шейле хем болды. Ики металың бир-бирине дегмегинден чыкян таныш, эмма өңкилеринден хас гүйчлирәк чыкян заңңылды училищәниң окувчыларыны оярды. Огланлар хемишекилери ялы хасыр-хусур ерлеринден туруп, геймлерини гейдилер ве дашкы көйнеклерини геймән, ховлының ичине, зарядка гечирилйән мейданча ылгашып бардылар.

Дежурны хем Режебиң пикирини билен болара чемели, вагт хемишекисинден мазалы ирди. Заңың сеси хем кесилмән, бир сыхлы урулып дурды.

Бирден: „Еңиш! Еңиш!“ диен сеслер чыкып башлады. Еңиш! Огланлар заң урулян ере ылгашып бардылар. Заны какян хем бу гезек дежурны дәл-де, башга адамды. Ол келлеси ялаңач, даралмадык сачлары йүзине дүшүп дурян, гөзлери эйнекли бир адамды. Режеп хас голайрак гелениңден соң онуң тербиечидигини танады. Ол ики эли билен етишип билдигинден заң какып: „Еңиш! Еңиш!“ дийип гыгырярды.

Огланлар бири-бирлерини гужакламага, огшашмага, гыгырып бөкжеклешмәге башладылар.

Гоңшы ховлылардан хем бир хили дүшнүксиз, шатлыклы гыкылыклар, асмана атылян түпен сеслери чыкып уграды. Режебиң йүреги гүрсүлләп урды. Оның хем бир затлар дийип гыгырасы, огланлары тутуп огшасы гелди. Ол илки билен янында бөкүп-бөкүп танс эдип дуран Байрамовы гужаклады-да огшады, соң оны гоюп, башга бир огланы огшады. Эмма муна, эдйәниң нәме диен болмады, хатда танамадыларам. „Яшшасын еңиш!" дийип гыгырды, оны хем хич ким эшитмеди. Илин гыкылыгы мунуңкыдан гүйчлиди. Тербиечи шиндиз хем зaңы уруп дурды. Режеп оның янына ылгап барды: „Ынха түйс ватанчы! Улы ватанчы!" Режеп бирден оның бойнындан асылды-да огшады:

— Ёлдаш тербиечи, сиз ватанчы!

Тербиечи бир өврүлди, Режеби тутуп огшады-да дикелди, сачларыны аркан серпди, ол өзини огшан огланың кимдигине хем серетмән, ховлының ичинде товсаклашып йөрен окувчылара гарап, йүрек билен йылгырды.

Огланлар дервезәни ачып, көчә зогдурылып башладылар. Дашкы көйнегини ким гейипдир, ким геймәндир, ким папаклы, ким баш яланач ылгашып, көчә тарап, буларыңкыдан хем хас гүйчли, хас шадыян сеслер, шыгарлар, айдымлар яңланян ере тарап гитдилер.

Ким-де болса бири дервезәниң агзында дуруп:

— Достларым, эртир нахарыңызы ийип гидиң!— дийип гыгырярды. Эмма нахар иймәге хөвесжең бир адам хем тапылмады. Ол училищәниң директорыды. Директор баш яланач, гыкылыклап ылгап барян иң соңкы огланың ызындан йылгырып, середип галды.

Режебиң көчеде гөрени ховлыдакының хем чакы дәлди. Улы-кичи, аял-эркек хеммелер көчеде, душ-душ гелениң тутуп огшаяр. Тамларың үстинде наганлар атыляр. Училищәниң огланлары болса гыкылыклашып,

хайсы ерде адам көпрәк болса шол тарапа ылгашып гидйәрдилер.

Режеп бир гапының агзындакы басганжагың үстине минди-де бокурдагына сыгдыгындан „Ура-а!“ дийип гыгырды. Ол энтек сесини гутарманка гапы ачылды, ики саны гүйчли эл мунының ики голтугының ашагындан тутуп, эдил чага ялы эдип, ёкарык гөтерди-де ерде гойды. Режеп өврүлип, ак муртлары агзынын ики гапдалындан гөнибуручлык билен гөни ашак салланып дуран бир гарры адамы гөрди. Режеп онуң йүзине середип:

— Сиз ватанчы, сиз ениҗи!—дийип гыгырды-да бойнындан аслышды: Яшасын!

Көчелердәки адамлар барха көпелйәрди, танс, саз, айдым барха гүйчленйәрди. Бу адамларың хеммеси еңиҗи! Режеп шол дуран еринден адамлара аз вагтсын этди:

„Догрыдан хем, шуларың хеммеси еңиҗи. Оглан-лар хем ениҗи. Олар окап ендилер. Колхозчылар экин экип ендилер. Ишчилер ишләп ендилер. Эсгер-лер сөвешип еңдилер. Иван Степанович билен Чарыяр болса—улы ватанчы. Олар ёлбашчы, гурамачы, икисини хем комсомол, Режебиң хем член болуп гирен комсомолы етишдирипдир. Режеп хем шолар ялы болмалыдыр. Бу хили несил етишдирен халкы еңип болмаз. Ол чын болуп чыкды. Атаев хем ватанчы. Буларың хеммесиниң шатланмага хакы бар. Режебиң хем хакы бар ахырын, ол хем говы окады“.

Бу пикирлери диңе язып беян этмек үчин көп вагт герек боляр. Эмма олар сәхелчеҗик вагтың ичинде бөлек-бөлек, еке-екеден я-да бир нәчеси бирден Режебиң келлесине гирип, гөзиниң өңине гелип гечдилер. Ол еңишде өзиниң хем гошандының бардыгыны дуяндан соң ене өзини көпчилигиң ичине урды:

— Яшасын ватанчы совет халкы!

Режеп бу сөзлериң нәхили агзына геленини өзи

хем дуймады. Вах, нэме үчин шу махал мугаллымың гызы ёк! Эгер шу вагтдагы душ гелэйсе Режеп хич утанмазды. Биле бегеншердилер.

Режеп бир адамының-ики адамының бегенишини, гаты бегенишини хем гөрүпди. Жыда гаты бегененин болса, я йүрегинин юкалыгындан я шатланмагың угрыны тапмаянлыгынданмы—аглап отуранлыгыны хем гөрүпди. Эмма бу хили шатлыгы ол хич хачан гөрмэнди. Бу гезек хер бир адам, хемме адам шатланяр—бири хем агланок. Шатланмагың мундан ёкары дережесини ол гөз өнине гетирип хем билмейэрди. Хемишелер дине енилжек тозаны галдырып гидйэн машынлар хэзир жемагатың ичинде гымыллап билмэн, йөне гыгырышып дурдылар.

Дабара гижэниң бир вагтына ченли довам этди, эмма екеже минут хем песелмеди. Режеп хем ятмалы вагтындан хас гижигип гелип ятды.

9.

Шу гүн экзаменин жемлери, училищэни кимиң нэхили гутарандыгы ыглан эдилмелиди. Огланлар гайдагаймалашык, хич кимиң еринде отурасы гелмейэрди.

Аманов билен Дурдыев өзлеринин ики йыллык пугта гөрешлеринин жемине айратын хем сабырсызлык, хатда улы ховсала билен гарашярды. Олар кэбир чагалар ялы тэзе, көпленжиси хем угурсыз болуп чыкян хабар эшитжек болуп, гезмелэп йөрмэн, эйванын бир чүңкине дыкылып, бири-бирине гөвүнлик берҗек болярдылар.

—Вах, Режеп жан, менин өзиме галса-ха, дөрдүнжи разряд билен гутарсам-да келлэм гөге етжекле. Йөне шу Иван Степановичден утанян. Бэшинжи разряд билен гутарып билмесеңиз мени йөне аллап йөрдигиңиз, мениң бир йыллык азабымы депеледигиңиз болар —дийийэр. Мен дине шонын үчин ялбармалам болса,

агламалам болса гайтжак дэл, эмма бэшинжи разряд слесары диен ады алмалыдырын.

—Мениңкем шейле-дэ. Эгер Иван Степановичиң умыдыны өдэп билмесем мен гайдып ненең онын йүзине бакып билерин. Валла Ашгабатдан чыкып бир кичижик района йөнекей ишчи болар өтэгидерин...

Булар шуның ялы бирек-биреге гөвүнлик бержек болуп, гайта өңкиден хем бетер бозулып, гүррүңлерини гутаран вагтларында эйваның ортасында, огланларын көпрэк үйшүп дуран еринден бир дүшнүксиз гыкылык чыкды. Бир оглан папагыны элине алып, гыкылыклап, эйванда ики яна ат салярды. Онын шол ылгап йөришине бирден булара гөзи дүшүп, гөни бэрик гыгырып гайтды:

—Дөрт! Дөрдүнжи.... Аманов, Дурдыев... дөрдүнжи... Яш-ша!—дийип бир хили дүшнүксиз сөз билен өзини буларың үстине ташлады.

Бу гелен Байрамовды. Ол гөр нэхили ёл билен секретары тутуп, өзи үчинми я ёлдашлары үчинми, белли дэл, бир хабар эшидип, ченден чыкма шатлык билен бөкжеклэн йөрди.

Бэ, инди Байрамов өз ёлдашларының орта баха билен гутаржагына бегенйэмикэ?..

—Ким? Бизми?.. дийип, буларын икиси ики ерден йүзлеринин ренкини өчүрип, агызларынын етишип билдиклеринден сораярдылар: Биз дөрдүнжи болупмыдырыс?....

Эмма буларың сорагына гулак хем салмаян, нэме сораяндыкларына хем дүшүнмейэн Байрамов оларын диңе бир зат-бир затлар диййэндиклерини дуюп:

— Хавала! Хавала!—дийип, ятылян тама тарап ылгап, эли билен папагыны булайлап гитди.

— Хей бир зат дүшүндиңми?

— Яландан дүшүнмедиксирэн болаймасак... Ол гаты ачык айтды.

— Биз муңа оңардыгымыздан көмек этсегем... Оның бегенйән задыны?...

— Хәли шоның өзи дөрдүнжи разряд билен гугарян болаймасын?

— Еклай, өзиниң үчден ёкары гечип билжек гүманы бармы?

— Йөриң онда шондан адам шекилли жоган алалың-ла —дийип,—Аманов انگرамакчы боланында Иван Степанович кабинетден чыкды. Буларың икиси хем өңкиден бетер реңклерини өчүрип, бири-бирлериниң йүзине гарадылар. Иван Степанович билен буларың арасы йигрими метре голай болса-да, оның йүзинден-гөзинден гар ягяндыгыны огланларың икиси хем гөрди.

Иван Степанович йүзини ерден гөтермән, дине эл ышараты билен булары чагырды.

Режебиң хенизе ченли шуның ялы гынанан ери ёкды. Оның агласы гелип, бокурдагы богулып башлады. Аяклары диен этмежек болярды. Режеп инди нә йүз билен оның янына барсын. „Болмады“ дийип келлесини яйкап угранында Режеп ненең оның назарына чыдап билер. Агламак герек, агламак, онда хем ылгап гидип, кровадың үстине өзүңи ташлап, одеялыңы башыңа чекмели-де бокурдагыңа сыгдыгындан гыгырып агламалы!

Ол гөзини яшдан долдурып, маслахат сораян шекилде, Амановың йүзине серетди, эмма оның хем дуйдансыз горкузылан адам ялы, ак там болуп, додакларыны гөгердип дурушыны гөрди-де ондан хем өзине медет ёкдыгыны анды.

— Бәрик гелиң!—дийип, Иван Степанович шиндиз хем тутук йүзини ерден гөтермән, булары чагырды.

Огланлар юваш-ювашдан йөрәп оның янына бардылар-да, мүйнли ялы болуп, сеслерини чыкарман оның йүзине серетдилер.

— Сизем эшидипсиңиз өйүдйән, огулларым, — дийип, ол ахыры йүзини гөтерип булара серетди.

Буларың икиси хем гөзлерини яшдан долдурып, зордан келлелерини гымылдатдылар:

— Эшитдик, Иван Степанович.

— Болмады! - дийип, ол келлесини яйкады.

Гөрдиңми! Эдил Режебиң диени ялы болды-да. Инди гайратың болса, аягына йыкыл-да агла, ол сени етишдирмек үчин, нәче җан чекди. Режеп агламак үчин агзыны хем ачды.

— Сизе ким айтды?

— Байрамов.

— Хава. Алач ёк, огулларым. Мен көп җан чекдим, эмма болмады. Еке өзим галдым. Ай зыяны ёк. Сизиң окамагыңыза менем гаршы дәл, гайтам сизи тә инженер-механиклиге ченли өзим окутҗак, эмма шунча азап чекеним үчин екеҗе йыл өз янымда ишледәйҗекдим-дә... дийип, Иван Степанович элини булады.

Режебиң хем, Амановиң хем гөзиниң яшы инди өзини саклатман, эрңекден агып, йүзлеринден акып ограды. Нәме булары бир класда икинҗи йыл галмалы эдәйдилермикә... О-я өңкиче хем болмады...

— Биз хайсы дерслерден говы гечип билмедик? — дийип, Аманов зордан сорады.

Иван Степанович гөзини гырпыллатды-да:

— О нәхили хайсы дерслерден? Сиз Байрамовдан нәме эшитдиңиз? — дийип, ол өзүниң сорагли гөзлерини буларың йүзине гездирди.

— Сизи дөрдүнҗи разряд билен гутартдылар — дийди.

— Па-ха! Булара серединг-ә! — дийип, Иван Степанович хезил эдип гүлди: оның өзини чекелешип-чекелешип, зордан дөрдүнҗи разряда гечирдик.

— Онда нәме? - дийип, огланлар нәме сорашянларыны хем билмән, Иван Степановичиң йүзине серет-

дилер, олар шиндиз өзлеринин хайсынжы разряд билен гутаряндыкларыны ве Иван Степановичиң нәме үчин бейле тукат боландыгыны, шоның үчин хем бегенжеклерини я гынанжакларыны билмән гөзлерини балкыллатдылар.

— Сиз бәшинжилигине бәшинжи-ле,—дийип Иван Степанович гөзлерини гүлдүрди: Байрамов сизи нахак аллапдыр. Йөне башга меселе бар. Сизиң бириңизи мастерлиге етишдирмек үчин ики йыллык хүнәр артдырыш курсына ибермели этдилер. Мен шона аз-кем гынанжак болуп дурын.

Режеп билен Амановың икиси хем гөзлериниң яшыны акдырып, оның бойнындан илдилер-де аякларыны ерден гөтердилер:

— Иван Степанович... Иван Степанович...

Олар шундан башга зат айдып билмейәрдилер.

Иван Степанович огулларының келлесини сыпалады:

— Ханы маңа шол беззат Байрамовы тапып бериң. Ялан сөзләп, мениң огулларымы аглатмага оның нәхакы бармыш?!

Эмма Байрамов өзини гөзлетмеди. Буларың уграны билен ол бөкүп эйвана чыкды-да, шол докузынжы май гүни болушы ялы, гарабашына гай болуп, танс этмәге башлады.

Иван Степанович оның болуп дурушыны гөрдиде гүлүп, келлесини яйкады:

— Жошгуны бу дережә етен адама сораг берсеңиз мыдам шона меңзеширәк жогап аларсыңыз, мен оңа хеммесини багышлаярын.

Режеп билән Аманов ылгашып, оның янына бардылар-да хер хайсы бир тарапындан гужаклады:

— Ювашырак, гаража залыват; полы дөвдиң!—дийип оны сакладылар; Ханы Иван Степановиче сагбол айт ахыры!

Байрамов йүзиниң дерини сүпүрди-де, йылгырып дуран Иван Степановичиң янына барды:

— Саг болың, Иван Степанович!

— Гутлаярын, оглым. Инди ёлың ачык болсын.

Гойбериш агшамы тербиечи Режеп Дурдыеви Иван Степановичиң янына алып барды:

— Курса, Иван Степанович, Дурдыеви иберин. Бу диңе дар хүнәрмент дәл, говы сыяси ишгәр болуп хем етишер.

Иван Степанович еринден туруп Режеби огшады:

— Мениң сени оглым хөкмүнде говы гөрйәндигими ядыңдан чыкарма. Өз тербиечиң табшырыгыны хем берк ятда сакла. Сен комсомол членисиң!

10.

Ер билен булудың арасы елсиз ховада гаймалашып дуран улы-улы „чопан телпек“ гардан дос-долыды. Ер хем гар, асман хем гар, төверек хем. Онуң бейле ягян ваты аз боляр. Гөвниңе болмаса, ер билен булудың арасындакы шол гиден улы гиңишликде бир бармак басар ялы хем бош ер ёк диен ялыды. Гар асуда гаймалашып, эмай билен ере дүшйәр.

Ине шол гүн, бизиң инди хеммәмизиң танаянымыз, мугаллымың гызы Дурсун Атаева биринжи ярым йыллыгың улы дерслеринден бири боюнча сынагдан гечип, кейпи көклик билен институтдан гайдып гелйәрди.

Дурсуның Свобода көчеси билен йөремели вагты көп душ болмаярды. Эмма ол шу гүн Свобода көчеси билен өз жорасының янына, сапагыны биле окашан, биле биширишен, шейле хем болса бу гүн зачот бермәге йүрек эдип билмедик жорасыны бегендирмек, рухландырмак үчин онуң янына барярды.

Дурсун өврүме голайланында көчәниң гырасы билен папагыны гөзиниң үстине чекип, гаты-гаты йөрәп барян, тәзе, онат гара пальтолы бир йигит еңилжек товсуп, көчеден тротуара гечди-де, бирден,

кѳнеден таныш ялы, Дурсуна йити-йити серетмэге башлады.

Ол йигиди хем инди хеммэмиз танаярыс. Ол Режеп Дурдыевди. Эмма Дурсун она үнс бермеди. Хайсы бир середене үнс берип, габак галдырып йѳржек.

Догры, Дурсун Атаева гадым дессанлардакы „хусны пелекден пач алян“ гызлардан дәлди. Ол йөнекейже, орта бойлы, инчерәк, бугдай реңк гызды. Эмма ол безенип чыкан вагты оны гөзи билен ийәйжек болян йигитлер. элбетде, кәнди,оны Дурсунын өзи хем билйәрди. Шоның үчин-де ол бу йигиде үнс бермән, портфелини голтугына гатырак гысып, йүзинин угрына гаты-гаты йөрәп гитди. Эмма ол өврүмден өврүлени билен, бирден бириниң; „мугаллымың гызы!“ дийип гыгыран сесини эшитди.

Дүнйәде мугаллымың гызы гытмы! Дурсуна болса ол диңе обада болан йылы, мундан дөрт бәш йыл озал чагалар „мугаллымың гызы“ диййәрдилер. Ондан бәри хем ятдан чыкарча вагт гечди. Ол өзине сөз гатылянлыгыны дуйман, гөни гаршысына середип, бир гидишине гидиберди.

—Ёлдаш мугаллымын гызы! —диен сес инди хас якынракдан эшидилди ве бир адамының ховлукмачлык билен гаты-гаты йөрәп гелйәнлигини, аяк гүсүрдисини Дурсун дуйды.

Дуянда нәме? Хер гүсүрдә өврүлип середип йөрмек болмаз ахырын! Дүнйәде хер хили геӊ адамлар бар болара чемели. Гөр кимдир бири өз мугаллымынын гызының адыны тапман, гарабашына гай болуп йөр. Гаты гелишиксиз зат. Дурсун доланман, серетмән, гөни гидиберди.

Бирден аяк сеси хас голайлашды ве бир адам сожап диен ялы:

— Ёлдаш Атаева!—дийип гыгырды.

Дурсун бадыны говшатды-да, йүзини өврип, гапдалына серетди. Гөрсе хәлки чиңерилип середйән оглан мунын эдил деңесине етип, көнеден таныш ялы йылгырып дур.

— Ёлдаш Атаева, салам!—дийип ол оглан гаты-гаты йылшарылып салам берди-де элини узатды: бә, сизем гөрмек бар экенов!

— Энтек эллешмэге ховлукмалын. Сиз ким ве мени нереден танаяңыз?

Гөрдиңми! Эййэм ядындан чыкарыпдырда! Хернэ Режебиң күйи тутуп, оларың өйлерине гидэймэндир. Оның йүзиндэки шатлык аламаты деррев учды.

— Мен Режеп Дурдыев, ёлдаш мугаллымың гызы. танаңызокмы?

— Ек, Режеп Дурдыев болсаңыз хем танамок,—дийип, Дурсун өврүлди-де гитмек билен болды.

— Дурды шейганың оглы Ирежеп Кетжал ядыңыздан чыкдымы?

— Вий! —дийип Дурсун чаласынлык билен ызына өврүлди: Ирежеп Кетжал...— ол гең галып, бармагыны дишлэп шатлыклы гөзлери билен гарады.

Шейледирле! Хей-де бейле гыз Режеби ятдан чыкарармы? Ол муны дине танан дэлдир. Ёгсамдагы, Режебиң хэли арзувы пуч болаймаҗакмы нэме? Ынха хэзир мунын мастер боланлыгыны эшитсе ол гөр нэхили бегенер!

— Хава, мен шол Ирежеп Кетжалда...

— Шол Дурды аганың оглы?

— Шол Дурды аганың оглы.

— Вий, багышлаң, Режеп мен сизи хич танамандыгын,—дийип, Дурсун ювашҗа йылгырып, эллигинни ховлукман чыкарды ве чалаҗа эшидилен инчеҗик сеси билен...

— Салам,—дийип, элини узатды.

— Салам, ёлдаш Атаева, —Режеп оның кичиҗик, нэзик элини ики эли билен гарбап тутды ве оңарыбилдигинден сесини юмшадып, Дурсуның йылгырянлыгы чала мэлим болян йүзине серетди. Режеп өзини илки танатман элини узадыберенлигине гаты утанды. Ёгса-да сени танамаян гыз бирден элини саңа бермез ахырын. Муңа сениң өзиң гүнэкэр. Оның эллигини ховлукман чыкармагы ве элини эмай билен узатмагы хем догрыдыр. Мунын ялы сыпайы гызлар

хөкман шейле болмалыдыр. Онуң гашларының арасыны чаларак чытан болуп, сәхел мәлим йылгырмагы хем догрыдыр. Бу хеммесини билйәндир. Ол Режеп дәл ахырын, билмән ол йылгырмазам, гүлмезем. Ынха серет Режеп онуң элини ики эли билен тутайыпдыр. Бейле де бир гөдеклик болармы? Ол оглан дәл ахырын. Мунуң наданлыгыны!

— Режеп шол бада үстки элиңи айырмакчы болды. Эмма айырасы гелмеди: ёк, ол хем болжак дәл. Ол гайта икинжи наданлык боляр. Серет ахыры, бир гыз сен дийип эллигини чыкарыпдыр. Онсоң онуң яланач элине гар гачайса говымы. Гайтам пугтарак гысмак герек.

Режеп саламлашанындан соң нәме дийжегини билмән, онуң йөне элини гысып, мунча пикирлери келлесине гетирйәнчә, Дурсун сәхел гайрак чекилип, элини юваşлык билен чекмәге башлады.

— Мениң ызымдан „мугаллымың гызы!“ дийип гыгыран хем сизмидиңиз?

— Хава, багышлаң, мен шиндизе ченли хем сизиң адыңызы билемок.

— Мениң адымы билеңизокмы?

— Хава.

— Гойбериң онда элими,—дийип, Дурсун шол өңкиси ялы чалажа йылгырып, элини чекип алды.

Ол гаты догры этди. Эгер Режебиң оны шейле гаты сылаянлыгы, гөреси геленлиги догры болса, ол эййәм мунуң адыны йүз ерде өвренип гитмелиди ахырын. Элбетде, гүнә өзинде. Серет ынха, шунуң ялы гызы бир гөрмеги бир нәче йыллап арзув эдип, душанындан соң хем, нәме дийжегини билмән, ювдунып дур. Шоны дагыны озалындан тайынлап гояймак герек экен ахырын.

— Ери, сиз Ашгабада хачан гелдиңиз, бу ерлерде нәме ишләп йөрсиңиз?

Ине бу өрән говы сораг болды. Режебиң хәлден шоны айдасы гелип, гүррүң бермегиң угрыны тапман дурды. Оны хем мугаллымың гызы дуян боларә чемели.

— Мен шол сизиң гайдан йылыныз гелдим. Сиз сенетчилик мектеби дийип агзадыңыз велин, хут шонда окасым гелди дурды. Менем гелдим-де гирәйдим.

— Боже мой! Шондан бәри ишләп йөрсиңизми?

— Ёк. Училищәни гутаранымдан соң, мени ики йыллык хүнәримиңи артдырыш курсына ибердилер. Оны хем шу йыл сентябрда гутарып, мастерлик адыны алдым.

Дурсунын йүзи-гөзи йылгырып, шатланяндыгы барха көп мәлим болярды. Мунын бейле бегенжекдигини Режеп өңем билйәди ахырын.

— Мастер?

— Хава.

— Шу хәзир хем игше баряңызмы?

— Ёк, дийип, Режеп келлесини чалажа яйкады ве соң бир түйсли утанжаңлык билен сесини песелдип, сөзини довам этдирди: шу гүн умуми фабрик комсомол йыгнагында кичижик докладым бар, шона барярын.

Бу гезек Дурсунын өзи оның элинден тутды.

— Гөрдиңизми? —дийди-де деррев элини чекип алды ве өз сорагына өзи жогап берди:—ёк, гөремок. Инди бәш йыла голай шәхерде болубам бизиң өйми бир гезегем бармазлыга утанмадыңызмы? Ну, что скажете, хатда мениң адымы хем билеңок?

— Утандым, ёлдаш Атаева, утандым, шоның үчин хем барып билмедим.

— Мана „ёлдаш Атаева“ дийип дурмага-ха утанаңызок.

— Адыңызы билмесем дагы нәме диейин. Айдыңда адыңызы.

— Айтмыян. Өймизе гелен болсадыңыз, бир чак билер гидердиңиз. Шиндиз хем өймизе бармасаңыз айтжак дәл, так и знайте.

— Хут эртириң өзинде барайын.

Режебиң бу сөзинде нәме гүлер ялы зат бардыка? Дурсунын бирден чагалык девринден бир зат, онда хем гүлүшикли зат ядына дүшен ялы болды-да, өзиниң мылайым сеси билен хезил эдип гүлди. Режеп болса, оның нәме үчин гүлйәндигини билмән, ялңандан йылгыран болуп дурды. Шейле хем этмек герек. Мугаллымың гызы бу вагт гүлмели зады билип гүлйәндир, йөне ере гүлмез. Серет, гүлмек она гелишип гидип баряр. Түйс айратын догаян машгала. Башга хич гыз мунча болуп билмез. Режеп геплемәге гүррүң тапман, алжырап дурка, бир хили-бир хили гүррүңлер тапып, Режеби хем гепледип баряр. Мунын янында тукат болжак гуманың ёк. Я-ха бир говы көпчилик ишини башлар, я өзиниң энайы дили билен гызыклы китап окап берер, я-да ынха шуның ялы шәхди ачыклык билен гүлер.. Мунын өзиниң янында дуркаң тукат болмажакдыгын бейледе дурсын, хатда Режебиң мектебе илки гелен учурлары йүреги гысанда-да мугаллымың гызы ядына дүшен вагты гөвни ачылярды. Шоның үчин хем Режеп оны бир гөрсем дийип арзув эдип йөрди-дә! Ине ол ялңышман экени.

— Ханы алла чапсын дий!—Дурсун өңкиден хем татырак гүлмәге башлады.

Режеп хич зада дүшүнмеди:

— Алла чапсын.

— Ханы дузҗан вурсун дий!

— Дузҗан вурсун,—дийип, Режеп хем йылгырып башлады.

— Дүйәниң үстинден дүшүп билмән аглап дуркам, маңа шу хили сөзлер дийдирйәнлигиңиз ядыныза дүшйәрми?

Режеп диңе инди дүшүнип, чыны билен гүлди:

— Мениң бир яны гөк, бир яны гызыл галамым-а бермедиңиз.

Бу сөзе Дурсун гүле-гүле тас йыкылыпды. Ол зордан Режебиң эгнине япышып, өзини саклады. Режеп өзиниң оңа көмек болуп биленлигине ве ылайта-да шейле гаты гүлдүрип биленлигине бегенип, йыкылмазлыга көмек бермек үчин голтугындан тутды.

Дурсун бирден дикелди ве элинден эллигини чыкарып Режебе узатды:

— Ханы шуны саклаң.

Режеп эллиги алып, оның үстине гачан гары какышдырды. Дурсун болса ховлукмачлык билен портфелини ачмага дурды. Шол вагт ики саны уллакан гар гаймалышып, Дурсунын ялаңач элиниң аркасына гачды.

Иңе муңа хем мен гүнәкәр. Ол гарлары мунын элиниң үстинден хөкман айырмак герек. Режеп өзиниң чалт херекети билен элини узадып, Дурсунын гар гачан элиниң аркасыны сыпап гойберди.

Дурсун тисгинен ялы болуп, Режебиң йүзине гарады.

— Элиңизиң үстине гар гачды велин, шоны айырдым.

Мунын жогабына Дурсун мылайым йылгырып йүзини ашак салды-да:

— Саг болың—дийди ве онянча хем портфелинден бир яны гөк, бир яны гызыл галам чыкарды:

— Ынха сизиң галамыңыз.

— Оны эесине говшурың-да. Гой ол сизден хем де бизиң чагалык дөвримизден маңа ядыгәрлик галсын.

— Хош. Йөне муны сиз хачан мениң адымы өвренсеңиз, шонда говшурарын.

— Мен эртир сизе хөкман барайын.

— Мен хем эртир хөкман говшурайын.

— Ягшы.

— Ягшы. Ханы онда обадан хабар бериң.

— Оба гургунчылык. Гөзелҗик хер баранымда салам иберйәр. Хәзир оны гөрсеңиз танамарсыңыз. Ол шу йыл томус онунҗы класы гутаряр. Онуң какасы хем фронтдан гелди. Инди ол мектеби гутарып, мединститута окамага гитҗек диййәр.

— Өрән говы гелсин, гелсин. Мен хем шонда окаярын. Онуң билен ене билеҗе окарыс.

— Онуң окаҗагы чыны. Хер йыл томус обадакы амбулаторияда врачлара көмек беришен болуп йөр. Пионер вожаты болса, хәзир колхозың комсомол гурамасының секретары, онуң абрайы гаты улы.

— Еще бы! Ол шо вагт хем гаты акыллыҗады.

— Ораты болса өзиниң газан ялы келлесине бүтин дүнйәниң хасабыны йыгнап, колхозың бухгалтери болуп отыр.

— Догрыдыр!—дийип, Дурсун чапак чарпып гүлди.

Режеп бирден элини өврүп сагадына серетди. Вах шу хәзир вагтың ёклугы! Онуң яңы дили ачылып, Дурсуны гүлдүрипуграпды. Дурсунуң янында болса дурдыгыча дурасы гелйәрди. Эмма вагт гыссаяр. Оны Дурсун хем аңды:

— Ягшы, хош. Эртир хөкман гарашярын. Багышлаң, инди мен сизи артык сакламайын.—дийип, Дурсун элини узатҗак ялак этди-де, ене чекди: ёк, ене екеҗе минут саклайын. Бушлук! Сиз шу гүнки газети окадыңызмы?

— Ёк. Элим дегмеди, йыгнакдан соң окаймасам.

— Онда бушлук! Бушлук!—Дурсун портфелини ачып, ичинден бир газет чыкарды; Чарыяра Социалистик Зәхметиң Гахрыманы диен ат берилипдир!

Дурсун газети ачып, Режебе гөркезди.

Режебиң бегенҗинден ве шу хили хош хабары хем диңе шу хили гызың айданлыгы үчин, онуң йүзлери чүмшүлләп титреди, йүреги гүрсүлледи. Дурсуны пугта гуҗаклап, багрына басасы гелди. Ол аз салым яйда-

нып, чым-гызыл болуп дурды-да, бирден өзине нәмелер болянлыгыны өзи хем билмән, чалт эгилди ве өвиниң гызгын додакларыны Дурсунын элиниң аркасына пугта басды-да шол дурушына өңкиси ялы чаласынлык билен ызына өврүлип, фабриге тарап гаты гаты йөрәп гитди.

Суратчы ЗАИЧКИН Г.
Техники редактор ПОЛЯКОВ К.
Корректор ИБРАГИМОВ Э.

Чап этмәге ругсат эдилди [illegible] й. Зак. № 1451.
ТГИЗ № 1677. Тиражы 8.000. Чап листы 7,75.
Кагыз форматы 60×84 И 07244.

Ашгабат, Полиграфкомбинат, Сивинская, 20.

Библиотека
139959
ТГУ им. А. М. Горького